

Aanschouwelijkheidsdrang als factor bij de betekenis- ontwikkeling der Latijnsche praepositie

<https://hdl.handle.net/1874/358791>

AANSCHOUWELIJKHEIDSDRANG
ALS FACTOR BIJ DE
BETEKENIS-ONTWIKKELING
DER LATIJNSCHE PRAEPOSITIE

AAN MEJ. M. PONT
AAN HENNY

Diss. Utrecht 1941

AANSCHOUWELIJKHEIDSDRANG ALS FACTOR BIJ DE BETEEKENIS-ONTWIKKELING DER LATIJNSCHE PRAEPOSITIE

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBE-
GEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE
UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR
MAGNIFICUS Dr. H. R. KRUYT, HOOG-
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS-
EN NATUURKUNDE, VOLGENS BESLUIT
VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACUL-
TEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 31 JANUARI
1941 DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

FRIEDRICH HERMANN PARIGGER
GEBOREN TE WEIPERT

N.V. A. OOSTHOEK'S UITG.-MAATSCHAPPIJ - UTRECHT
1941

Inhoud.

I	Inleiding	1— 26
	HET VERSCHIJNEN VAN DE PRAEPOSITIE ALS PSYCHOLOGISCH POSTULAAT, TOT VERSTER- KING VAN EEN LOCALE VOORSTELLING	2—15
	DE PRAEGNANTIE DER PRAEPOSITIE	15—17
	DE SAMENGESTELDE PRAEPOSITIES	17—19
	DE SUBSTITUTIE	19—22
	DE ONDERLING VERSCHILLENDE ZIENSWIJZE DER TALEN	22—24
	INVLOED VAN EEN SOCIALEN FACTOR OP DE RUIMTELIJKE ZIENSWIJZE	24—25
	INVLOED VAN EEN GEOGRAPHISCHEN FACTOR OP DE RUIMTELIJKE VOORSTELLING	25
	DE AANSCHOUWELIJKHEIDSDRANG LAAT OOK ELDERS IN DE TAAL ZIJN INVLOED GELDEN	25—26
II	Super	27— 45
III	Circa	45— 59
IV	Citra	59— 68
V	Propter en iuxta	68— 80
VI	Praeter	80— 91
VII	Intra	91— 99
VIII	Extra	99—106
IX	Pro	106—116
X	Aanschouwelijke momenten bij enkele der overige praeposities	116—130
XI	Alphabetische lijst der geciteerde werken	131—134
XII	Plaatsregister	135—144
XIII	Zaakregister	145—149

Voorwoord.

Nu onder Uw leiding de laatste phase van mijn studie beëindigd werd, is het mij een behoefte, U, Hooggeleerde Wagenvoort, Hooggeleerde Promotor, dank te zeggen, niet alleen voor den grooten steun en de bereidwilligheid, die ik steeds van U mocht ondervinden tijdens het tot standkomen van dit proefschrift, maar ook voor de wijze, waarop Gij mij gedurende mijn geheele studie hebt geleid en zijt voorgegaan. Moge naast datgene, wat ik van Uw groote kennis mocht meenemen, ook iets van Uw humaniteit mij in mijn verdere leven tot voorbeeld strekken.

Tot grooten dank ben ik ook U verplicht, Hooggeleerde Gerlach Royen voor de geestdrift en de feilloos scherpe kritiek, waarmede Gij voor ons de vraagstukken der taalwetenschap hebt gesteld, als ook voor de belangstelling en aansporing, die ik van U mocht ondervinden gedurende mijn bemoeienis met deze materie. Dat Gij Uw tijd en moeite hebt willen geven om dit proefschrift voor een belangrijk gedeelte door te lezen heb ik op zeer hoogen prijs gesteld.

Voor de wijze, waarop Gij, Hooggeleerde Vollgraff in sobere bewoording voor ons zooveel gebieden der oudheid hebt belicht en ons doordrongen hebt van het belang van haar problemen, zal ik U steeds erkentelijk blijven.

Met niet mindere gevoelens van oprechten dank ben ik vervuld tegenover U, Hooggeleerde Bolkestein en Franken, Zeergeleerde van Hoorn, voor het belangrijke aandeel, dat gij tot mijn vorming hebt bijgedragen.

Uw boeiende colleges, Zeergeleerde Mej. Mohrmann, hebben mij het belang doen inzien, die de bestudeering van het vulgair-Latijn voor den latinist heeft.

Door U, Hooggeleerde van Dam ingeleid te mogen worden op het gebied der Spaansche taal, heb ik als een groot voorrecht beschouwd.

Den langen tijd, gedurende welken ik op de Universiteits-Bibliotheek te Utrecht gastvrijheid mocht genieten en den steun, dien ik daar in ieder opzicht ondervond, hebben mij diep doordrongen van de belangrijke plaats, die deze instelling bij onze studie inneemt.

Den Heer Dr. P. S. Breuning en Gerard Hovens Greve dank ik voor de oprechte vriendschap, die ik vele jaren van hen heb mogen ondervinden.

Inleiding.

Wanneer men de aanschouwelijke ontwikkeling van praepositioneele verbindingen in ruimer verband waarneemt, rijst de vraag of het mogelijk is grootere groepen te scheiden, die men door een op den voorgrond tredende eigenschap gemeenschappelijk zou mogen behandelen, vooropgesteld, dat ieder geval op zich zelf onafhankelijk van groepsverband geïnterpreteerd dient te worden. Wanneer men steeds voor oogen houdt, dat aan alle praepositioneele ontwikkelingen een stuwende kracht als psychologisch postulaat ten grondslag ligt, die wij drang naar aanschouwelijkheid zullen noemen, kan men toch enkele groepen op den voorgrond brengen, in het volle bewustzijn, dat een dergelijke scheiding slechts zeer betrekkelijk en ook in meerdere of mindere mate willekeurig is. Het zijn vooral drie momenten, die hoewel een zelfde psychologische tendens hen in het leven riep, in het volgende afzonderlijk naar voren gebracht zullen worden.

1°. Het verschijnen van een praepositie ter versterking van een lokaal getinte voorstelling, die in een voorafgaande periode door een naamvalsform tot uitdrukking werd gebracht. Vgl. bijv. *Romam venire*, dat later tot *ad Romam venire* werd. Er dient hierop nog gewezen te worden, dat in sommige gevallen, waar praepositie en werkwoord een verbinding hebben aangegaan en een aldus gevormde verbinding in overdrachtelijken zin wordt gebruikt, dit dikwijls leidt tot een — vooral bij rhetorische schrijvers geliefde — praegnantie. Vgl. bijv. *intra verba peccare*, d.w.z. *in peccando se intra verba continere* ¹⁾.

¹⁾ Ook het ontstaan der praepositie uit adverbia, dient in het licht der aanschouwelijkheid gezien te worden. Havers in zijn *Erkl. Syntax*, p. 59, formuleert het terecht aldus: „Nehmen wir die Vorgeschichte der sog. Präpositionen. Als ältesten Bestand finden wir hier selbständige Adverbia, die keine Beziehung zum Nomen hatten, vielmehr das Verbum näher bestimmten. Ein beim Verbum stehender Kasus hatte seine eigene Bedeutung, und das dem Verbum beigefügte Adverb diente von Haus aus nur dazu, das durch diese Nominalform schon ausgedrückte Verhältnis deutlicher und genauer zu präzisieren.“

2°. De opeenhooping van praeposities. Men tracht langs dezen weg het beeld door samenvoeging van partikels, die een zelfde locale geaardheid hebben, te versterken, of ook door het samenvoegen van partikels van verschillende locale gesteldheid, nader te preciseeren. Vgl. bijv. *circumcirca*, *deex*, *insuper* en *desuper*, *abante*, *abextra* etc.

3°. De substitutie van praeposities. Ook het vervangen van een bepaalde partikel door een andere, die op een gegeven oogenblik in staat was een concreter beeld voor oogen te roepen, was een proces waarmee men den drang naar aanschouwelijkheid trachtte te verwerkelijken. Vgl. bijv. de praepositie *ob*, die plaats moest maken voor *propter*. *Propter* op zijn beurt moest in lateren tijd wijken voor een aanschouwelijker *iuxta*. Chronologisch gesproken behoeven deze fasen niet op een zelfde oogenblik te verschijnen. Het zijn verschillende wegen die alle tot een zelfde doel leiden, nl. het verkrijgen van een plastisch beeld. In dezen zin staan zij alle in dienst van dezelfde psychische noodzaak.

Het ligt in ons voornemen, thans een oogenblik stil te staan bij de drie in het voorafgaande genoemde groepen.

I. HET VERSCHIJNEN VAN DE PRAEPOSITIE ALS PSYCHOLOGISCH POSTULAAT, TOT VERSTERKING VAN EEN LOCALE VOORSTELLING.

Tot nadere verklaring van deze eerste categorie zullen enkele gevallen, die op de verschillende naamvallen afzonderlijk betrekking hebben, nader bezien worden. Dikwijls wordt in het latere Latijn de oplossing van den dativus gevonden door de praeposities *ad* en *in*¹⁾. Dit is bijv. het

¹⁾ Van huis uit bezat de dativus een zeer uitgesproken lokaal element. Er zijn pogingen gedaan, om alle functies van den dativus tot de oorspronkelijke locale terug te brengen, vgl. Gustafsson, *De dativo latino*, Helsingfors 1904. Voor verdere litteratuur over dit „lokalistische” standpunt vergelijke men bijv. Hübschmann, *Zur Casuslehre*, München 1875, p. 49—73; Holzweissig, *Wahrheit und Irrthum der localistischen Casustheorie*; Whitney, *Transactions Amer. Phil. Assoc.*, XIII p. 88 sqq.; Delbrück, *Grundfragen der Sprachforschung*, p. 129; Marty, *zur Sprachphilosophie. Die logische, lokalistische und andere Casustheorien*, Halle 1910; Bennett, *Synt. of Early Latin*, zegt, p. 3, hierover: „Inductive study seems to indicate that most of the cases are actually local in their original or most primitive functions. This is true of the ablative,

geval bij het werkwoord *instituere*, waarvan men oorspronkelijk twee constructies aantrof, nl.: *instituere aliquid alicui* en *instituere aliquem aliqua re*. Later vindt men het verbonden zoowel met *ad* als *in*. Vgl. bijv. Hil. in Matth. 4, 27 ita nos *ad* perfectam vitam *instituit*. Bij verbindingen van dezen aard, die zeker mede door een sterk gevoel voor de oorspronkelijke kracht van het werkwoord tot stand kwamen, was het streven naar een visueel beeld een scheppende factor. De meest letterlijke beteekenis van *institutio* is, *ergens in of bij plaatsen* (sens physique et moral, Ernout-Meillet Dict. Etym., p. 981). Opmerkelijk is, dat deze verbinding vrijwel alleen daar gevonden wordt, waar *institutio* „onderrichten” beteekent. In het algemeen vindt men deze locale versterking zeer vaak daar, waar een geestelijke gerichtheid tot uitdrukking wordt gebracht. Vaak vindt dit daarin zijn oorzaak, dat in de ons overgeleverde bronnen hoofdzakelijk een overdrachtelijke beteekenis gevonden wordt. Vgl. Cic. Verr. 3, 69 *Filios instituere atque erudire ad maiorum atque civitatis disciplinam, non ad tua flagitia atque ad tuas turpitudines debuisti*; Columella 6, 2 sic perdomiti boves mox *ad aratrum instituentur*. In dit laatste voorbeeld schemert de zuiver locale zienswijze van de verbinding nog sterk door. Naast een schema *adferre alicui*, treft men reeds zeer vroeg een verbinding *adferre ad*. Vgl. bijv. Plautus Curc. 118 *tibi qui adfert potionem*. Ter. Andr. 768 *quemne ego heri vidi ad vos adferri vesperi*. Plin. Nat. 8, 183 *vitulos ad aras adlatos*. In twee van onze voorbeelden spreekt achtereenvolgens volk en rhetor. In het vervolg van dit betoog zal herhaaldelijk blijken, hoe volk, dichter en rhetor samen gaan in het zoeken naar aanschouwelijke voorstellingen. Tot nadere preciseering van het richtingsprincipe vindt men bijv. ook *inicere* verbonden met *in*. Zoo schrijft de Vulg. Mc. XIV, 46 *manus inicere in aliquem*. Hiertegen-

locative, instrumental, in the opinion of all scholars who admit that inflected forms of the parent-speech had a „Grundbegriff”. It is the almost universal view as to the dative, and seems probable also in the case of the genitive”. Men vergelijk ook Sommer, Vergleichende Syntax d. Schulsprachen, p. 31 sqq.; Kroll in zijn boek: Die wissenschaftliche Syntax im lat. Unterricht², Berl. 1925, toont zich een tegenstander van de „lokalistische” theorie.

over kan men in den Cod. Bob. (k) *iniciunt illi manus* vinden.

Gewoonlijk verschijnt *ad* ook in verbinding met de verba dicendi ¹⁾).

Behalve de gewone tendens van deflectie — deflectie, die op haar beurt samenhangt met het verzwakken van het casusgevoel en het zoeken naar nieuwe garanties — speelt hier de neiging tot versterkte concretiseering, en wel concretiseering van het richtingsbegrip, een groote rol. Misschien heeft het gevoel voor het semantische in een verbinding als *dicere ad* sterk hiertoe meegewerkt. De oorspronkelijke kracht van dit woord kende het Latijn immers zeer goed in woorden als: *indicare*, *index*, *indicium*. Ook voor *instituere ad* geldt, zooals wij zagen, hetzelfde. Was een dergelijk schema eenmaal gevormd, dan kon het zich mechanisch verbreiden. Sprekende over deze verbindingen merkt Gaur bijv. op: „*loqui ad*, veut dire, „parler avec quelqu'un”, non pas parceque *ad* aurait eu le sens „avec”, mais bien parceque *loqui ad* voulait dire en ce cas „adresser la parole”” ²⁾).

Het spreekt vanzelf, dat wij bij dit verschijnsel sterk de sociale lagen moeten onderscheiden. De volkstaal zal hierin voorgegaan zijn. De veelvuldigheid van het verschijnsel is echter, wanneer het eenmaal tot de kultureele groepen is doorgedrongen, sterk afhankelijk van de geaardheid van den auteur. Rhetor en dichter zijn in sterke mate beïnvloed door deze beeldende tendens. Bij Plautus ziet men het verschijnsel reeds in vollen omvang optreden. Toch is men hier nog duidelijk in een overgangstijdperk. Het verschijnsel heeft nog niet volledig doorgewerkt. Men vindt naast elkaar, oogenschijnlijk geheel gelijkwaardig, *nuntiare alicui* (vgl. Capt. 400) en *nuntiare ad* (vgl. Mil. 116, Most. 233, Truc. 702, Capt. 360 etc.).

¹⁾ Vgl. Bonnet, *Le Lat. de Grég. d. T.*, p. 583; Brown, *Synt. Prep. Hil.*, p. 12; Goelzer, *S. Jér.*, p. 329; Hoogterp, *Etud. Cod. Bob. (k)*, p. 83; Hrdlicka, *A Study of late Lat. Vocab. etc.*, p. 121; Schrijnen-Mohrmann, *Stud. z. d. Br. des hlg. Cypr.*, p. 103 sqq. etc.

²⁾ B. S. L. 33, p. 242; ook Hoogterp (p. 83) laat zich in gelijken zin uit: „Dans les textes postclassiques les verbes de la parole sont très souvent construits avec *ad* c. acc. Il se peut dire qu'il s'agisse alors de l'idée de la direction qu'on veut souligner, qu'un inférieur parle à son supérieur”.

Toch moet men aannemen, dat de constructie met *ad* veel suggestiever op zijn gehoor heeft gewerkt. Het richtingsprincipe, dat in nuntiare lag opgesloten, werd zodoende weer verscherpt op den voorgrond gebracht. De constructie was voorbestemd, om het oude abstract geworden schema wederom te concretiseeren. Zooals reeds werd opgemerkt, heeft de in de na-klassieke periode intredende deflectie dergelijke vormen zeer bevorderd. Het aanschouwelijke van het toegevoegde voorzetsel deed den naamvalsform op den achtergrond raken en ten slotte verdwijnen. Hetzelfde geval doet zich bij de verbinding *mandare ad* voor. Drang naar een scherper ruimtelijk beeld was ook hier de oorzaak, die deze verbinding in het leven riep. „Dass diese Konstruktion schon ziemlich früh auch in das Kulturlatein durchgedrungen war, beweist u.a. Suet. Cal. 25 *mandasse ad Pisonem*”¹⁾.

Toen het specifieke richtingsbegrip van den dativus vervaagde, een vervagen, dat ongetwijfeld door de groote hoeveelheid functies van den casus in de hand gewerkt werd, moest deze aanschouwelijke verbinding groote mogelijkheden bieden.

Het aantal verbindingen met de praepositie *ad* is zeer groot. Men vergelijkte bijv. nog: *confirmare ad* (vgl. Hil. Trin. 10, 57 Angelo *ad Ioseph confirmante*), *aio ad* (dat voorkomt bij Apul. Vulg. Itin.)²⁾, *praedicare ad* etc.

Eenzelfde geval doet zich voor bij *credere in*. Het volledige gericht zijn van den mensch op hetgeen hij geloofde, bevorderde ongetwijfeld deze scherp beeldende dictie. Het is geen wonder, dat juist bij de christelijke auteurs deze mogelijkheid zich in ongekende mate verbreidde. Terecht is dan ook door Krebs-Schmalz opgemerkt: „Der Ausdruck ist ebenso prägnant wie glücklich, um die gänzliche Hingabe des Menschen an Christus seinen Herrn und Heiland zu bezeichnen, wie z.B. Aug. Enarr. in Ps. 77, 8 sagt: hoc est ergo *credere in Deum*, *credendo adhaerere ad bene cooperandum bona operanti Deo*, und an einer anderen Stelle: qui

¹⁾ Vgl. Schrijnen-Mohrmann, Stud. z. d. Synt. der Br. des hlg. Cypr., p. 104.

²⁾ Vgl. Thes. I, 512, 40—41.

fidem habet sine spe ac dilectione, Christum esse credit, non in Christum credit, Serm. 144, 2¹⁾).

Schrijnen-Mohrmann merken hierover op: „Der Ausdruck *credere in aliquem* oder *in aliquo* ist ein Christianismus, der unter hebräisch-griechischem Einfluss in der lateinischen Christensprache entstanden ist²⁾“. Toch alleen, doordat de Latijnsche taal de syntactische mogelijkheid hiertoe bood, kon deze verbinding een zoo groote verbreiding aannemen.

Op het oogenblik, dat uitdrukkingen als *credere in*, *mittere ad*, *dare ad*, *dicere ad* etc. algemeen werden, hebben zij reeds veel van haar natuurlijke aanschouwelijkheid verloren. Zij hebben door het veelvuldige gebruik iets mechanisch gekregen.

Ook bij den accusatief zullen enkele gevallen ons duidelijk maken, hoe hier de praepositie vaak veraanschouwelijkend te voorschijn kwam. Sommer zegt het aldus: „Bestanden und entstanden auf dem Gebiet der Kasusbedeutung gewisse Verschwommenheiten, so wurden diese zum guten Teil wieder ausgeglichen durch Vorhandensein der Präpositionen, die, ursprünglich selbständige Adverbia, vielfach eine feste Verbindung mit dem Nomen eingehen und die gleichen, ja vielfach infolge ihrer spezielleren Bedeutung noch bessere Dienste leisten als der Kasus an sich³⁾“.

Reeds zeer vroeg vindt men een praepositioneele versterking bij den accusatief van richting⁴⁾.

¹⁾ Antibarbarus d. Lat. Spr. s.v. credere.

²⁾ Synt. z. d. Br. des hlg. Cypr., p. 128 sqq.

³⁾ Vgl. Vergleichende Syntax der Schulsprachen, p. 11.

⁴⁾ Het ligt buiten het bestek van dit werk, om na te gaan in hoeverre ook andere gevallen van den accusativus teruggaan op een ruimtelijke voorstelling. De verschillende standpunten staan ook hier evenals bij den dat. scherp tegenover elkaar. Voor litteratuur wil ik dan ook daarheen verwijzen. In den allerlaatsten tijd toonde, na Kroll's zeer afwijzende houding, Sommer zijn voorkeur voor de „lokalistische“ theorie. Volgens hem zouden wij ook in den objectsaccusatief nog een goed stuk plaatselijke aanschouwelijkheid aantreffen. Zie p. 15: „Es ist durchaus möglich, dass der Objektsakkusativ selbst bereits in der indogerm. Urzeit aus der lokalen Kategorie des Akkusativs der Richtung hervorgegangen ist: den Mensch schlagen, rufen ursprünglich = auf den Mensch zu schlagen, nach ihm rufen; ein Kleid arbeiten = auf ein Kleid hin arbeiten. Der Übergang zur Auffassung eines den betreffenden Vorgang erleidenden Objekts wird sich dann zunächst bei Personenbegriffen eingestellt haben. Setzt man dementsprechend voraus, dass bei Sachbegriffen die Vorstellung der Richtung länger lebendig blieb, so erklärt sich daraus vortrefflich, dass in den

Bij Plautus bevinden wij ons in een overgangstoestand. De veraanschouwelijkinge praepositioneele versterking verschijnt soms wel, maar blijft in andere gevallen ook uit. Zoo vindt men bijv. Curc. 206 parasitum misi nudiusquartus Cariam; de praepositioneele versterking komt echter voor Curc. 67 nunc hinc parasitum in Cariam misi meum. Naast elkaar vindt men bij Plautus bijv. ook *Ephesum ire* (Mil. 975) en in *Ephesum ire* (Bacch. 181). In *Aegyptum* vindt men Most. 994. Ook bij de uitdrukking *malam crucem ire* vindt men *in* als versterkende partikel. Vgl. Poen. 495 A. nisi aut auscultas aut *is in malam crucem*. B. *malam crucem ibo potius*. In later tijd vindt men de praepositie in verbinding met namen van landen ook een enkele maal reeds bij iemand als Cicero. Vgl. Pis. 49 *in Aegyptum*. De accusatief alleen staat bijv. Nat. Deor. 3, 56 *Aegyptum profugisse*¹⁾. Vóór de grootere algemeene verbreiding in de latere Latiniteit kan men deze versterking vooral vinden bij auteurs met een vulgaireren, rhetorischen of dichterlijken inslag (vgl. bijv. nog Bell. Hisp. 40, 8; 42, 1; Suet. Aug. 86, 1 etc.). *Domum en rus* kan men in het latere Latijn eveneens met *ad* of *in* versterkt aantreffen. En wanneer men bij Curt. 3, 12, 8 *in tabernacula currunt* (tegenover Curt. 6, 2, 16 *discurrunt tabernacula*) vindt, dan was deze verbinding beslist ontstaan door de behoefte om het richtingsprincipe nader te precieeren.

Gruppen des „doppelten Akkusativ's“ beim Umsetzen ins Passiv ein „Sachobjekt“ (im „lokalen“ Akkusativ), nicht wie ein persönliches, zum Subjekt wird, sondern Akkusativ bleibt: *sententiam rogatus est* = er wurde nach seiner Meinung gefragt (beachte bei der Übersetzung „nach“ als Richtungspräp.!), *βέβληται κενεῶνα* = „du bist an die Weiche getroffen“ (Il. E 284). Wat dit laatste geval aangaat zou ik er zelf nog op willen wijzen, dat wij den objectsacc. bij het werkwoord *βάλλειν* bij Hom. reeds versterkt aantreffen. De praepositie moet hier dan toch ongetwijfeld verschijnen, om een richtingsbegrip scherper naar voren te laten komen, vgl. *Ilias A 380 βέβληται, οὐδ' ἄλιον βέλος ἐκφυγεν. ὡς ὄφελόν τοι νείατον ἐς κενεῶνα βαλὼν ἐκ θυμὸν ἐλέσθαι*. Als versterkers van dit begrip treden ook *παρά*, *πρός* en *κατά* op. Vgl. voor verbindingen als *βάλλειν παρά μαζόν A 480; H 121; 313; O 577; P 606, χ 82* etc.

In dit verband wil ik er op wijzen, dat het Spaansche *a* < *ad*, dat vereischt wordt, wanneer het object een persoon is, van een geheel andere orde is. Vgl. hiervoor Gerlach Royen, De jongere veranderingen van het Indogerm. nominale drieklassensysteem (1926), p. 120.

¹⁾ Vgl. Lindsay, Synt. Plaut., p. 25 sqq.; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 386 sqq.

In het kort willen wij nog enkele schemata aanwijzen, waar de drang naar aanschouwelijkheid een praepositioneële versterking in het leven riep.

Naast *ascendere c. acc.* vindt men bijv. *ascendere in c. acc.* Vgl. Ter. Andr. 703 *navem ascendit*, maar Plaut. Rud. 326 *in navem ascendit*. Wanneer, zooals bij dit geval, twee constructies mogelijk zijn, dan vindt dit zijn oorzaak in de verzwakking van de oorspronkelijke locale voorstelling. Hetzelfde geval doet zich voor bij *introire*. Men vindt naast elkaar *introire c. acc.* en *introire in*. Vgl. Mt. (Cod. Bob.) 2, 11 *cum introissent domum* en Mc. 11, 28 *cum introissent in domum*.

Bij *transire* in overdrachtelijke beteekenis vindt men eveneens een versterkend *in* toegevoegd. Vgl. Ital. Deut. 17, 2; Lucif. Athan. 1, 6 (75, 2 Hartel) *si inveniatur . . . vir aut mulier qui fecerit malignum ante dominum deum tuum transire in testamentum eius*.

In dit verband mogen ook een groep samengestelde werkwoorden genoemd worden, die oorspronkelijk verbonden met een *acc.*, in staat waren een locale situatie tot uitdrukking te brengen. Bedoeld zijn de werkwoorden *traicio*, *transfero*, *traduco*, *transmitto* etc. In deze samenstellingen was het oorspronkelijke bewustzijn van de locale beteekenis van *trans* reeds vroeg verzwakt. De aanschouwelijkheid eischte daar nieuwe garanties. Zoo zijn de plaatsn te verklaren als Liv. 25, 14, 4 *vexillum trans vallum hostium traiecit*; Liv. 21, 26, 6 *omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis* etc.

Bij de verbinding *pulsare ad* staat *ad* tot nadere precisering van het doel der beweging en wijst op een zeer visueele voorstelling, bijv. Cypr. Ep. 59, 13 (H 682, 18) *ne pulsetur ad ecclesiam*.

In denzelfden geest moet men ook een schema *irridere in* verstaan; vgl. Cic. Fam. 9, 26 *qui etiam in philosophum irriseris*. Naast elkaar vindt men den *acc.* en een versterking met *in* ook in den Codex Bob. (k). Vgl. Mt. 9, 24 *inridbant eum* maar Mc. 15, 20 *et cum inrisus in eum expoliaverunt eum purpurea*¹⁾.

¹⁾ Vgl. Hoogterp, Etud. Cod. Bob. (k), p. 78.

Ook bij werkwoorden als *concupiscere in*¹⁾, *desiderare ad*²⁾ trad de praepositie versterkend op, om het gericht zijn van begeerte en verlangen nader te accentueeren.

In de gevallen waar dit *in* zeer speciaal de gerichtheid op datgene, wat men in de toekomst verwacht, moest uitdrukken, beantwoordde het geheel aan een psychische noodzaak. Zoo bijv. Tert. adv. Marc. 1, 25 et voluit et *concupiit in hominis salutem*. Itala Deut. 18, 6 (Lugd.) prout *concupiscet ipsius anima in locum quem eligerit dominus* (de Vulg. schrijft hier *desiderans locum*) etc.

Voor *desiderare ad* vergelijkte men bijv. Itala ps. 83, 3 (Cypr. Mort. 23, Aug. Civ. 10, 25) *desiderat et properat anima mea ad atria dei* etc.

In de schemata *sentire ad*, *intelligere ad* wordt de richting van de gedachte op haar object duidelijker dan door een enkelen accusativus tot uitdrukking gebracht³⁾. Vgl. Didasc. Apost. 32, 12 *Illa enim, quae ad circumeundum iam instituta est, ad opus spiritale non recte sentit*. — 47, 16 *Eos, vero, qui intellexerunt in ea, quae sine Deo est perversio . . . incolumes in ecclesia demisimus*.

Ook bij den ablativus zien wij in veel gevallen reeds vroeg praepositioneële verbindingen optreden, om speciale nuances tot uitdrukking te brengen. De ablatief, waarin drie zelfstandige casus uit het Indo-Europeesch waren samengetroffen, gaat deze functies opnieuw door middel van praeposities veraanschouwelijken⁴⁾.

Wat den ablativus separativus aangaat, sprak oorspronkelijk de separatieve functie van dezen naamval voldoende sterk tot een taalgebruiker, maar later trad ook hier een behoefte op aan adverbia met een zeer specifieke nuance, die in staat waren het scheidingsprincipe te accentueeren; uiteindelijk werden die tot praepositie. De praeposities, die hiervoor dienst deden, waren *ab*, *ex* en *de*. Was het gebruik

1) Vgl. Thes. 4, 106, 29 sqq.

2) Vgl. Thes. 5, 1, 703, 14 sqq.

3) Vgl. Erik Tidner, Sprachlicher Komm., p. 181.

4) Vgl. Bennett, Synt. of early Latin II, p. 279; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 420; Havers, Erkl. Syntax, p. 110; Schrijnen-Mohrmann, p. 107; Sommer, Vergl. Synt. d. Schulspr., p. 26, schijnt de zaak iets anders te zien.

hiervan oorspronkelijk min of meer geconditioneerd, in het latere vulgaire Latijn overheerschte de praepositie *de*.

In verbinding met namen van steden en landen vindt men den „Abl. des lokalen Ausgangspunktes” reeds in de allereoudste overleveringen praepositioneel versterkt ¹⁾. Zoo schrijft Plautus Capt. 1005 *erus alter eccum ex Alide rediit*. *Ex Carysto* vindt men bijv. Pseud. 737; *ex Seleucia*, Trin. 771; 885 etc. Ook *domo* werd met een praepositie verbonden; vgl. Aul. 105 *quia ab domo abeundum est mihi*. Voor het klassieke Latijn vergelijk men bijv. Cic. Phil. 12, 11 *a Mutina discedere*. Hiertegenover moet men opmerken, dat bij iemand als Plautus talrijke plaatsen aan te wijzen zijn, waar de praepositie nog niet staat; vgl. bijv. Most. 440 *triennio post Aegypto advenio domum*. Curc. 225 *paves parasitus quia non rediit Caria* etc. Dit schijnt erop te wijzen, dat men zich hier nog in een overgangsstadium bevindt. De tendens tot locale veraanschouwelijking was echter met volle kracht aan het werk.

Men kan zich voorstellen, dat in gevallen, waar ter versterking van het separatieve gevoel de partikel zich met een werkwoord had verbonden, de praepositioneële versterking langer uit kon blijven. Zoo zou men de gevallen als Caes. Bell. G. 1, 48, 6 *equo deciderat* en 7, 28, 1 *muro turribusque dejecti* mogen beschouwen. Tac. Ann. 15, 28 schrijft bijv. *equo desiluit* (vgl. hiertegenover Caes. B. G. 4, 24, 2 *de navibus desilire*; 4, 2, 3 *ex equis desilire* etc.).

Het voortbestaan van den enkelen casus bij betrekkelijk late schrijvers (hoewel reeds veel eerder de constructie met praepositie noodzaak was geworden) kan men gedeeltelijk toeschrijven aan een nog levend gevoel voor het concrete separatieve element, gedeeltelijk vooral ook aan een stilistisch effect van sommige auteurs.

Het komt ons voor, dat wij ons het ontstaan van een groep werkwoorden, die een gevoelen, gewaarwording etc. tot uitdrukking brachten, niet concreet genoeg kunnen voorstellen.

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 420 sqq.

De drang van het individu, om het uitgangspunt van smart, hoop, pijn, moeite etc. nauwkeurig te localiseeren, zal reeds zeer vroeg praepositioneële verbindingen hebben doen ontstaan. In de streng klassieke periode staan deze werkwoorden zonder of soms ook met praepositie (resp. *ab, ex, de*). Het is echter onnoodig te zeggen, dat in de omgangstaal de locale veraanschouwelijking allang een voldongen feit was geworden. Men vergelijkte bijv. Plaut. Cist. 60 *doleo ab oculis*, Cic. Fam. 7, 26, 1 *laborare ex intestinis*, etc.

De ablativus originis, die „ein Ableger des Abl. des lokalen Ausgangspunktes” is, laat eveneens vanaf onze oudste bronnen een praepositioneële versterking zien ¹⁾. Vgl. Plaut. Capt. 277 *quo de genere natus est*.

Daarnaast staan echter enkele gevallen waar de enkele abl. gehandhaafd is, bijv. Plaut. Amph. 28 *humana matre natus*. De wil om onduidelijkheid te voorkomen bespoedigde echter het verschijnen der praepositie vooral bij het pronomen personale ²⁾, vgl. Plaut. Epid. 574 *ex te nata*.

In het nauwste verband hiermede staat ook een groep werkwoorden, die „maken”, „vervaardigen”, beteekenen. Ook hier vindt men de veraanschouwelijkende praepositie, bijv. Plaut. Amph. 704 *ex insana insaniorem facies*. Lucretius 5, 796 *e terra . . . sunt cuncta creata* (maar zonder praepositie Lucret. 1, 169 *seminibus quia certis quaeque creantur*).

Ook de verba, die een losmaken, bevrijden, afhouden etc. tot uitdrukking brachten, versterkten reeds vroeg den separativus door een praepositie; vgl. bijv. Cic. Att. 10, 15, 4 *te a quartana liberatum gaudeo*. De veraanschouwelijkende praepositie verscheen vooral met volle kracht in de volkstaal. Wanneer zij in lateren tijd niet verscheen, moet men dit op rekening schrijven van stilistische overwegingen ³⁾. De in

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 422; Juret, Synt., p. 249; Kühner-Stegmann II 1, p. 376.

²⁾ Idem.

³⁾ Vgl. ook hetgeen Stolz-Schmalz-Hofmann, p. 424, hierover opmerken: „Dass in der Volkssprache der Separativus früh durch präpositionale Ausdrücke ersetzt wurde, ist erwähnt; wenn ein spätlat. Schriftsteller wie Tert. diesen Abl. mit Vorliebe gebraucht, so ist dies eine Eigenheit seines persönlichen Stiles”.

het voorafgaande genoemde gevallen zouden nog met vele te vermeerderen zijn, waar de praepositie optrad om vaagheden uit den weg te ruimen (vgl. bijv. abl. comparationis in het latere Latijn, de abl. pretii etc.). Tot besluit willen wij nog iets zeggen over enkele instrumentale verbindingen. Een krachtige separatieve visie gaf aanleiding tot een instrumentale nuance van *de*. Evident zijn in dit opzicht o.a. enkele voorbeelden bij Cyprianus. De beteekenis van het locale uitgangspunt is hier nog waarneembaar, vgl. Ep. 55, 7 (H. 628, 19) *de diaboli ore prolata*; — 59, 3 (H. 669, 22) *de ore itaque ac de verbis suis unusquisque statim proditur*; — 73, 10 (H. 785, 21) *de ecclesiae fontibus rigare* ¹⁾.

De kreeg vooral in het latere Latijn groote verbreiding. Voordien vindt men ook *ab* en *ex* veraanschouwelijking gebruikt. *Ex* werd vooral in de vaktalen der artsen, koks etc. begunstigd in uitdrukkingen als *misceo ex, facio ex* etc. ²⁾

Ook *in* c. abl. dient ter veraanschouwelijking van den instrumentalis. De praepositie *in* is hoogstwaarschijnlijk daar het eerst opgetreden, om den instrumentalis tot uitdrukking te brengen, waar locale en instrumentale opvatting elkaar raakten ³⁾. Stolz-Schmalz-Hofmann wijzen in dit verband op wendingen, die bij de medici gebruikelijk waren: vgl. Chiron 480 *in vino diluere*; Apicius 3, 15, 4 *in aqua contegere* etc. In dezelfde richting schijnt ook de instrumentalis bij adjectieven te wijzen. Vgl. Apul. Met. 2, 2 *gravis in annis*. Den oorsprong van deze syntactische mogelijkheden moet men toeschrijven aan den aanschouwelijkheidsdrang bij het volk. De ontwikkeling is geheel in overeenstemming met het karakter der Latijnsche taal. Zeer zeker zal in zeer speciale gevallen, zooals bij de vertaling van den Bijbel, Grieksche invloed dit verschijnsel bevorderd hebben. Toch is het niet juist, om, zooals Löfstedt doet, hierop het hoofddaccent te leggen ⁴⁾.

¹⁾ Vgl. Schrijnen-Mohrmann, Synt. z. d. Br. des hlg. Cypr., p. 111.

²⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 437.

³⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 438; Süß, Stud. z. d. lat. Bib. I, 79 sqq.

⁴⁾ Vgl. Löfstedt, Syntactica II, 452 sqq. Volkomen juist is m.i. de conclusie waartoe Schrijnen-Mohrmann voor Cyprianus kwamen (Stud. z. d. Br. des

De locativus trad oorspronkelijk op als een zelfstandige casus en had de beteekenis van: binnen een bepaalde ruimte, streek. Als afzonderlijken casus kan men den locativus nog in verschillende Indo-Europeesche talen terug vinden (Indisch, Oskisch, Umbrisch, Baltisch, Slavisch). Zonder prae-positioneele versterking werd de locativus nog tot uitdrukking gebracht in het Indisch, Grieksch, Italisch, Baltisch en Slavisch. Elders zien wij reeds vroeg een praepositie als versterking verschijnen. Voorbeelden van den locativus zijn nog duidelijk waar te nemen in het Oskisch: *nessimas staiet veruis luvkei* = *proximae stant portae in luco*¹⁾. In het Umbrisch was de casusvorm verbleekt en zien wij - *en* optreden, om den toestand nader te preciseeren. De prae-positionie is hier tot suffix geworden door een nauwe fusie met den casus, waarbij zij voorkwam. Het is een verschijnsel, dat wij ook elders zich telkens zien herhalen. In het Latijn is reeds in een prae-litteraire periode de locatieve functie van den ablativus voor een groot gedeelte de plaats van den locativus gaan innemen. Hierop volgde een periode met prae-positioneele versterking. Uit den aard der zaak bleef de phase zonder praepositie het langst bij namen van plaatsen voortbestaan: *Athenis, Carthagine, Samo* etc.

Daar tegenover gebruikte Plautus al verbindingen met de praepositie *in*, b.v. *Trin. 901 bene rem gerebat. Ergo ubi? In Seleucia; Men. 267 ne mihi damnum in Epidamno* duis. Bij Plautus beantwoordt het verschijnen van de praepositie *in* dus aan een gewone psychische tendens²⁾.

hlg. Cypr., p. 114): „Wir haben es nämlich bei Cyprian offenbar mit zwei verschiedenen Typen von *in*-Ausdrücken zu tun. Einerseits mit solchen, in denen es deutlich ist, dass die lokale Anschauungsweise die instrumentale verdrängt hat, anderseits mit einigen wenigen, wirklich instrumentalen, *in*-Konstruktionen. Wo letztere bei Cyprian vorkommen rühren sie alle aus der Bibel her; und was die erste Kategorie anbelangt, hat Süß schon richtig bemerkt, dass eben instrumentale und lokale Anschauungsweise sich mannigfach berühren, und einander ablösen. Tatsächlich hat sich in bestimmten Fällen im Laufe der Sprachentwicklung die Anschauungsweise in dem Sinne geändert, dass bestimmte Handlungen und Situationen, welche man früher als instrumental empfand, nachher als lokale Vorgänge aufgefasst wurden. Das hängt wieder mit den besonders in der Volkssprache wirksamen, schon öfters erwähnten, visuellen Tendenzen zusammen.“

¹⁾ Brugmann-Delbrück, Grundriss der vergl. Gramm. d. indogerm. Sprachen II², p. 508.

²⁾ Vgl. ook K. Klinck, Beiträge zur Geschichte des Lok. etc., Diss. München

Bij Cicero vindt men verbindingen als *terra marique*, *terra et mari* etc. Juist in dergelijke vaste verbindingen zal een oude toestand zich langer staande gehouden hebben. Dat de verbindingen met *prae*posities echter reeds in Cicero's tijd voor het normale taalgevoel een psychisch postulaat waren geworden, bewijst een plaats als *Cic. Fin 5, 9 caelo, mari et terra ut poetice loquar*. Klinck, die gevallen als *humi, humo, in humo; domi, domo, in domo* etc. onderzocht, kwam tot eenzelfde resultaat. Bij Varro bijv. treedt in de plaats van het gebruikelijke *terra marique*, *in terra marique*. „Ferner beobachten wir *in terra* bei Cato, Varro, Sallust und Nepos, während ein Vertreter der *urbanitas* wie Caesar auch *terra* schreibt. Plautus, Cato, Varro, Catull zeigen uns auch, dass *in mari* in der Umgangssprache ihrer Zeit beliebter war als *mari*“ etc. ¹⁾

Bij dichters en anderen, waar de *ablativus loci* zonder *prae*positie verschijnt, moet men zich afvragen, in hoeverre dit op bewust archaiseeren of op een stilistisch moment teruggaat. Een latere tijd van de Latiniteit gebruikt ter versterking van het locatieve element nog sterker beeldend materiaal. Ook een verbinding met *in* vervaagde te zeer en riep nieuwe garanties te voorschijn, om een visueele voorstelling te verzekeren. Als veraanschouwelijkend element van den *locativus* vindt men bijv. *circa* gebruikt. Reeds Livius maakt hiervan een zeer gestimuleerd gebruik, bijv. 22, 11, 6 *naves onerarias circa portum Casanum captas*; 33, 6, 11 *cum Philippus ad Melambium, Quinctus circa Thetideum posuisset castra*. Hier staat *ad* als volkomen gelijkwaardig equivalent van *circa* ter veraanschouwelijking van den *locativus* ²⁾.

Ook *apud, intra, iuxta, super* etc. deden dienst om eenzelfde doel te verwerkelijken. In vele gevallen was, zooals men bij de behandeling der afzonderlijke *prae*posities zal

1932, p. 126: „Im allgemeinen beobachten wir, dass die sprachgeschichtliche Entwicklung: Lokativ — Ablativus loci — Präposition schon in der Umgangssprache der Frühzeit bei der dritten Stufe (Präposition) angelangt war, wenn sich auch gewisse Lokative erhalten haben (*humi, ruri, domi*)“.

¹⁾ Vgl. p. 127 sqq.

²⁾ Vgl. G. Funaioli, A.L.L. 13, p. 365.

kunnen zien, de aanschouwelijkheid hiermede ten zeerste gediend.

Bij den genitivus zien wij ter versterking van het partitieve gevoel in het latere Latijn de praepositie *de* of *ex* optreden: Mt. 14, 13 (Cod. Bob. k) cum videret autem multos *ex* farisaeis (Vulg. multos Pharisaeorum); Mt. 5, 30 (Cod. Bob. k) unum *ex* membris tuis (Vulg. unum membrorum tuorum). Ook bij dit verschijnsel gaat de oorsprong zeer ver terug, vgl. Plaut. Capt. 482 dico unum ridiculum dictum *de* dictis melioribus. Hoe mechanisch een dergelijk schema zich verder kan ontwikkelen bewijst de algemeenheid ervan in de Romaansche talen¹⁾. Hoewel twee substantiva elkaar „in den genit.” plegen te „regeeren”, komt het dikwijls voor, dat toch een constructie met een praepositie gekozen wordt om de plaatselijke verhouding te accentueeren, bijv. Verg. Ecl. 1, 8 nostris *ab* ovilibus agnus. Ook hier riep het zoeken naar een plastischer beeld deze praepositioneële verbinding in het leven (vgl. verder Ecl. 1, 53; Georg. 2, 243; 3, 2; Aen. 1, 160).

In dit verband spraken wij ook van de praegnantie der praepositie. Bij de ontwikkeling van deze functie der praepositie was het wederom de aanschouwelijkheidsdrang, die zijn invloed heeft laten gelden. Door een uitgesproken locale zienswijze, ook wanneer deze op het terrein van het abstracte werd overgebracht, waren dichter, rhetor en volk in staat, om met verbazingwekkende korthed zeer plastische voorstellingen voor ons geestesoog wakker te roepen. Men kan het ook zoo formuleeren: elke praepositie heeft van nature een plaatselijke en secundair vaak temporeele beteekenis. Vrijwel elk taalgebruik laat toe, deze praepositie tevens figuurlijk te gebruiken. Wordt echter een praepositie in bepaalde gevallen zeer beeldend gebruikt, zoodat daarmede het „normale” taalgebruik wordt overschreden, dan kan men van praegnantie spreken. De gevallen zijn zeer talrijk,

¹⁾ Vgl. hiervoor bijv. Löfstedt, Komm., p. 106 sqq.; Guillemin, Prép. *de*, p. 67 sqq.; Schrijnen-Mohrmann, Stud. z. d. Br. des hlg. Cypr., p. 100 etc.

waar tot het wekken van een krachtig beeld een gewaagd gebruik van de praepositie verscheen, dat sterk tot het beeldingsvermogen sprak. Dit kan te gelegener tijd nog in sterke mate bevorderd zijn door kunstmatige processen als de rhetorica, het zoeken naar een bepaald stijleffect. Men kan zich in veel van dergelijke gevallen de vraag stellen, of een dergelijk stijlmiddel slechts een korte levenskracht bezat en beperkt bleef tot een kleiner nauw te omlijnen terrein, of om het anders uit te drukken slechts modekwestie was. Ongetwijfeld is het opvallend, dat bijv. het zoo typische, bijna al te gewaagde gebruik van *citra*, dat men bij Tacitus, Quintilianus, Seneca e.a. veelvuldig aantreft, overigens naar het schijnt niet meer in die mate voorkomt. Bij Apuleius, Iuvenalis, Martialis, Minucius Felix, Tertullianus e.a. vindt men de praepositie in deze beteekenis niet. Wanneer we opmerken, dat het praegnante gebruik van *citra* in een bepaalde periode en bij speciale schrijvers zeer in zwang is, maar bij latere schrijvers in verminderde mate of in het geheel niet, dan kan men dit gedeeltelijk toeschrijven aan verscheidenheid van stijl. Het zou ook mogelijk zijn, dat door de geciteerde schrijvers het beeldend vermogen zoo was opgevoerd, dat het natuurlijke taalgevoel verre overschreden was, zoodat zij hierin niet werden nagevolgd. Wanneer Ovidius *Tristia* 5, 8, 23 zegt *peccavi citra scelus*, dan wilde hij daarmee zeggen: *peccavi*, in *peccando citra scelus manens*. Ook het feit, dat de antieke grammatica naar een omschrijving van *citra* moet zoeken, om de juiste nuance tot uitdrukking te brengen, wijst in de richting der praegnantie. Aan gevallen als deze plaats in de *Tristia* gingen verbindingen van *citra* met een uitgesproken lokaal gekleurd werkwoord vooraf. Zij riepen een zeer sterke visueele voorstelling op. Hoewel men in deze gevallen niet van praegnantie kan spreken in dien zin, dat voor een juiste interpretatie het aanvullen van zekere bestanddeelen vereischt is, moeten zij toch in hun beginphase door hun sterk beeldend vermogen, dat gepaard gaat met korthed van uitdrukkingswijze, hierbij gerangschikt worden; vgl. bijv. Tac. Ann. 12, 22, 14 *ira Agrippinae citra ultima stetit*; Sen. Epist. 83, 17 *cui satis*

est sitim extinguere, qui, etiam siquando hortata est hilaritas aliena causa producta longius, tamen *citra* ebrietatem *resistit*.

Een praegnante vorm van *ultra* vindt men bijv. Sen. Clem. 1, 4, 3 amari *ultra* privatas necessitudines, en Tac. Ann. 11, 21, 5 oblata ei (est) species muliebris *ultra* modum humanum. Ook hieraan gingen verbindingen met een lokaal hierbij passend werkwoord vooraf; vgl. Liv. 3, 46, 1 nec *ultra* minas processum est. In plaats van progredi in laudando *ultra* placitum zegt men tenslotte laudare *ultra* placitum (vgl. Verg. Ecl. 7, 27) ¹⁾.

Tot slot zij hier bijv. nog gewezen op een praegnant gebruik van de praepositie *sub*. De andere gevallen zullen nog bij de afzonderlijke praeposities besproken worden. Door een geaccentueerde locale voorstelling kon deze praepositie in den keizertijd de beteekenis van *sub* imperio Domitiani of temporibus Domitiani gaan aannemen ²⁾.

II. DE SAMENGESTELDE PRAEPOSITIES ³⁾.

Als tweede groep werden de zoogenaamde samengestelde praeposities genoemd, wier bestaan eveneens te danken was aan den aanschouwelijkheidsdrang en het verlangen, om juist te localiseeren. De mogelijkheid bestond, om twee elementen, die eenzelfde of gelijkende locale verhouding weergaven, te verbinden, om aldus een scherper beeld te verkrijgen. Zoo moeten wij ongetwijfeld gevallen als *circumcirca*, *insuper* etc. (bijv. Plaut. Aul. 468) beschouwen. Voortzettingen hiervan zijn ook in het Romaansch te vinden, bijv. Fr. *dès* < *de ex*, Ital. *da* < *de a*.

Bij andere gevallen kon een zekere versterking plaats vinden, door een element van een andere locale geaardheid naar voren te brengen, om zodoende een plaatselijke verhouding nader te preciseeren.

¹⁾ Vgl. hiervoor bijv. ook Thielmann, A.L.L. 4, p. 376.

²⁾ Vgl. Wölfflin, A.L.L. 12, p. 449 sqq.; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 539.

³⁾ Voor uitvoerige litteratuur hierover vgl. Hamp, A.L.L. 5, p. 321 sqq.; J. Svennung, Untersuchungen zu Pallad. etc. p. 325; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 541; Rönsch, Itala u. Vulg., p. 206; Salonius, Vitae patr., p. 421 sqq. etc. Zie voor een meer gedetailleerde beschouwing den passus over deze verbindingen bij de praep. *circa*.

De samengestelde vormen zijn voor een deel zeer oud. Zij beantwoorden aan een natuurlijke behoefte, om scherper beeldend materiaal te krijgen. Het is daarom niet verwonderlijk, dat wij juist bij het volk deze verbindingen kunnen aanwijzen. De grammatici spreken zich over het algemeen afkeurend over deze verbindingen uit (*non licet, non iungitur etc.*). Reeds bij Plautus, Ennius, Cato e.a. werden dergelijke verbindingen gebruikt. Enkele verbindingen echter hadden reeds een dergelijke algemeenheid gekregen, dat zij ook bij een auteur als Caesar voorkomen. Adverbiaal gebruikt vinden wij daar *insuper*; bijv. B. G. 4, 17 *Haec utraque insuper bipedalibus trabibus immissis distinebantur*; 7, 23 *his (saxis) collocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur*; B. C. 2, 9 *centonesque insuper iniecerunt*. In overstelpende hoeveelheid treffen wij deze verbindingen echter pas in het latere Latijn aan. Zij zijn vandaar in de Romaansche talen overgegaan. Hier vindt men vele vormen, die in de ons overgeleverde teksten niet bewaard zijn. Dit kan zijn oorzaak vinden in het vulgaire karakter der samenstellingen, waardoor zij in onze geschriften slechts nu en dan verschijnen. De mogelijkheid bestaat echter ook, dat in de vroege Romania nieuwe vormingen ontstonden, die een vroegere periode nog niet kende.

Er werd vaak verband gezocht tusschen de Latijnsche samenstellingen en die in het Grieksch. Vooral daar deze samengestelde vormen in het kerkelijke Latijn zoo talrijk waren, was de vraag naar ontleening uit het Grieksch geheel vanzelfsprekend. Dat wij echter hier een procedé hebben, dat geheel in overeenstemming is met den ontwikkelingsgang der Latijnsche taal, daarop hebben wij met een uitvoerige lijst van plaatsen in een uiteenzetting bij de praepositie *circa* gewezen. De aanschouwelijkheidsdrang, dien wij reeds herhaaldelijk als oorzaak noemden, was hier wederom een scheppende factor. Doel van deze samenstellingen was niet alleen, om de beteekenis, maar ook om het volumen van de enkelvoudige praepositie te versterken. Zoo verkreeg men vormingen als *subterinfra, transcontra, adprope, adin* etc.

Talrijk zijn echter ook, zooals reeds werd opgemerkt, de

verbindingen van twee partikels met verschillende locale gesteldheid. Hamp merkt hiervan op¹⁾: „Fast allen Bildungen dieser Art liegt lokale Auffassung zu Grunde; denn die Praepositionen, welche vorgesetzt werden, dienen beinahe durchweg dazu, bei Verbis der Bewegung Ausgangspunkt und Richtungsziel oder bei Verbis der Ruhe das Wo? zu bezeichnen, so dass man also der Bedeutung des einfachen Wortes sinnversterkend, präcisierend zu Hilfe kam.“ Men treft niet alleen verbindingen van praeposities, maar ook van praepositie en adverbium aan (vgl. *abinde, deinde*, en uit lateren tijd *aperegre, amane, amodo, a nunc* etc.).

De samengestelde praeposities hebben van het begin af aan een praepositioneele beteekenis, of ook traden zij na hun samenvoeging als adverbia op, om zodoende (zooals dit ook bij de enkele praepositie het geval was) de praepositioonele phase wederom te bereiken²⁾.

Hier kan men dus een ontwikkeling constateeren, die ook bij de enkele praepositie is aan te wijzen. De samengestelde praepositie heeft in de allereerste plaats een locale, daarnaast secundair een temporeele ontwikkeling. Ook een overdrachtelijke phase kan men waarnemen. Hier en daar gingen samengestelde praeposities zelfs tot praegnante vormen over.

III. DE SUBSTITUTIE.

Als derde groep werd in het voorafgaande de zoogenaamde substitutie genoemd. Door het veelvuldig gebruik kan een verzwakking van het praepositioneele gevoel intreden, d.w.z. een verzwakking van het gevoel voor de oorspronkelijke beteekenis, een vervagen en tenslotte niet meer bewust zijn van de locale voorstelling, die aan elke praepositie in meerdere of mindere mate ten grondslag lag. Ook een klein volumen (*Lautschwäche*) kan de behoefte aan een nieuw krachtiger beeld in het leven geroepen hebben. Men ziet hier een belangrijken regel van het taalleven zich baanbreken, waarvan men de stelselmatigheid steeds dient op te

¹⁾ A. L. L. 5, p. 327.

²⁾ Vgl. Hamp, A. L. L. 5, p. 329.

merken, nl. dat oudere vormen plaats moeten maken voor nieuwere, die een sterkere voorstelling suggereeren. Bij deze derde groep moet men dadelijk vaststellen, dat deze gevallen vaak aan die, welke als praegnant werden gekenmerkt, raken of gedeeltelijk daarmede samenvallen. Als *citra* de nuance van *sine* gaat vertegenwoordigen, dan is dit, zooals reeds werd opgemerkt, een gevolg van een ontwikkelingsgang, die in het leven geroepen werd door een concrete aanschouwelijkheid. In hun eerste verschijning geven deze verbindingen vaak blijk van een praegnante voorstelling. Door het veelvuldig gebruik krijgen zij tenslotte iets mechanisch. Als *citra* aan het einde van een ontwikkelingsgang geheel synoniem met *sine* is geworden en als zoodanig wordt gebruikt, kunnen wij van substitutie spreken. Ook deze staat in dienst van het streven naar grootere aanschouwelijkheid.

Er kunnen zich bij substitutie verschillende mogelijkheden voordoen. Men vindt bijv. in samenstellingen nog resten van een phase, die door nieuwe vormen als *circum* of *circa* vervangen werd, nl. *amfi*.

Het verzwakte gevoel voor de oorspronkelijke beteekenis eischte een nieuwe vorming, die in staat was nauwkeuriger plaatselijk de verhoudingen tot uitdrukking te brengen. In het onderhavige geval werd de nieuwe vorm *circum* sterk begunstigd, doordat *amfi* in nominale en verbale verbindingen meestal tot *am-* of *an-* geworden was ¹⁾. Dat ook *circa* op zijn beurt door abstractie bedreigd werd, bewijst een vorm *circumcirca*, die reeds vroeg (Plautus) optreedt. Het vulgaire Latijn gaat tevens tot een vorming als *per girum*, *in giro* etc. over. Vormen als deze bewijzen dus, hoe terzelfder tijd steeds het bewustzijn bezig is, nieuwe versterkingen te scheppen, waar abstractie dreigt.

Aan den drang naar aanschouwelijkheid moet men het ook toeschrijven, wanneer bijv. *intra* uiteindelijk de plaats van *in* gaat innemen. Dit *intra* riep een zeer sterke plaatselijke voorstelling op, die het zoo uitermate geschikt maakte, om als versterkend element op te treden.

¹⁾ Vgl. Brugmann-Delbrück II° § 603, p. 785.

Intra bracht tot uitdrukking de nuance van:

a) *zich binnen een begrensde ruimte bevindend* (vgl. Plaut. Trin. 909 non placet qui amicos *intra* dentes conclusos habet);

b. *in het binnenste van een bepaald gebied* (vgl. Plaut. Merc. 187 ubi eam vidit: *intra* navem. Suet. Cal. 27, 1 stans *intra* porticum) ¹⁾.

Op plaatsen, waar de behoefte tot een sterker beeldende uitdrukking zich voordeed, gaat dit *intra* nu steeds meer *in* vervangen. In het late Latijn heeft het proces zich geheel voltrokken. (Op een dergelijk oogenblik echter heeft een praepositie vaak reeds veel van zijn beeldend vermogen ingeboet). Het locale *intra* kan men daar vinden ter versterking van den locativus ²⁾.

Deze substitutiegevallen zijn, zooals ook in het verdere verloop van dit betoog telkens weer zal blijken, zeer talrijk; *propter* gaat *ob* vervangen, omdat het volumen van deze praepositie te zwak was en ze zelf ook door groote abstractie was gekenmerkt. Alleen daar, waar de praepositie bewust archaiseerend werd gebruikt (Tac., Ammianus Marc. e.a.) kreeg ze tijdelijk kunstmatig een nieuwe kans. *Propter* neemt haar functie over. Wanneer ook deze praepositie te groote abstractie dreigt, treedt *iuxta* als substitutievorm wederom veraanschouwelijkend op.

Als één van de gevallen, die tot deze groep gerekend kunnen worden, kan men *super* bijv. nog noemen. Dit *super* kon op een gegeven oogenblik geheel de praepositie *de* in de beteekenis van „met betrekking tot” vervangen. Hofmann ³⁾ merkt hiervan terecht op: „Auch bei Präpositionen sehen wir einen frühzeitigen Ersatz lautschwacher und farbloser Formen in der Umgangssprache am Werk; so ist bereits im Altlatein das vollere und anschaulichere *super* an die Stelle von *de* „inbetreff, hinsichtlich” gerückt, z.B. Plaut. Aul. 682 rem mecum tenes *super* Euclionis filia; nur in formelhaften Wortgruppen hat sich *de* im Tone der Konversation ge-

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 511 en 512.

²⁾ Vgl. Funaioli, A. L. L. 13, 334 sqq.

³⁾ Lateinische Umgangssprache 2, p. 162.

halten. Vgl. das Nebeneinander Cas. 253 qua de re... rogas? super ancilla Casina."

Er resten voor het aanschouwelijkheidsprobleem nog enkele vragen, die, zij het ook in het kort, vermelding verdienen. Het zijn de volgende punten: 1°. in hoeverre de locale zienswijze der talen onderling verschilde; 2°. welke rol een sociale factor hierbij speelde; 3°. welke invloed de geografische factor hierbij uitoefende en 4°. in hoeverre de aanschouwelijkheidsfactor ook op andere gebieden der taal werkzaam was.

De locale zienswijze der talen onderling blijkt bij nadere beschouwing zeer verschillend. Maar ook wanneer men zich tot een bepaalde taal beperkt, zal men kunnen opmerken, dat locale voorstellingen van zeer verschillend karakter tot één doel hebben geleid.

Het Fransch bijv. zegt manger *dans* une assiette, hetgeen wij met *uit* (*van*) een bord eten vertalen. Er ligt hieraan een zeer verschillende zienswijze ten grondslag. Het hoofddaccent der Ned. zienswijze ligt op het resultaat der handeling, nl. dat hetgeen zich op het bord bevond, daarvan verwijderd is. Als gevolg hiervan overheerscht het scheidingsbegrip, dat door *uit* (*van*) vertolkt wordt. In het Fransch is de aandacht op het begin gericht. Zoo zegt men ook: boire *dans* une verre = *uit* een glas drinken, fumer *dans* une pipe = *uit* een pijp rooken, prendre quelque chose *dans* l'armoire = iets *uit* een kast nemen ¹⁾. Caland gaf in dit verband voorbeelden voor het Indisch en wees erop, dat wanneer wij zeggen: ik warm mij *aan* het vuur, ik wasch mij *in* de rivier, ik bak iets *op* het vuur etc., de ouden zeggen: ik warm mij *vanuit* het vuur etc. „Weil die Wirkung von dem Feuer, Strom etc. ausgeht” ²⁾.

In het Grieksch merken wij de zelfde zienswijze op, vgl. *ἐμπρῆσαι πρὸς* (B 415, I 242, Π 81), *θέρεσθαι πρὸς* (Z 331,

¹⁾ Vgl. hiervoor ook Meinhof, Die Sprachen der Hamiten, p. 20: „Wir sagen „ich nehme das Geld aus dem Kasten”, denn das Resultat ist, dass es draussen ist. Der Afrikaner sagt: „ich nehme das Geld in dem Kasten” denn der Anfang ist dass es drinnen ist, sonst könnte man es nicht heraus nehmen.”

²⁾ Vgl. Caland, I.F. 31 (1912/1913).

Α 667, ρ 23), ἀλὸς νίφασθαι etc. ¹⁾). Homerus toont ons voor deze separatieve visie ook gevallen met een praepositioneele versterking, bijv. Odys. ζ 224 ἀτὰρ ὁ ἐκ ποταμοῦ χροά νίξετο δῖος Ὀδυσσεὺς / ἄλμην; κ 361 ἔς ῥ' ἀσάμινθον ἔσασα λὸ' ἐκ τρίποδος μεγάλοιο. Ook hier mag men opmerken, dat de psychische noodzaak tot verscherping van de separatieve visie een nadere plaatselijke versterking in het leven riep. Dezelfde zienswijze vinden wij ook in het Latijn terug. Vgl. Ovidius Met. 5, 442 illa duabus flammiferas pinus manibus succendit *ab* Aetna. Ennius trag. 367 staat: homo qui erranti monstrat viam quasi lumen *de* suo lumine accendat facit. Petr. 86 v. 64 *ab* aris alius accendit faces etc. Ook uit de volgende voorbeelden zal men kunnen opmaken, dat de beoordeeling van het plaatselijke gebeuren in het Latijn anders is dan in de moderne talen, en wel fundamenteel anders ²⁾).

Uit voorbeelden als Cic. Verr. 4, 74 sagittae pendent *ab* umero en Fin. 3, 74 aliud *ex* alio nectitur blijkt, dat de Romein geneigd is zich proleptisch uit te drukken, het resultaat te anticipeeren: iets ophangen, zoodat het ergens vanaf hangt. Dit is het zelfde verschijnsel als *in* c. abl. bij de verba ponendi, waar bijv. het Duitsch den acc. gebruikt en aan de beweging denkt (auf den Tisch legen), maar het Latijn aan de rust als resultaat. Kühner-Stegmann zeggen het aldus ³⁾: „Das Verb der Bewegung involviert den Begriff der erfolgten Ruhe, wenn die Präposition mit dem Ablative statt mit dem Akkusative steht. Das Moment der Ruhe (die Beziehung auf das dauernde Ergebnis der Handlung) herrscht alsdann vor.“ Men vindt deze zienswijze bij werkwoorden als: pono, loco, colloco, statuo, constituo, figo en defigo; vgl. bijv. Livius 21, 42, 1 captivos vinctos *in* medio statuit. Caes. B. G. 2, 2, 2, asses *in* terra defigebantur. Ook

¹⁾ Vgl. Havers, Erkl. Synt., p. 109.

²⁾ Vgl. Kühner-Stegmann 2, 1, p. 594: „Die Verben des Hangens, Hängens, Aufhängens, Haftens, werden mit den Präpositionen *ex*, *ab*, *de* verbunden, um neben dem Begriffe des Hangens an einem Orte oder des Hinhängens an einen Ort zugleich den Begriff des Hangens von einem Orte herab zu bezeichnen“.

³⁾ Vgl. Kühner-Stegmann 2, 1, p. 589 sqq.

numero (vgl. Cic. Leg. 2, 12 id estne numerandum in bonis) refero, consido en consisto (Cic. Leg. 2, 17 considamus hic in umbra), inscribo, insculpo, incido etc. (Suet. Oct. 101, 4 incidi in aenis tabulis) geven van deze zienswijze blijkt.

Dat ook het Latijn uiting geeft aan verschillende zienswijzen blijkt duidelijk uit het feit, dat bijv. de verba ponendi ook met *in c. acc.* verbonden worden; vgl. bijv. Sall. Jug. 61, 2 exercitum in provinciam collocat; Curt. 9, 6, 1 statui in medium tabernaculum iussit. Naast *erubescere in* (vgl. Cic. Leg. 1, 41 o rem dignam, in qua non modo docti sed etiam agrestes erubescant) vindt men ook *erubescere de*¹⁾. Naast *tutus ab* — zeker van den kant van het gevaar, staat *tutus propter*, zelfs naast het gevaar veilig²⁾, etc.

Wanneer men vraagt naar de diepere oorzaken, die tot dergelijke verschillen aanleiding geven, moet deze vraag ten opzichte van het Latijn onbeantwoord blijven. Men kan alleen vermoeden, dat een sociale factor een bepaalde locale zienswijze in haar oorsprong sterk beïnvloed moet hebben. Bij verandering van een sociale structuur blijven zekere taaluitingen vaak voortbestaan, maar zij verzwakken tot nietszeggende uitdrukkingen. Zoo is het bijv. zeer goed denkbaar, dat bij de zoogenaamde jagerstalen het richtingsprincipe een zeer groote rol speelde. De geheele leefwijze van den jager is immers op dit principe geconcentreerd, bij het naspeuren van het wild, bij zijn poging het wild onder schot te krijgen, etc.³⁾.

¹⁾ Vgl. Krebs-Schmalz s. v. erubescere.

²⁾ Vgl. Schmalz, Glotta 6, p. 186 sqq.

³⁾ Vgl. Knabenhans, Zur Psychologie des primitiven Menschen, Schweiz. Arch. f. Volkskunde XXIII (1921), p. 121 sqq. „Ihre Ernährungstätigkeit hält ihre Aufmerksamkeit in unablässiger Spannung und lässt eine gewaltige Fülle von Beobachtungen auf die Seele einströmen. Auf ihren Streifzügen hat jede geringfügigste Wahrnehmung ihre Bedeutung: alles ist Spur, eine Spur von Nahrung, von Menschen, von feindlichen Menschen, Blätter, Schlingpflanzen, Bäume etc. werden unwillkürlich auf ihre Tauglichkeit als Material für das Gewerbe gemustert. Sogar die verschiedenen Himmelsrichtungen sind Gegenstand der Interessen. Jede Himmelsrichtung hat ihre besondere Wichtigkeit. Von der einen Seite kommt die Trockenheit, von der anderen die Feuchtigkeit. Auch die Bäume sehen nach den verschiedenen Himmelsrichtungen verschieden aus. So ist überall der Raum in sich differenziert. Nichts ist gleichgültig; jede Verschiedenheit kann ihre Bedeutung haben. Was aber eine derartige einseitige Wahrnehmungstätigkeit für das ganze Seelenleben zur Folge hat, haben schon Europäer an sich selbst erlebt. Der Anthropologe Ranke, der in den neunziger

In hoeverre ook een geografische factor de ruimtelijke zienswijze van den Romein beïnvloedde is niet na te gaan. Dat echter de geografische ligging haar invloed wel deed gelden, meen ik te kunnen aantonen met enkele voorbeelden, die Bachmann¹⁾ uit de Zwitsersche volkstaal gaf. Er chunt vo Chilperg ufe = hij komt van Kirchberg naar boven; er geit ge Chilperg abe = hij gaat naar K. naar beneden. Het feit, dat we hier met een bergbevolking te doen hebben, voor wie deze tweeheid boven-beneden een levend begrip is, riep deze nadere plaatselijke specificatie in het leven. Als dezelfde bevolking van „er isch z'Bärn äne" (drüben) zegt, wijst dit hierop, dat zich tusschen de plaats, waar de spreker zich bevond en Bern een berg verhief. Het verlangen om nauwkeurig te localiseeren riep deze uitvoerige plaatselijke schildering in het leven, die bijv. in het Nederlandsch een onmogelijkheid geweest zou zijn.

Het is goed zich tenslotte nog deze vraag te stellen: Blijf deze psychische drijfveer, die zoo werkzaam was bij het scheppen van aanschouwelijke voorstellingen, slechts tot gevallen als de in het voorafgaande behandelde beperkt, of is ze ook elders werkzaam geweest. Dit laatste is inderdaad het geval. Er is geen onderdeel op het gebied der Syntaxis, waar deze psychisch zoo machtige factor ons niet voor oogen treedt. De evolutie, die met ongekende krachten en met groote gevariëerdheid zich doet gelden, heeft twee essentiele oogenblikken, die alle aandacht verdienen. Aan het begin staat het concretiseeringsproces, aan het einde de volkomen abstractie. Is deze abstractie eenmaal bereikt, dan is tegelijkertijd de psychische noodzaak tot nieuwe concretiseering geschapen. M.a.w. het is een proces van voortdurende versterking en verzwakking, dat in zijn verschijning iets heeft van een eeuwige ebbe en vloed. Enkele voorbeelden zullen bij wijze van illustratie voldoende zijn. In de Peregr. Aeth. 2, 2 staat bijv. fixus stat, ter veraanschouwelijking

Jahren die grosse Meyersche Expedition nach Zentral-Brasilien mitmachte, berichtet z.B. wie sich nach einigen Monaten gemeinsamen Jägerlebens mit den Indianern sein Naturschön in auffälliger Weise geändert habe. Er gewann „den Indianerblick" etc.

¹⁾ Vgl. Bachmann, Festschrift f. Gauschat 85 A. 1.

van de actio perfecta. Een „est” was als vorm zeer kleurloos geworden, stare riep concreter gevoelens te voorschijn en verscheen psychologisch juist. Vergelijk ook Cypr. Epist. 57 ecclesiam clausam stare etc. De aanschouwelijkheid zal hier ongetwijfeld een sterk gevoel voor het voortduren der handeling in het leven geroepen hebben. Ook bij de ontwikkeling van de futurumbegrippen in het latere Latijn (het begin is echter bij Plautus reeds gemaakt) heeft deze aanschouwelijkheidsfactor een groote rol gespeeld; vgl. bijv. Sp. cantaré (cantare habeo). De vele andere mogelijkheden laat ik buiten beschouwing. De plaatselijke beschouwingswijze, die zoo duidelijk waarneembaar is bij praeposities, kan ook zeer goed geïllustreerd worden aan adjectieven, die van concrete beteekenis overgingen naar abstracte. Dit geldt natuurlijk ook voor substantiva, bijv. een man van *hooge* of *lage* afkomst. In dit licht moeten wij ook een substantief zien als *summitas* (bijv. Peregr. Aeth. 39, 25; 43, 21 etc.) en een adjectief als *excelsus*, dat de plaats van een abstract geworden *altus* gaat innemen. Een geval als Peregr. Aeth. 38, 24 *permodici colliculi* heeft zijn zeer speciale momenten. *Modicus* ging langzamerhand *parvus* geheel vervangen in de volkstaal. Het sprak door zijn plaatselijke aanschouwelijkheid meer tot de verbeelding, en won het daarom van het verzwakte *parvus*. Maar door het veelvuldig gebruik verzwakte het concrete gevoel ook bij *modicus* weer, en trad psychologisch geheel juist een versterking met *per op*, dat tevens in de behoefte van een grooter volumen voorzag. Opmerkelijk is het ook hier, dat bij een schrijver als Tacitus een frequent gebruik hiervan valt te constateeren. *Modicus* verschijnt hier plm. 75 maal; zoo bijv. Ann. 1, 50, 11 *legiones modico intervallo sequuntur*. Deze exquisite litterator kwam dus bij zijn streven naar een scherp beeldenden stijl tot het zelfde resultaat als de man uit het volk. Deze voorbeelden, die met veel andere zouden zijn aan te vullen, laten duidelijk zien, dat deze aanschouwelijkheid niet tot de praepositioneële verbindingsen is beperkt, maar aan de ontwikkelingsgeschiedenis van de Latijnsche taal in haar geheel een zeer duidelijk stempel heeft gegeven.

Super.

Bij het lezen van een auteur als Tacitus bijv. zal men vaak een gebruik van *super* ontmoeten, dat men in het Latijn met *de* zou moeten paraphraseren, bijv.: Ann. 6, 15 *Super ea re scribit* ¹⁾. *Super* bezit dus een nuance die volkomen overeenstemt met de functie van *de*. Er heeft dus uiteindelijk substitutie plaats gehad.

In het voorafgaande werd steeds betoogd, dat daar waar een praepositie een gewaagde nuance aannam, waarvan het resultaat was, dat zij de functie van een andere praepositie geheel verving, de aanschouwelijke voorstelling geheel gediend moest worden. Men verwacht dergelijke verschijnselen bij het volk, in de rhetorica, die steeds veel trekken met de volkstaal gemeen heeft, in de aanschouwelijke weergave van een dichter, en in het algemeen kan men zeggen, dat veel van deze verschijnselen zijn waar te nemen op een groot terrein van het na-klassieke Latijn.

Dit is ook geheel in overeenstemming met datgene, wat het materiaal van *super* ons laat zien. *Super* c. abl. wekt van huis uit een zeer bepaalde ruimtelijke voorstelling. Het beteekent „boven op” en is in deze beteekenis overgeleverd bijv. bij Hor. Carm. 1, 9, 5, *ligna super foco reponens*. Ook op tijdsbegrippen werd ze overgebracht, zooals men bijv. Verg. Aen. 9, 61 kan lezen: *nocte super media* ²⁾. Dat dit tijdsbegrip zich uit een locale zienswijze ontwikkelde, blijkt uit voorbeelden als bijv. Hor. Carm. 1, 18, 8 *rixa super mero debellata*. Heinze zoowel als Plessis-Lejay willen hier een zuiver locale beteekenis aannemen ³⁾. Dit is m.i. niet juist. We hebben hier met een tijdsaanduiding te doen, maar ze bevat nog een belangrijke kern van plaatselijke zienswijze.

¹⁾ Vgl. bijv. A. A. Dräger, Syntax und Stil des Tacitus, pag. 34.

²⁾ Vgl. Stolz-Schm.-Hofm. ³⁾, pag. 540. K.-Stegm. 2, 1, pag. 572.

³⁾ Vgl. Heinze, Od. d. Hor. ²⁾, pag. 90, n. 8; Plessis-Lejay, Oeuvres d'Hor. I pag. 46, n. 12.

Vrij zou men mogen paraphraseeren met: „toen zij boven een glaasje wijn zaten, hebben zij een twist uitgevochten,” of liever: „terwijl zij een glaasje wijn nuttigden . . .” Dit temporeel gebruik met een lokalen inslag kan men ook nog in die gevallen waarnemen, waar men voor het eerst *super* c. acc. ontmoet. Vgl. Curt. 8, 4, 30 *Super* vinum et epulas.

Vrij vroeg verschijnt het gebruik van *super* in de beteekenis van *de*. Het is vooral „umgangsprachlich”, zooals Stolz-Schmalz-Hofmann opmerken ¹⁾. Men vindt het reeds bij Plautus, vgl. Cas. 254 qua de re? rogas? *super* ancilla Casina ²⁾. Ook Cicero bezigt in zijn brieven aan Atticus deze wending, bijv. ad Att. 14, 22, 2 velim cogites, quid agendum sit nobis *super* legatione votiva. Men kan het verder o.m. vinden bij Cato, Pacuvius, Vergilius, Livius, in groote frequentie bij Tacitus. Ook in het christelijk Latijn (of algemeener in het na-klass. Latijn) laten zeer veel auteurs deze wending zien, met name bijv. Tertullianus, Cyprianus, Hilarius, de Vulgaat, de Peregrinatio Aeth., Palladius, etc. ³⁾. Een enkel voorbeeld uit iedere periode zal straks tot nadere illustratie gegeven worden. Opmerkelijk is, dat sommige auteurs als bijv. Caesar, zich geheel van deze constructie onthouden. Het zijn de puristen, zooals Ernout en Meillet hen noemen. Daartegenover staat, dat Tacitus zich opmerkelijk vaak van die mogelijkheid bedient. Dit gebruik paste geheel in het kader van zijn expressieven stijl. Hij verbindt *super* met de volgende werkwoorden: statuere, consulere, consultare, interrogare, respondere, edere, orationes habere, disserere, referre, memorare, iactare, en scribere. Men mag hier weder-

¹⁾ Vgl. ook Dict. Etym. p. Ernout et Meillet, pag. 962 „A l'époque républicaine la langue familière l'emploie (nl. *super*) pour *de* avec le sens „au sujet de”; cet emploi, évité par les puristes (Cic. n'en a d'exemples que dans sa correspondance) s'est étendu dans la langue impériale, *de* tendant à se spécialiser dans le sens de „de”, etc.”

²⁾ Vgl. Lindsay, Syntax of Plaut., pag. 92 en voor verdere voorbeelden Lodge, Lexicon Plautinum.

³⁾ Vgl. Hoogterp, Cod. Bob., pag. 540 sqq.; Süß, Stud. z. Lat. Bib. 1, 102; Goeltzer, St. Avit. 221 sqq.; Plater-White, Grammar Vulg. 89, 102; Bonnet, Le Lat. de Grég. de Tours, pag. 621; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., pag. 194; Schrijnen-Mohrmann, Synt. z. d. Br. des hlg. Cypr., pag. 172; J. Svennung, Untersuchungen zu Pallad., etc., pag. 381; Erik Tidner, Sprachlicher Komm. z. d. Acta Apost. 59, 35; W. van Oorde, Lexicon Aeth., pag. 199 en J. B. Hofmann, Lateinische Umgangssprache, pag. 163.

om concludeeren, dat de rhetorica, zooals in den regel, het verschijnsel heeft gestimuleerd. Oorzaak van het optreden van *super* in de nuance van *de* was de aanschouwelijkheid, en het feit dat *de* zich hoe langer hoe meer in de richting van het Fransche: *de*¹⁾ ging ontwikkelen, d.w.z. veel van zijn oorspronkelijke kracht had verloren.

Men kan zich de vraag stellen, hoe deze overgang van *de* tot *super* mogelijk was, of beter gezegd, hoe *super* een functie van *de* kon gaan vervangen. De moeilijkheid schuilt hierin, dat men in de oudste voorbeelden waar dit gebruik is overgeleverd, reeds met een gangbaar schema te doen heeft. Plautus zegt reeds *rogare super, scribere super* etc. Weliswaar werd hier *super* als veel sterker gevoeld dan *de*, maar het begrip voor de locale voorstelling, die het van huis uit had, was toch eenigszins verdwenen. Er heeft zich een schema ontwikkeld, dat men, zooals dit geregeld het geval is, weer op verwante groepen kan overbrengen, maar niet zonder dat de aanschouwelijke voorstelling lijdt, en zonder dat uiteindelijk dit schema door abstractie en iets mechanisch gekenmerkt is. Zegt men bijv.: „zijn kennis strekt zich uit over een groot gebied”, dan bevat de praepositie *over* nog een goed deel plaatselijke aanschouwelijkheid, die versterkt wordt door de concrete voorstelling, die het werkwoord nog vertegenwoordigt. Dit *over* kan nu naar aanleiding van dergelijke min of meer concrete voorbeelden, zich verbinden met zegswijzen, waarin een „weten” etc. tot uitdrukking komt. De consequentie, die hieruit voortvloeit is uiteindelijk, dat de aanschouwelijkheid verdwijnt en het schema iets mechanisch krijgt. Wanneer we bij Tacitus *memorare super, consulere super, consultare super* etc. aantreffen, is hier reeds een min of meer schematische toestand bereikt. Zooals reeds werd opgemerkt, had deze mogelijkheid in haar oudste phase, zooals wij deze bij Plautus aantreffen, haar ontwikkeling reeds achter zich, en het is zeer moeilijk om voorbeelden te vinden, die een

¹⁾ Ook het volumen speelt een rol. Vgl. J. B. Hofmann, Lat. Umgangssprache, pag. 163: „Auch bei Praepositionen sehen wir einen frühzeitigen Ersatz lautschwacher und farbloser Formen in der Umgangssprache am Werk; so ist bereits im Altlatein das vollere und anschaulichere *super* an die Stelle von *de* „in betreff, hinsichtlich”, gerückt”.

schakel vormen van de meest concrete voorstelling van *super*: „boven op” tot de nuance „met betrekking tot, over”. Alvorens enkele voorbeelden te bespreken die o.i. tot dergelijke overgangsgevallen behooren, scheen het ons goed toe een vergelijking te treffen met een andere taal en wel het Duitsch. Hier is het materiaal overzichtelijker, de voorbeelden waar nog iets van de oude concreetheid overbleef zijn talrijker. Het Duitsche equivalent voor *super* is *über*. Wanneer men zegt: „er sitzt *über* den Büchern”, dan hebben wij nog met een concrete voorstelling te doen. Hieruit ontwikkelde zich een *über* verbonden met begrippen die een handeling weergaven, „wobei es zeitliche Beziehung erhält und sich mit *während* berührt”¹⁾. Vooral het oudere Duitsch geeft hiervoor veel belangrijke voorbeelden. Vgl. Luther: „es kam hart an *über* der Geburt”. „Der Faule stirbt *über* seinen Wünschen”. Met de hier zoeven genoemde voorbeelden verbindt zich gemakkelijk een causaal begrip. Vgl. Luther: „Unsere Kleider sind alt geworden *über* der sehr langen Reise”, Adelung: „*über* einem Lärm erwachen”. Maar ook zonder tijdsbegrippen kan zich het causale element ontwikkelen. Vgl. Luther: „Moses floh *über* dieser Rede”, „Sie lobten Gott *über* dem was geschehen war” etc. Een ander voorbeeld, alweer bij Luther, waar nog veel plaatselijke aanschouwelijkheid overbleef, is: „die Gedanken die ich habe *über* dem Gesicht”. Dit schema had zeer goed aanleiding kunnen geven tot een constructie *denken über* c. dat. In het Duitsch was dit echter niet het geval. Daar kreeg het beeld van een zich uitstrekken over iets de overhand, d.w.z. het accusatieve element overheerschte.

De oorspronkelijk ruimtelijke beteekenis wordt, wanneer zij op 't abstracte wordt overgebracht, nog weer versterkt door de ruimtelijke beteekenis van het verbum. Vgl. bijv.: „seine Kenntniss erstreckt sich *über* viele Gebiete”. Keeren wij nu tot het Latijn terug.

Met stelligheid kunnen wij hier eenzelfde ontwikkeling aannemen. Het is een psychologische tendens, die zich steeds

¹⁾ Vgl. Paul, Deutsches Wörterbuch, pag. 471.

op dezelfde wijze zal herhalen, onafhankelijk van geografische begrippen, tijd, etc. Voorbeelden kan men ook hier aanvoeren, hoewel in minder groot aantal. Een rest van plaatselijke aanschouwelijkheid kan men bijv. nog in Verg. Aen. 7, 358 aanwijzen: (Amata) multa *super* natae lacrimans Phrygiisque hymenacis. De oorspronkelijke voorstelling moet hier geweest zijn, dat men over iemand (of iets) heengebogen, d.w.z. over iemand (of iets) tranen vergiet. Een dergelijk beeld *lacrimare super aliquo*, zoo plastisch mogelijk voorgesteld, moet de schakel geweest zijn voor die gevallen, waar men de werkwoorden van treuren etc. met *super* verbindt. De beteekenis „over, wat betreft” is dan de logische ontwikkeling van *super*. Vgl. het voorbeeld, dat Bonnet in „Le Latin de Grég. de Tours” geeft, nl. Hist. Fr. 3, 34, pag. 137, 12 ¹⁾: dolebat *super* eos. Ook in *vigilare super* schuilt nog een onmiskenbare aanschouwelijke voorstelling. Vgl. Aug. Conf. 9, 8, 18 nisi tua medicina, domine, *vigilaret super* nos. Vulg. Jer. 5, 6 *Vigilans super* civitates. Vooral voor hen, die de christelijke levensbeschouwing waren toegedaan, was dit schema iets meer dan een abstractie. Ditzelfde geldt voor *intonare super*, dat men aldus verbonden in de Vulgaat kan aantreffen; bijv. 1 Reg. 14, 10 intonuit dominus *super* Philisthiis (gr. ἐπί). De plaatselijke beschouwingswijze gaf aanleiding tot een causale beteekenis, bijv. Verg. Georg. 3, 263: nec (revocare potest) moritura *super* crudeli funere virgo. Ook hier is de locale zienswijze nog duidelijk waar te nemen ²⁾. Evenzoo is Aen. 6, 794 iets van een welbewuste plaatselijke voorstelling aan te wijzen. Weliswaar gaat het hier om een *super c. acc.* (ook deze verbinding komt in de beteekenis van *de voor*): *super* et Garamantes et Indos proferet imperium ³⁾. Een volgende phase had aanleiding kunnen geven tot het verbinden met *super* van begrippen, die een „heerschen, re-

¹⁾ Bonnet, Le Latin de Grégoire de Tours, pag. 621. *Super* is hier met den accusat. verbonden, wat in het latere Latijn vooral zeer vaak voorkomt.

²⁾ Lejay, ad locum, beschouwt *super* nog als adverbium. Mocht dit juist zijn, dan zou dit pleiten voor een zeer locale zienswijze. O.i. moet men *super* liever met Merguet, Lexicon Virg., als praepositie opvatten met causale kleur, maar nog vol plaatselijke aanschouwelijkheid.

³⁾ Vgl. ook de uitdrukking bij Petronius 56, 8 positus *super* aliquod officium: de leiding in een zaak hebbend.

geeren" etc. tot uitdrukking brachten. Deze phase is echter voor zoover wij konden nagaan niet aan te wijzen. Toch moet nog een plaats bij Tacitus, nl. Hist. 4, 9, 7: *tribunus plebis intercessit, ne quid super tanta re principe absente statueretur*, besproken worden. Dit is een interessant geval. De oorspronkelijke beteekenis schemert in dit schema nog door, doordat het werkwoord zelf oorspronkelijk een uitgesproken concrete voorstelling wekte. Het behoort tot de groote groep van werkwoorden die, zeer aanschouwelijk van oorsprong, in het abstracte zijn overgegaan. Vgl. bijv. *ἐπίσταμαι* „bij iets gaan staan" (zooals blijkt uit *O* 282: *ἐπιστάμενος μὲν ἄκοντι*). Ditzelfde beeld voor het begrip „begrijpen" kan men ook in het Oud-Hoogduitsch vinden, vgl. *firstan*, ags. *forstan* etc. ¹⁾. De Rom. talen samen met het Latijn hebben hiervoor *comprehendere*, dat eveneens in oorsprong concreet is ²⁾. Men kende in het klassieke Latijn de verbinding: *statuo in* (c. abl., ook c. acc.) ³⁾. Tot nadere preciseering van het plaatselijke werd *in* gebruikt. Nu is in het latere Latijn een bekende gebruiksvorm van *super*, dat het *in* vervangt ter versterking van een locatieve voorstelling ⁴⁾. *Super* trad hier dus als aanschouwelijker vorm voor *in* op. Had men eenmaal een schema als *statuere super*, dan kon dit analogisch zich uitbreiden over soortgelijke begrippen. Men krijgt langzamerhand een formule, die tenslotte van alle aanschouwelijkheid verstoken raakt. *Super* komt hierin overeen volgens onze voorstelling met een nuance die wij ook aan *de* toekennen. Een lijst met enkele voorbeelden van plaatsen, waar men dit gebruik aantreft, zal het duidelijkst inlichten over de algemeenheid van het verschijnsel, het min of meer vulgair karakter en de vraag, in hoeverre de frequentie van het optreden door stilistische overwegingen is bevorderd.

¹⁾ Vgl. Boisacq, Dict. Etym., pag. 268.

²⁾ Vgl. ook de oorspronkelijke concreetheid van de Ned. uitdrukkingen: „het snappen", „het beet krijgen", „het vatten", „begrijpen", „'t te pakken hebben" etc.

³⁾ Vgl. Krebs-Schmalz, *Antibarbarus der Lat. Sprache*, s. v. *statuo*.

⁴⁾ Vgl. Bonnet, *Le Lat. de Grég. de Tours*, pag. 621 sqq.: „Il (Grég. de T.) emploiera de même *super* pour *in* avec les verbes *ponere*, *collocare* etc. H. F. 1, 10, pag. 39, 3 *super ripam collocatur*; 2. 3, pag. 63, 27 *manus super oculos ponens* etc."

Plautus: Ba. 177 *epistulam Mnesilochus misit super amica Bacchide*. Ba. 367 *fabricam dabo super auro amicaque eius inventa Bacchide*. Ba. 562 *misine epistulam super amica*. Ba. 607 *quid consilii dem . . . super amica nesciam*. Cas. 254 *quod vir velit fieri id facias super ancilla*. Behalve de hier geciteerde plaatsen komt deze constructie nog 7 maal voor bij *Plautus*¹⁾.

Cicero gebruikt haar uitsluitend in zijn brieven op de volgende plaatsen²⁾: *Epist. ad Att.* 14, 22, 2 *velim cogites quid agendum sit nobis super legatione votiva*. 16, 6, 1 *hac super re scribam ad te* *Regio.* 10, 8, 10 *sed hac super re ne nimis*. Ook *Vergilius* kent dit gebruik, zooals blijkt bijv. uit *Aen.* 1, 750 (*Dido*) *multa super Priamo rogans, super Hectore multa*. Een van oorsprong zoo visueele constructie was hier geheel op haar plaats. *Horatius*, bij wien men zooveel trekjes terug kan vinden, die bij het volk populair waren, zegt bijv.: *Carm.* 3, 18, 17 *mitte civiles super urbe curas*. Welke geweldige vlucht deze constructie door de stimuleerende werking van de rhetorica nam, kan men het best beoordeelen, wanneer men de plaatsen bij *Tacitus* overziet³⁾: *Hist.* 2, 8, 2 *Vario super exitu eius rumore*. *Ann.* 11, 23, 4 *multus ea super re variusque rumor erat*. *Ann.* 2, 35, 2 *Ni pretium foret Pisonis et Galli super eo negotio diversas sententias noscere*. *Hist.* 4, 9, 7 *Tribunus plebis intercessit, ne quid super tanta re principe absente statueretur*. *Hist.* 4, 40, 23 *Consulendum tali super re principem respondit*. *Hist.* 4, 82, 2 *Vespasiano (erat) cupido adeundi sacram sedem, ut super rebus imperii consuleret*. *Ann.* 3, 41, 11 *Consultus super eo Tiberius aspernatus est indicium*. *Ann.* 4, 74, 5 *Quamquam diversis super rebus consulerentur*. *Ann.* 14, 9, 11 *Consulenti super Nerone responderunt Chaldaei fore ut . . .* *Ann.* 2, 28, 14 *Consultandum (esse) super re magna et atroci*. *Ann.* 6, 21, 1 *Quotiens super tali negotio consultaret, edita domus parte . . . utebatur*. *Ann.* 11, 3, 1 *consultanti super absoluteione Asiatici*. *Ann.* 12,

¹⁾ Vgl. Lodge, *Lexicon Plaut.*, pag. 741 en Lindsay, *A Syntax of Plautus*, pag. 92.

²⁾ Vgl. Merguet, *Lexicon Cic.*, pag. 712.

³⁾ Vgl. A. Gerber et A. Greef, *Lexicon Tacit.*

22, 4 obiceret . . . *interrogatum* Apollinis Clarii simulacrum *super* nuptiis imperatoris. Ann. 2, 54, 15 *edit responsa* versibus compositis *super* rebus, quas quis mente concepit. Ann. 5, 6, 1 quadraginta orationes *super* ea re *habitaet*. Ann. 6, 28, 4 (avis phoenix) praebuit materiam doctissimis . . . multa *super* eo miraculo *disserendi*. Ann. 12, 38, 1 patres multa et magnifica *super* captivitate Caratici *disseruere*. Ann. 11, 15, 1 *rettulit* deinde ad senatum *super* collegio haruspicum. Ann. 12, 61, 2 *rettulit* deinde *de* immunitate Cois tribuenda multaue *super* antiquitate eorum *memoravit*. Ann. 15, 24, 3 se priora et totiens *iactata super* obtinenda Armenia nunc omittere. Ann. 6, 15, 9 *superque* ea re senatui *scribit*. Hist. 2, 63, 10 *cunctantem super* tanta re Sabinum Triaria . . . *terruit*. Ann. 14, 43, 4 non quia dubitarem, *super* omnibus negotiis melius atque rectius olim *provisum* (esse). Ann. 3, 17, 13 biduum *super* hac imagine cognitionis *absumptum* (est). Ann. 15, 5, 15 missurum ad imperatorem Romanos legatos *super* petenda Armenia et firmanda pace *respondet*. Ann. 15, 36, 5 *super* ea profectioe *adiit* Capitolium. Ann. 15, 52, 17 quamvis *super* eo crimine (wegens) Nero vetus adversum insontem odium expleverit. Ann. 6, 49, 7 magis imbecillum tali *super* casu (met betrekking tot) *feminarum animum* (ferebat).

De praepositie *super* staat dus bij Tacitus in verbinding met de volgende werkwoorden: *statuere, consulere, consultare, interrogare, responsa edere, orationes habere, disserere, referre, memorare, scribere, legatos mittere, adire*.

Zeer sprekend is bij Tacitus o.a. de voorkeur voor *consulere* en *consultare super*. Men ziet twee menschen met de hoofden naar elkaar toegebogen over een tafel heen. Oorspronkelijk lag — naar het schijnt — op tafel het object der consultatio. Dat deze constructie ook in het christelijke Latijn zeer frequent was, moge een greep uit de volgende auteurs bewijzen: Cyprianus epist. 55, 6 (H. 628, 4) *super* hac re *scripsimus*. Id. 59, 9 (H. 676, 8) qui *super* hac re priore anno ad te *litteras fecerunt* etc. ¹⁾.

Bij Hilarius vindt men *super* in de nuance van *de* zoowel

¹⁾ Vgl. voor volledige lijst Schrijnen-Mohrmann, Synt. z. d. Br. des hlg. Cypr., pag. 172 sqq.

met acc. als met abl. Vgl. bijv. in Ps. 68, 31 nam si *super* unius peccatoris paenitentiam magnum in caelis gaudium est angelorum. In Ps. 118, 8 et ex doctrina eadem *super* inpaenitentes apostolus *fleat*. (Vgl. Vulg. Luc. 23, 28 sed *super* vos ipsas *flete*). In Ps. 59, 1 psalmus autem totus tristis et maestus est, cum *super* repulso detractoque populo *dolor est*. In Matth. 31, 7 totus igitur *super* his qui passuri erant *metus est*, etc. ¹⁾). Plater-White geven voor de Vulgaat o.a. dit voorbeeld: Joel. 1, 8 (vgl. Jon. 3, 10; 4, 10) *plange* quasi virgo . . . *super* virum. Mc. 8, 2 (vgl. Jon. 3, 10 en 2 Macc. 11, 10; Mc. 6, 34) *misereor super* turbam ²⁾). In den Codex Bobiensis wijst Hoogterp ³⁾ het bijv. aan Mc. 9, 12 quia *scriptum est super* filio. Ook in de Acta Apostolorum vindt men het, bijv. 59, 35 haec igitur *super* omnes cogitate ⁴⁾). Men vergelijkte verder nog de voorbeelden die Bonnet ⁵⁾, Hoppe ⁶⁾, J. Svennung ⁷⁾ etc. geven. Tot slot nog enkele voorbeelden uit een uitgesproken vulgair text: Peregrinatio Aeth. 52, 1 *benedictiones*, quas *dixerat super* filios Israhel. 72, 24 sic *dicet* episcopus stans *benedictionem super* cathecumenios. Deze uitdrukking: *benedictionem dicere* was voor den Christen dier dagen van groote aanschouwelijkheid.

Er blijven nog enkele andere verbandingen van *super* over, die het gevolg waren van het aanschouwelijk leven der praepositie. Een belangrijk verschijnsel, dat vooral in den na-keizertijd zich weer sterk doet gelden, is *super c. acc.* in de nuance van *praeter*. Ook dit vindt zijn oorsprong in de aanschouwelijke voorstelling van den taalgebruiker. Een voorbeeld, dat in de richting van dezen overgang gaat, maar nog veel van zijn oorspronkelijke plaatselijkheid bewaarde, is Plaut. Pseud. 948 tibi *savia super* *savia quae det* ⁸⁾). Dit is

¹⁾ Vgl. M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., pag. 194 sqq.

²⁾ Vgl. Plater-White, Grammar Vulg., 89, 102.

³⁾ Vgl. Hoogterp, Etude Lat. Cod. Bob. (k), pag. 132.

⁴⁾ Ook hier is *super* met den acc. verbonden. Dit schema vertolkt dezelfde nuance.

⁵⁾ Vgl. Bonnet, Le Lat. de Grég. de T., pag. 622.

⁶⁾ Vgl. Hoppe, Synt. u. Stil des Tertullian, pag. 41.

⁷⁾ Vgl. J. Svennung, Orosiana, pag. 53.

⁸⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann ⁸⁾, pag. 541: „Die additive Bedeutung praeter, findet sich zunächst mit Wiederholung des Subst.“

het eenige voorbeeld, dat men bij Plautus kan aanwijzen. Ook Vergilius, bijv. Aen. 7, 803 *hos super* en Georg. 2, 373 cui *super indigenas hiemes . . . uri inludunt*, vertoont dit gebruik. Bij Livius is het een volkomen gangbare uitdrukkingwijze geworden, vgl. *super haec, super solitos honores, super cetera*, resp. 2, 27, 10; 2, 31, 3; 2, 51, 2.

Nemen wij bijv. den bovengenoemden regel (Aen. 7, 803) van Vergilius: *Hos super advenit Volsca de gente Camilla / agmen agens equitum et florentes aere catervas / bellatrix etc.*, dan wil dit zeggen „boven op deze” (of om het accusativische nog beter tot zijn recht te laten komen, „boven over deze heen”), die in het voorafgaande werden genoemd, kwam nog Camilla. Het beeld is dat van „lagen” die men boven elkaar aanbrengt¹⁾. Welnu boven op de „lagen”, die reeds aangebracht waren (dit zijn de in het voorafgaande genoemde strijders) kwam nog een „laag” (nl. Camilla agmen agens), of, om in een beeld van de bij ons gangbare beschouwingwijze te spreken (— de Romein kende haar ook want hij gebruikte naast *super* ook *praeter* —), behalve deze in het voorafgaande genoemde strijders kwam ook Camilla etc. Hier staan dus twee voorstellingen gelijkwaardig naast elkaar: een „additieve” en één die iets exclusiefs tot uitdrukking brengt. Zij gaan terug op zeer verschillende plaatselijke verhoudingen en bereikten langs verschillende wegen een punt, waar hun waarde volkomen gelijk was. Iets van de oorspronkelijke beteekenis van *super* in zijn nuance van *praeter* kan men bijv. ook nog waarnemen bij Tacitus Germ. 30, 12 *omne robur in pedite (est), quem super arma ferramentis quoque et copiis onerant*. Boven op de „laag”, die de arma vormen, wordt een laag aangebracht bestaande uit ferramenta en copiae, d.w.z. behalve met de arma worden zij ook nog beladen met de ferramenta en copiae (hier in de beteekenis van: mondvoorraad). Vooral in een voorbeeld als dit kan de voorstelling nog zeer concreet geweest

¹⁾ Op een beeld van lagen wijst ook een uitdrukking als: *alius super alium*, die wij vanaf Lucretius tegenkomen. Vgl. Lucret. 6, 186 *Nubibus exstructis aliis alias super*. Liv. 1, 50, 6 *Alii super alios trucidantur*. Vgl. verder nog bijv. Vitr. 2, 8, 1; Cels. 8, 10, 1, pag. 345; Sen. Dial. 7, 1, 3; Plin. Epist. 6, 31, 16, etc. Voor verdere voorbeelden raadplege men Thes. 1, 1644, 73 sqq.

zijn. Livius 2, 31, 3 leest men: Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus etc. Boven op deze honores kwam nog de locus in circo. In een abstracter schema wil dit zeggen: behalve de honores werd hem ook nog een locus in circo toegewezen, etc. Ook bij dit schema zien wij, dat het bij een schrijver als Tacitus een zeer groote uitbreiding gaat aannemen. Men mag hier zeker weer de rhetorica als prikkelende factor bij het verschijnsel beschouwen. Tot illustratie van de veelvuldigheid van het verschijnsel volgt hier een lijst van voorbeelden, die zich uitsluitend tot de *Historiae* beperkt ¹⁾. Tacit. Hist. 1, 8, 4 Galliae *super memoriam* Vindicis obligatae (sunt) recenti dono Romanae civitatis ²⁾. — 1, 14, 5 (Galba) comitia imperii transigit adhibitoque *super Vinium et Laconem* Celso . . . — 1, 51, 19 expugnationes urbium . . . hauserant animo, *super avaritiam et adrogantiam* . . . contumacia Gallorum irritati. — 2, 8, 6 servus . . . citharae et cantus peritus, unde illi *super similitudinem* oris pronior ad fallendum fides (erat). — 2, 24, 17 *super hos* . . . mille equites ducebantur. — 2, 30, 12 studia militum in Caecinam inclinabant *super benignitatem* animi . . . etiam vigore aetatis, proceritate corporis. — 2, 44, 13 (milites) flexerat, ne *super cladem* adversae pugnae suismet ipsi caedibus saevirent. — 2, 94, 11 nec coercebat voces Vitellius: *super insitam* inertii animo *ignaviam* conscius sibi instare donativum. — 2, 101, 4 nobis *super insitam levitatem* et prodito Galba vilem mox fidem aemulatione etiam . . . pervertisse ipsi Vitellium videntur. — 3, 39, 6 Blaeso *super claritatem* natalium et *elegantiam* morum fidei obstinatio fuit. — 3, 45, 2 (Venutius) *super insitam ferociam* et R. nominis odium propriis in reginam stimulis accendebatur. — 3, 77, 21 si recens victoria miles et *super insitam pervicaciam* secundis ferox etc. — 3, 80, 9 auxit invidiam *super violatum* legati praetorisque *nomen* propria

¹⁾ Vgl. A. A. Dräger, Synt. u. Stil des Tac., pag. 34 en A. Gerber et A. Greef, Lexicon Tacit., pag. 1595.

²⁾ *Super* wordt hier evenals dit ook met praeter het geval is mede om stilistische redenen gebruikt. Men vermijdt hierdoor een opeenvolging van ablativen. Men zou dit *super* gevolgd door een abl. met non solum . . . sed etiam kunnen paraphraseeren.

dignatio viri. — 4, 38, 3 maesta . . . civitate, quae *super instantia mala* falsos pavores induerat. — 4, 55, 8 Sabinum *super insitam vanitatem* falsae stirpis gloria incendebat. — 4, 58, 15 nobis *super arma et viros* et egregia castrorum munimenta frumentum et commeatus (sunt). — 5, 23, 8 Causa instruendae classis *super insitam genti vanitatem* (erat), ut eo terrore commeatus . . . interciperentur. — 5, 26, 2 (Civilis) praevinire statuit *super taedium* malorum etiam spe vitae.

In de Annalen komt *super* in de beteekenis van *praeter* 24 maal voor. Daarnaast staan nog een plaats in de Agricola (17, 10) en drie plaatsen in de Germania (30, 12; 32, 3; 43, 18). Dit verschijnsel is in het na-klassieke Latijn algemeen verbreid geweest. Men treft het bijv. aan bij Plinius, Celsus, Eutropius etc. Vgl. Eutr. 7, 18 (cena) in qua *super ceteros sumptus* duo milia piscium, septem avium milia apposita traduntur. Tot slot volgen nog enkele christelijke voorbeelden van dit gebruik. Vgl. Hil.¹⁾ in Ps. 68, 23 hunc igitur ita a Deo percussum persecuti sunt, *super dolorem* vulnerum dolorem persecutionis huius addentes. In Ps. 68, 25 et quia haec *super dolorem* vulnerum addiderunt, adponetur *super iniquitatem*. In Ps. 68, 7 *super hoc* capitis sui *decus* odientium est multitudo. — Trin. 7, 22 et *super hoc*, adsit sibi divinae de se sententiae testimonium.

Het is niet verwonderlijk, dat daartegenover in den veel meer gepolijsten stijl van Augustinus in zijn Confessiones dit gebruik slechts eenmaal genoteerd werd²⁾. Een andere nuance vindt men daar, waar *super* de beteekenis van *contra* gaat aannemen. Deze beteekenis verschijnt betrekkelijk laat. Zij is weer eens het resultaat van een aanschouwelijke voorstelling, en werd vooral verbreid door een schema als bijv. *inruere super aliquem*³⁾, zooals Bonnet terecht opmerkt. Ook Hoogterp noteerde interessante gevallen voor dit gebruik. Vgl. Mc. 13, 8 surget autem gens *super* gentem et regnum *super* regnum (vgl. Vulg. *exsurget enim gens contra*

¹⁾ Zie M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., pag. 194.

²⁾ Vgl. C. L. Hrdlicka, A Study of the Late Lat. Vocab. etc., pag. 224.

³⁾ Vgl. Bonnet, Le Lat. de Grég. de T., pag. 623: „La préposition a presque la valeur de *contra*, à quoi l'on était habitué par l'emploi fréquent de: *inruere super aliquem*” etc.

gentem et regnum *super* regnum: ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπ' ἔθνος καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν) ¹⁾. Deze nuance ging ook in de Romaansche talen over, en werd daar de vertolker van een vijandige beweging. Meyer Lübke geeft in zijn Rom. Gramm. sprekende voorbeelden hiervan, vooral voor het Roemeensch ²⁾. Vgl. verder voor het Italiaansch uitdrukkingen als: correre, venirsene sopra uno, voor het Fransch bijv. Brut. M. 1570: reis Gaifiers *sur* lui venoit.

In het voorafgaande werden enkele nuances van de praepositie *super* besproken, die het gevolg waren van het aanschouwelijk leven der praepositie of anders gezegd: waar de oorspronkelijk concrete voorstelling oorzaak was van nuances als „de”, „praeter” en „contra”. Anders staat het met de gevallen waar *super* optreedt ter versterking van de locale voorstelling en verschijnt als plaatsvervanger van *ad*, *apud* of *in*. Ook hier verscheen *super* in dienst der aanschouwelijkheid. Het verschijnen van de praepositie was hier echter veel spontaner. Men zou kunnen zeggen: er heeft hier een directe substitutie plaats gehad, terwijl in de in het voorafgaande besproken gevallen de substitutie pas aan het einde van een langen ontwikkelingsgang stond. Het essentiele over die gevallen, waar *super* voor *ad* of *apud* verscheen, is door Slotty uiteengezet ³⁾. Hij vergeleek vooral plaatsen waar *super* met woorden als flumen, ripam etc. in verbinding stond. De volkstaal riep dit plastisch gebruik in het leven. Het aanschouwelijke voorstellen vond weerklank bij dichter en rhetor. Het oudste voorbeeld vindt men Bell. Afr. 80, 3. Weliswaar leest men hier *supra* en niet *super*: Scipio *supra* stagnum postero die ac nocte confecta . . . consedit ⁴⁾. *Super* voor *ad* of *apud* vindt men ook bij Ovidius, bijv. Met. 6, 373. Slotty merkt hiervan in genoemd artikel terecht op: „Es kann hier unmöglich ein besonderes erhöhtes Ufer gemeint sein; denn

¹⁾ Vgl. Hoogterp, Etud. Cod. Bob. (k), pag. 132.

²⁾ Vgl. Meyer Lübke, Gramm. des Lang. Rom., trad. p. A. et G. Doutrepont § 440 (de paragraphen stemmen met de Duitse uitgave overeen).

³⁾ Vgl. Slotty, Glotta 11 (1921), pag. 72 sqq.; hierbij ook F. Hornstein, Wiener Blätter 1, Heft 2, p. 11.

⁴⁾ „Die volkstümlich gefärbte Sprache dieser Schrift erweist ebenso wie das Fortleben des Typus im Romanischen die Alltagssprache als Quelle für diese Ersetzung des schriftsprachlichen *ad*, *apud* durch *supra*.”

ein solches könnten ja Frösche vom Wasser aus gar nicht erreichen. Zudem waren diese Landstriche vorher als mit Binsen und Schilf bestanden geschildert. Es liegt also dem Ausdrücke nur die allgemeine Vorstellung zugrunde, dass ein Ufer in Vergleich zum Wasserspiegel höher gelegen ist. Allerdings ist die Vorstellung anschaulicher als diejenige, welche das Schriftsprachliche *ad* oder *apud*, die nur die Nähe bezeichnen, wieder erwecken kann". In den keizertijd, waarin elementen van de omgangstaal steeds meer doordringen in litteraire geschriften, zien wij *super* steeds meer naar voren komen. Vgl. bijv. Liv. 32, 30, 4 *super* amnis Mincii *ripam* consederunt, en Tac. Germ. 28, 11 Ubii... *transgressi* olim et experimento fidei *super ipsam* Rheni *ripam* collocati. Een auteur als Caesar schrijft in dergelijke gevallen steeds *ad*, angstvallig als hij is om elken volksinvloed uit zijn stijl te weren. Vgl. Bell. Gall. 1, 73, 3 *ad ripam* consedissee; ib. 7, 58, 6 *ad ripas* Sequanae... *considunt* ¹⁾. In den schilderen den stijl van Tacitus is het aanschouwelijke *super* echter geheel op zijn plaats. Belangrijk is ook een plaats als Vulg. Ezech. 19, 10 *vinia super aquam* plantata est. De Grieksche tekst bewijst duidelijk hoe *super* geheel tot versterking van het locatieve element geworden is: ὡς ἄμπελος... ἐν ῥόα, ἐν ὕδατι πεφυτευμένη.

Zeer talrijk zijn de plaatsen waar *super* geheel equivalent is met *in*. In den Bijbel correspondeert het vaak met het Grieksche ἐπί. Vooral met terra vindt men het vaak verbonden ²⁾. Vgl. ook bijv. Aug. Conf. 1, 7, 11 *Infans cuius est unius diei vita super terram*; id. 3, 7, 13 *homines... quorum vita super terram brevis est*. Een bewijs, hoe *super* door het volk uitsluitend tot veraanschouwelijking van de plaats werd gebruikt, geeft ook Peregrinatio Aeth. 51, 17

¹⁾ Vgl. Slotty, Glotta 11, pag. 73: „Caesar hatte die gleiche Anschauung (als Liv. nl.); es hinderte ihn aber die Tradition der Schriftsprache, das anschaulichere *super* zu wählen, das der Umgangssprache seiner Zeit wohl vertraut war.“ De Hss. hebben overigens op deze eene na, wier lezing wij volgen, in *ripa*, vgl. de ed. Kauer-Dittenberger-Meusel, Krit. Anhang, p. 615.

²⁾ Vgl. C. L. Hrdlicka, Stud. of Late Lat. Vocab. etc., pag. 222: „The phrase *super terram*, as the equivalent of *in terra* (upon the earth) is very frequent in Scripture, and is a rendering of the Greek ἐπί τῆς γῆς“. Vgl. ook Hoogterp, Etud. Cod. Bob. (k), pag. 200.

campus enim est infinitus subter montes Arabiae super Jordanen, en 45, 29¹⁾ pervenimus ad mansionem, quae erat iam *super* mare, id est eo loco, ubi iam de inter montes exitur et incipitur denuo totum iam iuxta mare ambulari, sic tamen iuxta mare, ut subito fluctus animalibus pedes caedat, subito etiam et in centum et ducentis passibus, aliquotiens etiam et plus quam quingentos passus de mari per herenum ambuletur. Slotty²⁾ merkt van deze plaats geheel overtuigend op: „Das zweimalige iuxta das nur räumliche Nähe ausdrückt und besonders die Tatsache, dass das Wasser sogar die Füße der Wanderer bespült, zeigt, dass hier die Bedeutung des Höhergelegenseins, die ursprünglich dem *super* innewohnt, stark in den Hintergrund gedrängt ist: *super* steht dem *ad*, *apud* der klassischen Schriftsprache schon ganz nahe, ist fester Sprachgebrauch geworden und gehört der Tradition an.“

Dat de Romaansche talen geheel op dit gebruik voortgeborduurd hebben, bewijzen zeer talrijke voorbeelden, die men uit het Fransch, Italiaansch, Spaansch, etc. kan aanvoeren. Men zegt in het Fransch: être mis *sur* le trône, porter *sur* les épaules, grimper *sur* l'arbre; in het Ital. montar *sopra* il cavallo; in het Sp. subir *sobre* asno, etc.³⁾

Behalve in de reeds besproken gevallen brak de drang naar aanschouwelijke voorstelling zich nog op geheel andere wijze baan, en wel door middel van opeenhooping van praeposities⁴⁾. De plaatselijke voorstelling, die *super* tot uitdrukking bracht, werd opnieuw geaccentueerd door het te verbinden met *in*. De voorbeelden zijn voor *insuper* zeer oud. Ook de frequentie van het optreden ervan is belangwekkend⁵⁾. Hoofdzakelijk bepaalt deze verbinding er zich toe, om een zuiver locale verhouding scherper uit te drukken. Meestal wordt *insuper* met een acc. verbonden, een enkele

¹⁾ Vgl. W. van Oorde, Lexicon Aeth., pag. 199.

²⁾ Vg. Slotty, Glotta 11, pag. 74.

³⁾ Vgl. Meyer Lübke, Gramm. Lang. Rom. 3, § 449.

⁴⁾ Vgl. C. Hamp, A. L. L. 5, pag. 356.

⁵⁾ Een lijst van voorbeelden, waar de samengestelde vormen van *insuper* bijeen gebracht zijn, levert een voldoende bewijs, hoe deze samengestelde vormen geheel beantwoorden aan een psychologische tendens in het leven der taal. Zij kan ook dit nut hebben, dat zij duidelijk bewijst, dat de samengestelde

maal echter ook met een abl., hetgeen uit de voorbeelden zal blijken. Vgl. Cato r. r. 18, 5 *insuper* arbores stipitesque trabem plenam imponito. — 18, 6 trabes quae *insuper* arbores stipites stant. — 21, 4 *insuper* foramen librarium ferreum indito. Vitruv. pag. 82, 5 *insuper* coronas simae faciendae sunt. — pag. 100, 22 *insuper* stylobatas columnae constituuntur. Met een abl. vindt men *insuper* verbonden bijv. Vitruv. pag. 278, 17 quo *insuper* collocata erat materies. Lucr. 6, 191 videbis *insuper* esse aliis alia (daarnaast ook: alia alia)¹⁾. Hoe de aanschouwelijkheid steeds weer opnieuw andere mogelijkheden vormt, om zich te handhaven, blijkt nog eens te meer uit die gevallen, waar *insuper* tot een beteekenis overgaat, die wij ook al bij *super* bespraken. *Insuper* neemt nl. de beteekenis van *praeter* aan. Hoe deze nuance zich ontwikkelde onttrekt zich aan onze waarneming. Men moet zich dus bepalen tot het constateeren van het feit. Toch kan men wel zeggen, dat die ontwikkeling geheel analoog geweest zal zijn aan die van het enkele *super* in dezelfde nuance. Wij mogen dus verwijzen naar hetgeen daar over de ontwikkeling gezegd werd. De voorbeelden beperken zich tot enkele, nl.: Verg. Aen. 9, 274 *insuper* his quod rex habet ipse Latinus²⁾. Anth. Lat. 2, 671, 59 *insuper* his genitor . . . populeam sterili virgam mandavit harenae. In de verbinding *desuper* werd de toegevoegd, om een locale verhouding nader te preciseerd. Zij geeft vooral de beweging „van boven af” weer³⁾. Adverbiaal gebruikt kende het enkele *super* eveneens deze nuance: vgl. Verg. Aen. 8, 245 *superque* immane barathrum cernatur. Tac. Ann. 6, 35, 22 quos (hostes) *super* eques et propioribus vulneribus pedites afflictant. *Desuper* staat adverbiaal bij

vormen bij latere christelijke auteurs en in de bijbelvertaling niet in de eerste plaats teruggingen op Grieksche samengestelde vormen (ook daar heerschte dezelfde drang naar versterkend materiaal) maar een reeds lang bestaande syntactische mogelijkheid, gestimuleerd, naar het schijnt, voortzetten.

¹⁾ Aan dit voorbeeld ligt een zelfde beeld van „lagen” ten grondslag, zooals wij dit ook bij *super* zagen. Er heeft ook een verdere ontwikkeling als bij *super* tot de nuance van *praeter* plaats gehad.

²⁾ Hierbij teekenen Plessis-Lejay aan: „outré” préposition. Cet emploi est unique. Dit is niet steekhoudend. Vgl. Vitruv. 5, 1 quibus *insuper*, en ook Hor. Sat. 2, 6, 3 *super* his, waar het enkelvoudige *super* ook met abl. staat.

³⁾ Vgl. Nonius, die *desuper* tot verklaring gebruikt, 46, 1: inferum recte dici potest, quod *desuper* mittitur. Ibid. 286, 8 demittere: *desuper* mittere, etc.

werkwoorden die een strijden etc. tot uitdrukking brengen, om een hooger gelegen punt nader te veraanschouwelijken ¹⁾. Vgl. Tac. Hist. 2, 22 ingerunt *desuper* Othoniani pila. Tac. Hist. 3, 27 in quos tela *desuper* librabantur. Hist. 4, 23 *desuper* saxis volnerabantur. Vgl. ook nog Ann. 2, 16. Ook in verbinding met werkwoorden als *imminere*, *spectare*, *videre* etc. schuilt nog een goed stuk plaatselijke voorstellingswijze. Vgl. Verg. Aen. 1, 165 scaena . . . *desuper* imminet etc. De bekende plaats waar Augustinus (Iud. 2, 21) het praepositioneele gebruik van *desuper* laakt moet men m.i. als een uitlating van een wetenschapsman beschouwen, die veel dingen, die niet in overeenstemming zijn met de door hem aangenomen normen van goed of fout, a priori veroordeelt. Tevens zoekt hij voor datgene, wat volgens zijn meening niet met het Latijnsche taalgebruik strookt, een verklaring door het aan een Grieksche voorbeeld toe te schrijven. Vgl. *ibid.* sumpsit gladium *desuper* femore. Sic interpretari potuit, quod graecus habet ἀπὸ ἀνωθεν; nam locutio est minus Latina. De in het voorafgaande aangevoerde voorbeelden van de aan het praepositioneele gebruik voorafgaande adverbia bewijzen duidelijk, als hoe gewoon deze verbinding werd gevoeld. Zij is zeer oud en door auteurs van zeer uiteenlopend karakter gebezigd. Zij bezat in den beginne groote aanschouwelijkheid, maar werd als volkomen strookend met het normale taalgevoel aanvaard. De daarop logisch volgende praepositioneele toepassing moet ook ongetwijfeld in overeenstemming geweest zijn met het Latijnsche taalgebruik en zal in Bijbelplaatsen een stimuleerenden invloed van het Grieksche equivalent hebben ondergaan. Afgezien van bilinguïsmen en zekere substraatgevallen, kan men als regel aannemen, dat syntactische wendingen niet ontleend worden, maar uitsluitend bevorderd, mits de eigen taal zelf de mogelijkheden van een dergelijke verbinding biedt. *Desuper* bezit als praepositie een nuance „over”, „wat betreft”, hierin geheel overeenstemmend met *super*. Dit toont een plaats als: Exod. 25, 22 (Vulg.) loquar tecum *desuper* propitiatorium de medio duo-

¹⁾ Vgl. Hamp., A. L. L. 5, p. 356 en Gerber-Greef, Lex. Tac., p. 282.

rum Cherubim. Het is mogelijk, dat zij het gevolg was van een aanschouwelijk ontwikkelingsproces. Bij gebrek aan materiaal valt dit echter niet te beoordeelen. Maar misschien heeft het proces zich hier ook zoo voltrokken, dat aan de bekende nuance van *super* in de beteekenis van „over”, „wat betreft”, versterkend de praepositie *de* werd toegevoegd. Men vindt van *super* nog de volgende verbindingen: *exsuper*, *asuper*, *adsuper*. In al deze gevallen vond de samenstelling plaats, om de locale verhouding nader te preciseeren.

Circa.

Circa is een jongere vorm bij *circum*, die naar analogie van *infra*, *supra*, *extra*, *intra*, etc. gevormd werd ¹⁾. Bij de behandeling van *circa* staat men midden in de ontwikkelingsgeschiedenis van het begrip „rondom” in de Latijnsche taal. *Circa* is — het werd reeds opgemerkt — een jonge vorm en zijn verschijnen is laat. Pas sedert de *Lex Repetund.* (122 v. Christ.), Varro L. L. 5, 47, Caesar, Cicero en enkele anderen is zij, hoewel nog in beperkte mate, aan te toonen. In den keizertijd komt deze vorm pas tot haar volle ontplooiing en tot ontwikkeling van nuances, die bijv. een functie van de praepositie *de* weergeven. De vraag naar datgene, wat aan *circa* voorafging, is een gerechtvaardigde vraag. De oudste vertolker van een begrip „aan weerszijden”, waaruit zich secundair een beteekenis „rondom” ontwikkelde, was *amb(i)*. Wij treffen dit nog aan in het Osk. Umbr., in enkele Latijnsche composita ²⁾ en als archaïsme bij Cato Orig. 124 an terminum „aan weerszijden van de grens” ³⁾. De partikel, die

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁶, p. 515; Ernout-Meillet, *Dict. Etym.*, p. 189; Walde-Hofmann, *Etym. Wörterb.*, p. 220.

²⁾ Uit talrijke gevallen blijkt nog duidelijk de oorspronkelijke kracht van deze partikel. Het zijn trekjes, die ons het bewijs leveren van het somatische denken, dat tezamen met den dualis geleidelijk verdween. Duidelijk voelt men de oorspronkelijke beteekenis bijv. nog in een sacraal woord als *ambegnus* of *ambiegus* („ab amb-, ambi- et agnus ductum esse videtur”). Het is niet verwonderlijk, dat *ambi* juist in een dergelijk woord bewaard blijft. Sacrale aanduidingen zijn uit den aard der zaak conservatief. Belangrijk zijn hiervoor zeker enkele opmerkingen, die reeds in de oudheid werden gemaakt. Vgl. Paul. Fest. 4 *ambegni bos et verbix appellabantur cum ad eorum utraque latera agni in sacrificium ducebantur*; Varro L. L. 7, 31 *ambiegna bos apud augures quam circum aliae hostiae constituuntur*; Fulg. Serm. ant. 6 (*quid sint ambiegnae oves*). *Bebius Macer, qui fastalia sacrorum scripsit, ait Iunoni eas quae geminas parerent oves sacrificare cum duobus agnis altrinsecus religatis; quas oves ambignas vocari quasi ex utraque parte agnos habentes*. Vgl. voor deze oorspronkelijke beteekenis ook een woord als *ambiguus*. Hierbij Paul. Fest., p. 17: *ambiguum est, quod in ambas agi partes . . . potest*. De voorbeelden voor deze oude beteekenis zijn nog vrij talrijk. Tot slot zij gewezen op een naam nl.: *Amiternini* waarvan Varro zegt: L. L. 5, 28 *ab ambitu, qui circum Aternum habitant, Amiternini appellati*. Dit *am-* zal hier wel in de oorspronkelijke beteekenis opgevat moeten worden: aan beide zijden van de Aternum wonend.

³⁾ Vgl. Wackernagel, *Vorl. ü. Synt.* 2, p. 160 sqq.

in het Italisch deze begrippen ging vertolken, stemde semantisch hierin geheel met het Grieksche ἀμφί overeen (vgl. ἀμφιδέξιος).

Men moet aannemen, dat *ambi* op een zeker oogenblik een groote abstractie had gekregen, die bij den taalgebruiker de behoefte naar beeldender materiaal deed ontstaan. Men vond de mogelijkheid in den accusativus van het woord *circus*. Vooral begrippen van beweging zullen bij de ontwikkeling hiervan essentieel geweest zijn. Zoo zal men met Wölfflin *circum* óf als een accusatief van richting óf als een inwendig object, „in Phrasen wie *circum ire*: einen Kreislauf machen”, moeten opvatten¹⁾. Men zal dan moeten aannemen, dat begrippen van rust niet eer met *circum* verbonden konden worden, alvorens het specifieke gevoel van een accusatief verdwenen was en *circum* een gewone „praepositie”, die een accusatief „regeerde”, was geworden. Dit *circum* heeft zich vrijwel alleen tot een locale beteekenis beperkt, slechts enkele gevallen van een temporeel gebruik, zooals Vitruvius 4, 1, 9 *circum* vernum tempus, zijn bekend²⁾. Wel ontwikkelde het een beteekenis, „aan beide zijden”, zooals ook zijn voorganger *ambi* oorspronkelijk had bezeten en het latere *circa* eveneens zou ontwikkelen. Vgl. Sent. Minuc. 8 termina duo stant *circum* viam Postumiam; Livius 5, 35, 2 incolentes *circa* Ticinum; Vergilius, Aen. 12, 662 *circum* hos utrimque phalanges stant densae. Auteurs als Ennius, Plautus, Cato en Terentius gebruiken uitsluitend *circum*. „Circa n'apparaît qu' à partir de la Lex Repet. (122 av. J. C.), et l'usage ne s'en répand qu'à l'époque de Cicéron. (4 ex. de *circa* contre 33 de *circum* dans Cic., 1 ex. de *circa* contre 20 de *circum* dans César; 6 ex. de *circa* contre 97 de *circum* dans Vg.)”³⁾. In den keizertijd verschijnt plotseling een geheel andere verhouding. *Circum* heeft vrijwel afgedaan en voor *circa* bestaat plotseling een uitgesproken voorkeur. In de volkstaal is *circum* verdwenen, bij dichters vindt men het nog

¹⁾ A. L. L. 5, p. 294 sqq.

²⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 514; Kühner-Stegmann, 2, 1, p. 542; voor verdere voorbeelden vgl. Thes. 3, 1118, 5 sqq.

³⁾ Ernout-Meillet, Dict. Étym., p. 189.

metri causa en om redenen van euphonie ¹⁾. Dit zou wederom als illustratie kunnen dienen voor hetgeen reeds in de inleiding werd betoogd, dat nieuwe vormingen de oude vervangen, daar zij te gegevener tijd meer tot de fantasie spraken. Als zoodanig kunnen wij een dergelijk verschijnsel toeschrijven aan de beeldende tendens van het taalleven. Beschouwt men het Spaansche, Portugeesche *cerca*, d.w.z. de Romaansche phase van het Latijnsche woord, dan zien wij, dat het daar de functie van het Latijnsche *iuxta* of *apud* is gaan vervangen. De fluctuatie is dus functioneel. Dit moet men wederom, hoewel de wijze waarop en de middelen waardoor verschillen, aan dezelfde beeldende tendens toeschrijven, die vervaagde vormen door andere meer sprekende gaat vervangen. Dit is overigens niet een speciale eigenschap van de Spaansche praepositie. Ook al bij Livius en andere Romeinsche auteurs is deze neiging aanwezig. Vgl. bijv. Liv. 27, 21, 10 *occisum a Bois circa Mutinam*, 21, 25, 2 *cerca Padum*, *Placentiam Cremonamque colonias* ²⁾. Men heeft hier te doen met groep 3, waarin p. 17 substitutie werd aangewezen. Illustratief voor het gelijkwaardig naast elkaar optreden van twee praeposities is in dit verband wel Vell. 2, 79, 4 *apud Mylas pugnatum prospere . . . circa Tauromenium accepta clades*. *Circa* was van huis uit een bij uitstek plaatselijke praepositie. Evenals *circum* gaf deze praepositie het begrip „om iets heen” weer. Vgl. Cic. Verr. 2, 4, 107 *Henna . . . quam circa lacus lucique sunt plurimi*. Sinds Horatius ³⁾ kan men bij *cerca* ook een tijdelijke beteekenis waarnemen; vgl. Hor. Carm. 4, 1, 6 *cerca lustra decem*. Men vindt deze beteekenis verder bij Suetonius (bijv. Claud. 7 *cerca initia imperii*), Plinius, Curtius, Columella, Celsus, etc. Het is alsof men in den geest om een bepaald tijdsbestek een cirkel plaatst, zonder dat nauwkeurig de plaats aangegeven wordt, waarop een bepaalde gebeurtenis wordt vastgesteld. Ergens op het ingesloten gebied, dat als grensgebied werd

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 515, en Hoogterp, Etud. Cod. Bob. (k), p. 106.

²⁾ Vgl. Funaioli, A. L. L. 13, 365 sqq.

³⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵ p. 515.

aangegeven, kan men het verwachten. In overdrachtelijke beteekenis trad vooral datgene op den voorgrond, waaromheen een handeling zich afspeelde. De nuance „omtrent” zou als vertaling kunnen dienen. Het beeld van den circus staat den taalgebruiker nog scherp voor den geest. Het is een zeer plastische zegswijze, zooals duidelijk blijkt uit Nigid. fragm. Serv. auct. Aen. 1, 177 *materia inventa, circa quam versetur, sc. ars*. Een soortgelijk aanschouwelijk beeld vinden wij bijv. bij Seneca ¹⁾ Dial. 5, 33, 1 *circa pecuniam plurimum vociferationis est*; — 6, 19, 5; — 10, 13, 3 *circa civilium operum exempla*; epist. 115, 1 *anxium esse te circa verba et compositionem*; — 115, 8 *circa tabulas et statuas insanimus*; Seneca Pat. Suas. 5, 1 *languet circa memoriam iacturae animus*. Bij Plinius Nat. Hist. 8, 219 *benigna circa hoc natura*; — 14, 4 *circaque alia mentes detinentur* — 14, 88 *ut putare vites cogerentur rustici, alias aratores et pigri circa pericula arbusti*; — 26, 43 *est circa hanc (concoctionem) medicinae opera*; — 33, 27 *maiorque vitae ratio circa anulos esse coepit*. Hetzelfde plastische beeld „der Kreis einer Handlung” (St. Schm.) heeft tot nuances in den zin van: *de, erga en contra* geleid. Vgl. Seneca Pat. Contr. 7, 58 *circa vulnus novercae quidem bellas res dixerunt*. Seneca, Epist. 119, 10 *quem circa dicimus*. Nat. Q. 6, 52 *circa verum adhuc errabatur*. Plinius, Nat. Hist. 1, 7, 15 *historica circa dentes*; — 33, 115 *Homerus naves ea (rubrica sc. pictas) commendat, alias circa pigmenta rarus etc.* In de hierboven genoemde voorbeelden was het het doel van deze schrijvers, sterkere voorstellingen te suggereeren. Het begrip *de* was hun te zwak geworden, dus vonden zij een ruimtelijk zeer bepaalde voorstelling, die geheel in het kader van hun aanschouwelijke taal paste. De rhetorische en de rhetorischgetinte schrijvers hebben dit gebruik zeer bevorderd, maar de oorsprong lag bij het volk ²⁾. Getuigenis hiervan leggen de inscripties af. Zoowel op de profane als christelijke inscripties kan men deze

¹⁾ Voor volledig materiaal zie: Thes. 3, p. 1090, 20 sqq.

²⁾ Vgl. Schrijnen-Mohrmann, Stud. z. Synt. d. Br. d. hlg. Cypr., p. 164. Sprekende over *circa* zeggen daar de auteurs: „dieser Sprachgebrauch, welcher wohl infolge der öfters erwähnten Vorliebe für visionelle Ausdrucksweise entstanden ist, hatte also bei den profanen Schriftstellern vom ersten Jahrhundert

zeggwijze ontmoeten¹⁾. Er bestaat een wisselwerking tus-
schen volk en rhetor. De rhetor immers moet zijn beelden
zoodanig kiezen, dat zij ingang vinden bij het gemoed van
het volk. Taalscheppend is steeds het volk geweest, de rhetor
werkte stimuleerend. Een duidelijke voorstelling hiervan zal
een lijst van plaatsen bij Tacitus en Quintilianus geven,
waar dit beeldend gebruik voorkomt.

Tacitus.

Dial. 3, 18 quominus omissis orationum et causarum stu-
diis omne tempus *circa* Medeam, ecce nunc *circa* Thyesten
consumas; — 22, 12 otiosus *circa* excessus; — 28, 12 de
severitate ac disciplina maiorum *circa* educandos formandos-
que liberos pauca praedixero; Germ. 28, 14 *circa* affectationem
Germanicae originis ultro ambitiosi sunt; Ann. 11, 15, 7
quod nunc segnus fieri publica *circa* bonas artes socordia;
— 11, 29, 1 ac primo Callistus iam mihi *circa* necem C. Cae-
saris narratus; — 14, 8, *circa* summa scelera distentum; —
Hist. 1, 13 *circa* consilium elegendi successoris.

Quintilianus.

Decl. Mai. 1, 10 quid ais adulescens? tunc *circa* illum
sanguinem defecisti; — 1, 17 quid enim *circa* te pecunia
potest; — 2, 11 et se *circa* venenum deprensa debilitas collegit
in vires; — 4, 7 parentibus vero *circa* liberos unus affectus
est; — 5, 11 *circa* patris affectus; — 8, 6 *circa* maerores; — 8, 7
sane cedat vobis *circa* regendas communium pignorum men-
tes sexus inferior; — 8, 8 cum *circa* curationes liberorum non
consentiunt parentes; — 8, 11 *circa* filiorum languorem; — 11,
8 quod *circa* se non habet moras. Bij sommige schrijvers
is een zeer matig gebruik te constateeren. In de Metamor-
phosen van Apuleius bijv., waar deze praepositie 13 maal
voorkomt, kan men haar slechts twee maal in deze beeldende
beteekenis noteeren, nl. 6, 8, 17 quantos labores *circa* tuas in-

an eine so grosse Verbreitung gefunden, dass wir in seinem häufigen Vorkommen
bei den alt-christlichen Schriftstellern wohl nichts anderes als eine Folge der
allgemeinen lateinischen Sprachentwicklung zu sehen brauchen."

¹⁾ Vgl. Friese, Praep. tit. Afr. 20 sqq; Diehl, Inscr. Lat. Christ. III, 495.

quisitiones sustinuerimus, en — 10, 26, 9 si religiosa uxor *circa* salutem mariti sollicita necessariam affero pietatem. Als regel overheerscht hier het temporeel gebruik, vgl. 11, 1, 1 *circa* primam noctis vigiliam. Ook hier kan als eindconclusie gelden: het verschijnsel was bekend buiten de rhetoriek; de rhetoriek heeft een stimuleerende werking gehad. Van *circa*, in tegenstelling met *citra*, moet echter opgemerkt worden, dat deze praepositie in latere perioden in deze beeldende nuance zeer veel gebruikt werd. Ook haar voortleven in de Romaansche talen bewijst de kracht van haar aanschouwelijkheid. Als voorbeeld voor de voorkeur, waarin deze gebruiksvorm van de praepositie zich in later tijd verheugde moge Firmicus Maternus, Math. dienen. Sprekend over de beteekenis die *circa* bij Firmicus vaak vertoont zegt Brakman: „itaque intellegimus hanc praepositionem frequenter usurpari in circumlocutionibus”. Vgl. — 4, 19, 33 *validudines circa* oculos; — 4, 19, 35 *vitia circa* oculos; — 8, 30, 4 *circa* muliebres concubitus semper impatiens¹⁾. Ook bij Cyprianus is het gebruik zeer frequent. Vgl. Ep. 1, 2 (H. 467, 7) *ne ultra hoc fiat circa* personam clericorum. — 3, 1 (H. 469, 11) *honorifice circa* nos . . . fecisti. — Ib. (H. 469, 15) *quodcumque circa* diaconum tuum contumeliosum . . . fecisses, *habens circa* eiusmodi homines praecepta divina. — Ib. 2 (H. 471, 14) *circa* falsos sacerdotes, etc.²⁾. Tot de overige auteurs, die dit beeldende gebruik kennen, behooren o.a. Tertullianus, Hilarius, Frontinus, Lactantius. *Circa* had in den lateren keizertijd te wedijveren met een nieuwe scheping, die een zelfde beeld ten grondslag had, maar door haar nieuwheid ongetwijfeld sterk tot de verbeelding sprak. Be-doeld is: de uitdrukking *per girum* of *per en in giro*. Zij was voorbestemd, om voorloopig nog naast *circa* een zeer concrete voorstelling in het leven te roepen. Het Grieksche leenwoord *gyrus* (*γῦρος*) genoot een groote populariteit, hetgeen ook zijn voortleven in de Romaansche talen in het licht stelt³⁾. De aanschouwelijkheid brak zich hier wederom bij het

¹⁾ Vgl. Brakman, *Mnemos.* 52, 442.

²⁾ Vgl. Schrijnen-Mohrmann, *Stud. z. Synt. d. hlg. Cypr.*, p. 164.

³⁾ Vgl. Wackernagel, *Vorl. ü. Synt.* 2, p. 161.

volk baan, zooals ook *ambi* in een vroegere periode voor *circum* en dit op zijn beurt voor *circa* wijken moest. Het interessante van dezen vorm is tevens, dat men op historisch terrein zijn wordingsgeschiedenis kan gade slaan. Hoofdzakelijk werd deze uitdrukking in de Peregrin. Aeth. nog als adverbiaal gevoeld. Vgl. bijv. 82, 14 ut non solum ipse locus, sed et campi omnes in giro pleni sint hominibus; 38, 20 et cum hi omnes, qui per girum sunt tam excelsi sint ¹⁾. Hiernaast staat een enkel voorbeeld, dat ongetwijfeld als tusschenschakel voor de praepositioneële uitdrukking diende, waar men *gyrum* „nach guter grammatischer Logik” ²⁾ nog met een genitief verbonden vindt. Vgl. 56, 11 *per girum ipsius colliculi parent fundamenta*. Plaatsen als 40, 29 *in giro parietes ecclesiae*; 57, 8 *ista fundamenta in giro colliculo isto*; 88, 7 stant *in giro mensa dracones* laten zien, dat men hier een als éénheid gevoelde praepositioneële uitdrukking heeft bereikt. Toch is *circa* niet door deze nieuwe mogelijkheid verdrongen. Het bezat een concreetheid, die zijn voortleven tot op den huidigen dag waarborgde. Het Spaansch en Portugeesch gebruiken beide de praepositie *cerca* in de beteekenis van „dichtbij” ³⁾. Het werd, zooals reeds is opgemerkt, plaatsvervanger van *iuxta* en *apud*. Ook in de Peregrin. Aeth., waar *per girum* etc. een groote populariteit geniet, is *circa* nog geenszins hierdoor verdrongen. Soms treft men beide vormen naast elkaar, vgl. 40, 13, waar *circa* als locale praepositie staat, maar *per giro* nog adverbiaal: *prope radicem montium ipsorum, id est seu circa illius, qui medianus est, seu circa illorum, qui per giro sunt*. Aetheria gebruikt de praepositie zoowel in locale als overdrachtelijke beteekenis. Voor dit aanschouwelijk gebruik kan men bijv. vergelijken 45, 13 *non dicam in his tantis et talibus quae circa me conferre dignatus est*. En 70, 5 *ne forte conentur aliquid facere circa monasterium*. Bij de behandeling van *circa* resten nog twee vragen, die een nadere bespreking eischen: 1e. Het verschijnen van de samengestelde vormen: *circumcirca*, *incirca*, *decirca*, *incircum*.

¹⁾ Zie voor overige plaatsen v. Oorde, Lex. Aeth., p. 85.

²⁾ Vgl. Löfstedt, Komm., p. 67.

³⁾ Vgl. Meyer-Lübke, R. E. W., p. 154.

2e. De vraag in hoeverre wellicht bij de ontwikkeling van deze praepositioneële verbindingen sprake kan zijn van Griekschen invloed. Een vorm als *circumcirca* moet men wederom toeschrijven aan den drang naar aanschouwelijke voorstelling bij het volk ¹⁾. Door opeenhooping van materiaal — dus langs geheel anderen weg dan bij de voorafgaande gevallen geconstateerd werd — tracht zij hier haar doel te verwezenlijken. Deze samenstelling zal alleen voor dien spreker mogelijkheden voor een scherper beeld geboden hebben, in wiens gevoel *circa* reeds door iets abstracts gekenmerkt was. Het is een verschijnsel, waardoor vooral de volkstaal zich onderscheidt ²⁾. De beredeneerde grammaticus echter zal van dergelijke constructies alleen kunnen opmerken *circumcirca* i.e. *circa* ³⁾. Ook het Grieksch kent deze opeenhooping ⁴⁾. In een meer moderne phase kan men het Engelsch, Nederlandsch, Duitsch etc. noemen. De Fransche, Spaansche, Italiaansche, Portugeesche, etc. samengestelde vormen gaan natuurlijk op het Latijn terug. Tusschen de ontwikkeling in de Romaansche en Germaansche groep kan natuurlijk generlei verband bestaan. Het is eenvoudig een psychologische noodzaak, die zich overal en geheel onafhankelijk van elkaar, telkens baan zal breken. In het Latijn zijn dergelijke verbindingen reeds in geschriften van Plautus, Ennius, Cato, etc. aan te wijzen. De klassieke periode kent ze slechts in geringe mate. In de meeste van deze gevallen

¹⁾ Vgl. Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 189: „la forme circumcirca appartient surtout à la langue populaire, qui recherche les formes expressives. Delà à la basse époque: circumcircare.” En Hamp merkt op, A. L. L. 5, p. 326: „Die Sprache des Volkes besitzt überhaupt nicht die Schärfe und Feinheit der Schriftsprache, daher werden mit Vorliebe vollere und breitere Formen gebraucht. Die Verbindung zielt darauf ab, Körper und Bedeutung des Wortes zu verstärken oder sie liegt im Interesse der Anschaulichkeit und Deutlichkeit.”

²⁾ Dat de beschaafde Romein dergelijke opeenhoopingen in den regel als vulgair gevoelde, blijkt o.a. uit Seneca Pat. Contr. 1, 3, 11 waar een zekere Julius Bassus om de uitdrukking *virgo desub saxo* gelaakt wordt. Ook Gellius Noct. Att. 19, 10 waar over *praeterpropter* gesproken wordt: *quaerimus, quod honore non dignum est. Nam nescio quid hoc praenimis plebeium et in opificum sermonibus quam in hominum doctorum notius.* Hierbij ook Servius Aen. 7, 269 *praepositio nec adverbio iungitur nec praepositioni.* De grammatici zeggen over het algemeen van deze verbindingen: *non licet, nemo dicit, non iungitur.*

³⁾ Vgl. Serv. Comm. in Don. 4, 442, 15.

⁴⁾ Vgl. Prisc. 14, 34 *est quando circum praepositioni eam subiungimus et circumcirca dicimus . . . et hoc tum fit, quando ἀμφὶ περί significare volumus.*

zal de volkstaal ongetwijfeld haar invloed hebben doen gelden ¹⁾. Van veel gevallen, die men bij na-christelijke auteurs aantreft, moet wel aangenomen worden, dat zij voor een groot gedeelte reeds in oudere perioden bestonden, maar slechts door middel van mondelinge overlevering zijn verder gebracht. Men denke slechts aan de vele vormen in de Romaansche talen, die in de ons overgeleverde teksten niet aan te wijzen zijn. Nu is het eigenaardig, dat de grammatici de verbinding *circumcirca* evenals *usque ad* wettigen, door de autoriteit van Vergilius, zooals Hamp aanneemt ²⁾. Zoo vinden wij opmerkingen als Don. 4, 389, 23 *praecedat praepositio . . . se ipsam, ut circumcirca* ³⁾. Servius Comm. in Don. 4, 442, 15 *praepositioni sic cohaerentem, ut pro una parte orationis habeantur, invenimus saepius apud Catonem, ut circumcirca*. Serg. Expl. in Don. 4, 517, 28 *usque talis est inter praepositiones ut sola possit recipere alteram praepositionem. Nemo dicit enim deponit forum, nemo abante* ⁴⁾, at vero dicimus *abusque et adusque* etc. Men moet bij deze samengestelde praeposities twee types onderscheiden, nl. de groep, die uit twee gelijkluidende deelen of deelen wier beteekenis vrijwel synoniem is, is samengesteld (vgl. *circumcirca, deex, deab, adin*, etc.) en de groep, die gevormd werd door deelen met verschillende locale voorstelling. In het eerste geval trachtte men door geminatie een versterkt beeld te winnen, in het tweede geval wilde men door een nadere toevoeging het

¹⁾ Vgl. Hamp, A. L. L. 5, p. 322.

²⁾ Vgl. A. L. L. 5, p. 324.

³⁾ Dat Donatus en met hem andere commentatoren hier over *usque* spreken, als ware het reeds praepositie geworden is niet verwonderlijk. Immers er waren veel voorbeelden waar *usque* een „accusatief” scheen te „regeeren”, maar waar het in werkelijkheid nog als een adverbiale versterking bij een accusatief van richting optrad. Vgl. bijv. Ter. And. 655 *virginem ut secum avehat? Sic est. Miletum usque obsecro*, en Cic. Verr. 4, 108 *usque Hennem profecti sunt. Usque* staat hier echter nog adverbiaal en accentueert hoofdzakelijk het begrip, dat de reis in één stuk door zonder onderbreking heeft plaats gehad. Door een stereotype verbinding met den accusativus van richting kon *usque* tenslotte een accusatief gaan regeeren en ook als zoodanig met andere begrippen verbonden worden. In de verbinding *usque ad* bij Verg., vgl. Ecl. 9, 9 *usque ad aquam et veteres iam fracta cacumina fagos* en Aen. 11, 262 *Atrides Protei Menelaus ad usque columnas exulat*, moeten wij *usque* nog als adverbiale versterking van de praepositie *ad* opvatten.

⁴⁾ De onjuistheid hiervan zal in het verdere verloop van dit hoofdstuk voldoende blijken.

beeld lokaal preciseeren. Wil men een nog scherpere scheiding maken, dan kan men de volgende indeeling opstellen:

1e. Vaak treden twee praeposities met elkaar in verbinding, die eenzelfde locale voorstelling bezitten om tezamen een versterking te bereiken; vgl. *circumcirca, insuper*, etc.

2e. Vaak treden twee praeposities in verbinding met een oogenschijnlijk verschillend lokaal karakter, maar waarvan het eerste deel toch dient, om het specifieke karakter van het tweede te versterken. Een voorbeeld zal de zaak duidelijker maken. *Trans* kan de beteekenis hebben: „van de overkant . . . hierheen”. Er ligt dus een separatieve noot in deze voorstelling. Vgl. Plinius, Nat. Hist. 19, 58 *Indicum piper . . . quaeque trans maria petimus*. Het Nederlandsch zou voor *trans* hier een „van over” tot vertaling moeten geven. Vgl. Quint. Decl. p. 222, 5 *salutem publicam trans mare petendam*. Deze speciale nuance van *trans* komt de nu veraanschouwelijken in gevallen als bijv. Orib. Syn. 3, 65 *panis detrans mare*. Ook *sub* bezat een nuance die duidelijkheidshalve om versterking vroeg. Vgl. Varro, R. R. 1, 54, 3 *cum desiit sub prelo fluere mustum*. *Sub* beteekent hier „van onderuit”. Dit separatieve element van *sub* kwam de versterken. Men vindt dan ook bij Columella 12, 34 *sed mustum desub massa et lipidum sit*.

3e. Ook praeposities, die verder van elkaar af staan in beteekenis, kunnen verbonden worden tot nadere locale preciseering.

4e. Men kan ook het geval krijgen dat een adverbium door een praepositie wordt geregeerd. Vgl. *deintus, deforis, aforis*, etc. Dit laatste bijv. bij Marcell. 17, 23 *aforis sfongeam inponere* etc. ¹⁾. In deze verbindingen moet men hetzelfde onderscheid maken als bij de verbinding van twee praeposities. Zeer vaak verschijnt *de, ab* en *ex* in deze composita. Van deze samenstellingen merkt Hamp terecht op: „aber zuweilen kam die Bedeutung der Zusammensetzung, namentlich in lokaler Hinsicht, in Vergessenheit und die Kom-

¹⁾ Vgl. hiervoor Svennung, *Unters. z. Pallad. etc.*, p. 329; Rönsch, *Itala und Vulg.*, p. 231; Salonius, *Vit. Pat.*, p. 218; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 542.

posita wurden dann wieder wie die einfachen Wörter bei Verbis der Ruhe gesetzt, was um so leichter geschehen konnte, da es durch den lateinischen Sprachgebrauch, welcher sehr viel Verhältnisse nach dem Terminus a quo, woher, von wo aus, anstatt in quo, wo, ausdrückte begünstigt wurde" 1).

Daarnaast treft men wel samenstellingen aan met *in* en *ad* om het richtingsprincipe te preciseeren of ook wel het locatieve element. Het ontstaan van deze verbindingen is te danken aan den aanschouwelijkheidsdrang, de behoefte om nader te localiseeren. Haar gebruik is — precies als bij de enkelvoudige praepositie — in den beginne adverbiaal en leidt zoo tot praepositioneële verbindingen. *Circumcirca* (vgl. ook de overeenkomstige vormingen als *subterinfra*, *transcontra*, *adprope*, *adin*, etc.) komt alleen als adverbium voor 2). Vgl. Plaut. Aul. 467, *occepit ibi scalpurire unguulis circumcirca*. Bell. Hisp. 41 *ut aqua in oppido circumcirca nusquam reperiretur*. Sulpic. ad Cic. Fam. 4, 5, 4 *coepi regiones circumcirca prospicere*. De auteurs, bij wie de uitdrukking voorkomt, laten ons duidelijk het min of meer vulgaire van deze uitdrukking zien.

Incircum komt zoowel adverbiaal als praepositioneel voor. Het dient tot nadere localiseering van de vraag „waar". Vgl. Varro L. L. 5, 25 *incircum eum locum aquae frigidae*. Macer Dig. 11, 7, 37 *si aedificari iusserit veluti incircum* 3) *portitiones* 4). De samenstellingen met *de* zijn zeer praegnant.

1) Vgl. A. L. L. 5, p. 324.

2) Vgl. Thes. 3, 1124, 53 sqq.

3) De lezing is niet geheel zeker. Naast *incircum* staat ook een lezing *in circuitu*.

4) Op de oudste van deze twee ons overgeleverde plaatsen verschijnt *incircum* als praepositie. Bij Macer wordt *incircum* — mocht de lezing juist zijn — adverbiaal gebruikt. Ondanks dit feit moet men toch aannemen, dat een adverbiale verbinding voorafging aan de praepositioneële. Het materiaal laat ons hier echter in den steek. Dat de verbinding *incircum* veel verbreider was dan men uit deze twee voorbeelden zou opmaken, bewijzen de vele verbindingen, die deze partikel met substantieven, adiectieven en werkwoorden aanging. Vgl. bijv. *incircumcisio* (Hier. in Ier. 2, 15, 2), *incircumciscus* (Tert. adv. Iud. 2, p. 704, 29 Oc.), *incircumscriptibilis* (Rustic. Conc. 1, 4, p. 243, 38), *incircumscriptio* (Greg. M. Moral. 10, 14), *incircumscriptus* (Tert. adv. Hermog. 38, p. 168, 13), *incircumscripte* (Greg. M. Moral. 2, 42), *incircumspectus* (Oros. Hist. 2, 6, 14), *incircumspecte* (Cassian. Conl. 4, 3), *incircumveniendus* (Novell. Iust. 113, 3). Vgl. voor verdere voorbeelden Thes. 7, 923, 63 sqq.

Ik volsta hier met de vertaling van Hamp¹⁾ te geven. Ierem. 13, 4 (Ital. Wirceb.) accipe cinctum *decirca* lumbo tuo. Ev. Pal. 437^b, 2 *decirca* Tyrum et Sidonem multa turba secessit cum Iesu (Mc. 3, 8 Vulg. qui circa Tyrum venerant). „Es ist klar dass an der einen Stelle *decirca* lumbo tuo kurz gesetzt ist für *de* lumbo, *circa* quem cinctum habes und an der anderen Stelle *decirca* Tyrum et Sidonem kurz für *de* iis locis, qui *circa* Tyrum et Sidonem pertinent”.

Zeer interessant is, dat *decirca* de beteekenis van „met betrekking tot” kan hebben. Vgl. Lex. Visig. Eur. 310 *decirca* filios. Door oopenhooping trachtte men aldus het overdrachtelijke beeld, dat zoowel *circa* als *de* eigen was, wederom te versterken.

Wat nu den oorsprong van deze samengestelde praeposities betreft (ook voor het sterk beeldend gebruik van de enkelvoudige praepositie geldt dit), moet men aannemen, dat haar ontstaan te danken was aan een psychische behoefte van het volk aan sterker, beeldender materiaal. Men heeft deze formaties vaak aan den invloed van Grieksche equivalenten willen toeschrijven of, zoo men dit niet deed, wilde men hierop toch gaarne een hoofdaccent leggen. Dit is ten eenen male onjuist. Wel zal bij vertalingen van den Bijbel en van wetenschappelijke werken (zooals medische boeken) het origineel een stimuleerende werking gehad hebben, maar voorop dient gesteld te worden, dat de taal zelf de syntactische mogelijkheid van dergelijke formaties bezeten moet hebben. Een uitlating als Aug. ad Iud. 3, 21 (Patr. Mign. 34, 542), *sumpsit gladium desuper femore, sic interpretari potuit quod graecus habet ἀπὸ ἄνωθεν*; nam locutio minus Latina est, wordt volkomen weerlegd door hetgeen de Thesaurus opnoemt s. v. *desuper* (zie ook de voorbeelden hieronder). Tot nadere illustratie van het hierboven beweerde, legden wij een lijst aan van samenstellingen met *de* —, waarin wij zooveel mogelijk de Itala naast de Vulgaat en het Grieksch stelden.

Decirca. Itala Marc. 3, 8 *decirca* Tyrum et Sidonem venerant (*περὶ Τύρον*, Vulg. *circa*).

¹⁾ Vgl. A. L. L. 5, p. 335.

Deex. Itala Matth. 18, 28 invenit unum *deex* conservis suis (ἐνα τῶν, Vulg. *de*).

Deforas. Itala Exod. 40, 20 posuit mensam in tabernaculo testimonii . . . *deforas* tegimenti tabernaculi (ἐξῶθεν, Vulg. *extra*).

Deinsuper. Itala Ps. 73, 5 (Mediol.) sicut in exitu *deinsuper* (ὡς εἰς τὴν εἴσοδον ὑπεράνω, Vulg. sicut in exitu *super* summum).

Deinter. Itala Num. 7, 89 (Lugd.) loquentis ad se *de*-*super* praecatorium *deinter* duo Cherubin (ἀνὰ μέσον τῶν, Vulg. *inter*); id. 14, 13 (Lugd.) eduxisti in virtute tua populum hunc *deinter* illos (ἐξ αὐτῶν, Vulg. *de* quorum *medio* eduxisti).

Deintus. Itala Exod. 36, 26 (Lugd.) imposuerunt . . . in cacumine posterioris umbonis *deintus* (ἔσωθεν, Vulg. *aliter*); Id. Exod. 38, 2 (Lugd.) inauravit eam (arcam) auro *deintus* et *de*foris (Vulg. 37, 1 *intus*).

Depost. Itala Marc. 8, 33 (Cod. k) vade *depost* me (ὀπίσω μου, Vulg. *retro* me).

Deprope. Itala Eph. 2, 17 (Hil. in Ps. 65, 9) evangelisavit pacem his, qui de longe et pacem his qui *de prope* (τοῖς ἐγγύς, Vulg. iis qui *prope*).

Deretro. Vulg. Bar. 6, 5 visa . . . turba *deretro* et abante (ὀπισθεν); Itala Iud. 18, 12 (Lugd.) hoc castrum est *deretro* (κατόπιθεν, Vulg. *post*).

Desub. Vulg. 2, Macc. 2, 18; Luc. 17, 24 fulgur coruscans *desub* caelo (ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανόν). Itala Ier. 10, 11 di pereant a terra et *desub* caelo isto (ὑποκάτωθεν, Vulg. *sub*).

Desuper. Men vgl. bij het bekende citaat van Augustinus, dat in het voorafgaande werd genoemd, de volgende plaatsen, die een voldoende bewijs zijn voor de verbreidheid van deze samenstelling: Caes. Bell. Gall. 1, 52, 5; Verg. Aen. 1, 165; Stat. Theb. 1, 661; Tert. Bapt. 4; Avien. Arat. 436 etc. (adverbiaal).

Verg. Aen. 12, 295; Sil. 2, 475; Itala Deut. 6, 15 etc. (praep.) . *Desupra* verschijnt bijv. bij Chiron. 534.

Detrans. Itala, Matth. 4, 25 (Codd. 6 ff¹ et Vulg.) *detrans* Iordanen (πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Itala Codd. g¹ a b c *trans*).

Men ziet dus, dat zeer vaak de Itala een samengestelden

vorm vertoont, waar in het Grieksch een enkelvoudige praepositie stond. (Vgl. *decirca* ~ *περί*, *deex* ~ omschrijving van gr. gen., *deinter* ~ *ἐξ*, *depost* ~ *ὀπίσω* etc.). In den regel is de Vulgaat veel bescheidener in het gebruik der samengestelde vormen. Een enkele maal vindt men de samengestelde vormen in de Vulg., terwijl de Itala enkelvoudige vormen bezigt. Hetzelfde wat hierboven over samengestelde vormen gezegd werd, geldt ook van de uitgesproken praegnante en sterk beeldende vormen. *Circa* heeft, zooals wij zagen, nuances als: *de*, *erga*, en *contra*. Het dient zeer vaak in Bijbelplaatsen ter vertaling van het Grieksche *περί*, maar ook daar buitenom heeft dit gebruik zeer groote verbreidheid, vooral in het na-klassieke Latijn. Volkomen terecht zeggen Schrijnen-Mohrmann hiervan dan ook ¹⁾: „doch dürfte das biblische *circa* nur in beschränktem Masse den Gebrauch von *circa* bei den Christen gesteigert haben, dazu Blass-Debrunner, N. T. Gr. 6, p. 132; Plater-White, Gramm. Vulg. 84 f. Für den allgemein sprachlichen Charakter dieser Ausdrucksweise spricht auch die Tatsache, dass sie auf den Inschriften wiederholt vorkommt, auf den christlichen aber wohl nicht mit grösserer Frequenz als auf den profanen; dazu Friese, Praep. tit. Afr. 20 f.; Diehl, Inscr. Lat. Christ. 3, 495”.

Samenvattend kan men dus zeggen, dat een blik op de geschiedenis van de praepositie, die het begrip „rondom” vertegenwoordigt, duidelijk aantoon, hoe de drang naar aanschouwelijkheid langs vele wegen zijn doel trachtte te bereiken. Hij trad daar op, waar het beeld door het veelvuldig gebruik te abstract was geworden. Hij is evident in de volgende verschijnselen:

1. *Amb(i)*, *circum* ²⁾, *in giro* etc. (substitutie);
2. door praegnantie;
3. door opeenhooping ³⁾: vgl. *circumcirca*, *incircum*, *incirca*, *decirca*.

¹⁾ Vgl. Stud. z. Synt. d. Br. d. hlg. Cypr., p. 165.

²⁾ Dezelfde oorzaak ligt ook aan het optreden van *circa* en *circiter* ten grondslag.

³⁾ Men onderscheide hier wederom de verschillende geaardheid der samenstellingen waarover p. 45 gesproken werd.

Citra.

Citra kunnen wij als jonge analogievorm stellen bij *ultra* ¹⁾. De oudere phase van *citra* is *cis*. Ten grondslag aan dit *cis* ligt een stam *ki-*: *ce* „hier” in *cedo* etc. De stam van *ci-tra* en *ci-s* heeft een zeer specifiek demonstratief element, dat voor de latere ontwikkeling niet zonder beteekenis is geweest. Dit deiktische gedeelte leeft ook nog voort in andere talen. Men vindt het bijv. in het Umbr. *çiue* „*citra*”, in het Got.hi- bijv. in *himma daga* etc. ²⁾. Semasiologisch wil het zeggen „meer aan deze zijde”. Dit comparatieve element heeft zeker ook meegewerkt tot de latere beteekenis „zonder”. Het is opmerkelijk, dat de lokaal aan elkaar tegengestelde praeposities op één punt in hun overdrachtelijke voorstelling zijn samengekomen. Dit is het geval bij *citra* en *ultra*, *extra* en *intra*, etc. Een gemeenschappelijke trek is een nuance, die iets exclusiefs weergeeft. De verklaring hiervoor ligt hoogstwaarschijnlijk in een geprononceerd ruimtelijke voorstelling en in het belangrijke feit, dat wij in al deze gevallen met oude separatieve ablatieven te doen hebben. Bij *citra*, *ultra*, *extra* etc. hebben we te doen met adverbia, die tot praeposities zijn geworden. Deze tot praepositie geworden adverbia worden met een accusativus geconstrueerd. Wackernagel betoogt ³⁾, dat het gebruikelijk was: „nach dem Zeugnis der selben Sprachen (Ind. en Iran.) den Nominalbegriff auf dessen einer Seite etwas vorgeht oder getan wird, im Akkusativ zu geben.” Men vergelijke hiermede ook den accusatief dien Sallustius, Livius e.a. bij *dextra*, *sinistra* success. „van rechts”, „van links”, gebruiken ⁴⁾.

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁸, p. 508; ook Walde-Hofmann, *Etym. Wörterb.* 222.

²⁾ Vgl. Ernout-Meillet, *Dict. Etym.*, p. 190; Wackernagel, *Vorl. ü. Synt.* 2, p. 105; Brugmann-Delbrück, 2⁸, p. 322 en p. 851.

³⁾ *Vorl. ü. Synt.* 2, p. 215.

⁴⁾ Vgl. Otfried Müller, *Fest.* 206b, 18.

De oudere praepositie *cis* verdween uit het levend taalgebruik niet veel later dan *uls*, d.w.z. in het begin van den keizertijd ¹⁾. Bij Cicero vindt men het nog in officieele termen gebruikt; ook bij de juristen en historici zijn nog sporen aan te wijzen ²⁾. Dat *cis* vrijwel alleen in de juristentaal voortleeft, wijst op het conservatieve karakter van deze groeptaal. Ook in composita leeft *cis* nog voort, bijv. in Gallia Cisalpina. Merkwaardig is het sterk beeldende gebruik in temporeelen zin bij Plautus: Truc. 348 *cis* dies paucos, waar het een nuance van het Hollandsche „binnen” weergeeft. In den keizertijd treft ons een sterk beeldende beteekenis, waarin de praepositie *citra* kan voorkomen. Ook den antieken grammaticus trof deze gewaagde dictie en hij omschreef derhalve met: *extra, sine, ultra* ³⁾. Wanneer het aanschouwelijkheidsproces zoover is gevorderd, dat *citra* geheel en al equivalent aan *sine* is geworden, is de toestand, die in de inleiding met substitutie werd gekenmerkt, bereikt ⁴⁾. In sterke mate komt dit gebruik bij den rhetorischen schrijver Quintilianus tevoorschijn. Ook zijn tijdgenooten geven van een zeer vruchtbaar gebruik blijk, bijv. Tacitus, Suetonius, Seneca, Fronto, etc. Maar toch mogen wij de ontwikkeling tot dit sterk plastische gebruik niet alleen bij de rhetoren zoeken. Reeds vroeger zijn voorbeelden aan te wijzen in poëzie en volkstaal. Het is merkwaardig hoe juist het ruimtelijke begrip zich zoo vaak bij uitstek leent, om bij het zoeken naar het schilderende beeld de fantasie te prikkelen. Ook in het Nederlandsch bijv. is het aantal adiectieven zeer groot; adiectieven, die oorspronkelijk dienden voor het aanduiden van een plaatselijke hoedanigheid, maar in het figuurlijk taalgebruik zulk een belangrijke plaats innemen juist doordat zij door hun locale kwaliteit sterk spraken tot de fantasie. Vgl. bijv. „een lage daad”, „een man van hooge afkomst”, etc. Ook *citra* voldeed aan deze sterk plaatselijke eischen. Om de praeg-

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 508.

²⁾ Vgl. Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 190: „*cis* est à peu près absent de la latinité impériale et ne subsiste que chez les historiens et les juristes, e.g. Pomp. Dig. 1, 2, 2, 31, quinqueviri constituti sunt *cis* Tiberim et ultis Tiberim.”

³⁾ Vgl. Gloss. Ansileubi, p. 120.

⁴⁾ Vgl. Inleiding, p. 19.

nante ontwikkeling van *citra* te begrijpen moet men zich den spreker voor oogen stellen, hoe hij scherp voor ieders oogen de grenslijn trekt en door zijn gebaren tracht duidelijk te maken, dat de grens nog niet bereikt is, nog niet is overschreden. *Citra* is alles wat aan deze zijde van de grensstreep ligt, in verschillende gradaties. „Das Herauswachsen abstrakter Bedeutung aus sinnlicher“¹⁾ kan men goed waarnemen bij Ovidius. In de *Tristia* 2, 127, waar hij zich tot Augustus richt, die op hem vertoornd is, zegt hij: *Vita data est citraque necem tua constitit ira*: Uw toorn is tot stilstand gekomen aan deze zijde van den dood, d.w.z. de consequentie van Uw toorn is nog niet mijn dood geweest. Een soortgelijk geval vinden wij bij Tac. *Ann.* 12, 22, 14 *ira Agrippinae citra ultima stetit*. De oorspronkelijk locale beteekenis van een werkwoord versterkte in dergelijke gevallen het beeld zeer. Hoe sterk het beeld is, dat de praepositie verbonden met deze verba suggereert, blijkt uit de volgende voorbeelden: *Sen. Pat. Contr.* 3 *Praef.* 4 *quamdiu citra locos se continebat*. — 4, 7 *quamvis citra exitum scelera subsederint*. *Sen. Benef.* 5, 15, 2 *nec est, quod hanc nostram tantum murmurationem putes pro pessimo pravoque numerantium, quidquid citra recti formulam cecidit*. *Epist.* 77, 4 *iter imperfectum erit, si in media parte aut citra petitum locum steteris*. — 83, 17 *cui satis est sitim extinguere, qui, etiam si quando hortata est hilaritas aliena causa producta longius, tamen citra ebrietatem resistit*. Een stap verder zijn we al in Ovidius *Trist.* 5, 8, 23 *peccavi citra scelus*²⁾. „Die sinnliche Bedeutung ist hier verblasst“, aldus Wackernagel³⁾. Toch kunnen wij ook hier het beeld zeer scherp belichten. Als grenspaal moeten wij ons het „scelus“ denken; nu zou het denkbaar zijn, dat men zich plaatselijk aan de ééne of de andere zijde bevond. Maar belicht wordt een momenteel beeld, de voor onze oogen gestelde grens, het „scelus“, en men schildert tevens, dat het zondigen plaats heeft aan deze zijde. Welnu: bij het volvoeren der zonde, is de door het „scelus“ gestelde grens niet

1) Vgl. Wackernagel, *Vorl. ü. Synt.* 2, p. 234.

2) Brugmann-Delbrück, 2^e, 851 omschrijft: „non ad scelus progrediens“.

3) *Vorl. ü. Synt.* 2, p. 234.

overschreden. De opmerking van Wackernagel is niet juist. De voorstelling is zeker nog als concreet gevoeld, met dit verschil, dat de concrete voorstelling, die de praepositie wekt, in de voorafgaande voorbeelden nog sterk gesteund werd door het werkwoord. Hier moet de praepositie het echter allèen doen. Dit voorbeeld moet men dus zeker als praegnant beschouwen. Er werd hier ongeveer het volgende tot uitdrukking gebracht: peccavi, sed in peccando *citra* scelus mansi. Door de praegnante vormen van praeposities waren volk, dichter en rhetor in staat, om met verbazingwekkende korthed een scherp beeld voor het geestesoog op te wekken. Dit is evenzeer het geval wanneer de praepositie op abstract terrein werd overgebracht. Enkele voorbeelden van andere praeposities zullen het verschijnsel der praegnantie misschien nog duidelijker illustreeren. Vgl. Curtius, 7, 1, 25 utinam Philotas . . . *intra* verba peccasset. Hier moest dus door de praepositie alleen het volgende tot uitdrukking gebracht worden: utinam Philotas in peccando se *intra* verba continuisset. Enkele andere gevallen zullen bij de behandeling van *intra* besproken worden. Evident zijn ook de volgende voorbeelden van *ultra*. Seneca Clem. 1, 4, 3 amari *ultra* privatas necessitudines. Lucan. 2, 138 Romanaque Samnis *ultra* Caudinas speravit vulnera furcas.

Oorspronkelijk waren deze gevallen met een bij de praepositie passend verbum, dat nog uitgesproken locale betekenis bezat, verbonden. Vgl. bijv. Livius, 3, 41, 4 non *ultra* vocem excessit. — 3, 46, 1 nec *ultra* minas processum est. Verder ook bijv. Sen. Dial. 3, 4, 3; Tac. Ann. 2, 79, 3 etc. „aber sehr bald trat eine Verkürzung des Ausdrucks in der Weise ein, dass man statt progredi in laudando *ultra* placitum, sagte laudare *ultra* placitum (Vgl. Verg. Ecl. 7, 27) statt iratus haud *ultra* verba processit etwa haud *ultra* vocem excanduit (Suet. Vesp. 14)”¹⁾. De rhetorica bereikte door dit procedé toe te passen een zeer speciaal effect, dat haar geschriften een bijzondere kleur geeft. Een treffend bewijs hiervoor zijn bijv. ook de plaatsen, waar *ultra* in

¹⁾ Vgl. Thielmann, A. L. L. 4, p. 376.

deze praegnante beteekenis bij Tacitus gebruikt wordt¹⁾.

Bij *citra* nu leidt het geaccentueerde beeld van het blijven achter een bepaald grensgebied uiteindelijk tot twee zeer belangrijke nuances, die wij aan deze praepositie in de praegnante beteekenis kunnen toekennen, n.l.: i.e. *het begrip, dat een ontbreken weergeeft*. Wij treffen het zeer veelvuldig aan bij Seneca, Celsus, Seneca Pat., Columella, Plinius, Stadius, Quintilianus, Tacitus, Petronius, etc., later nog een enkele keer bij Tertullianus; bij Lactantius alleen Inst. 4, 223. 2e. *een begrip, dat een uitsluiting weergeeft*, waarbij wij onze toevlucht tot een vertaling als bijv. *extra* zouden moeten nemen (sinds Quint. Decl. 278, p. 134, 8 *illa profecto citra interrogationem sunt*)²⁾.

Wackernagel zegt het aldus: „Es handelt sich um einen nicht erreichten Höhepunkt der Tätigkeit. Nicht einmal um das, wenn etwa Quint. sagt Inst. 1, 5, 64 *citra* reprehensionem loquetur; da ist einfach ein Fehlen ausgedrückt“³⁾. Hoewel het in het voorafgaande betoogde de voornaamste oogeblikken aangeeft in de praegnante ontwikkeling van deze praepositie, verdient het toch aanbeveling, om in het kort een overzicht te geven van de voornaamste fasen, alvorens tot een conclusie over te gaan⁴⁾.

I. *Citra*, plaatselijk gebruikt: vgl. Cic. Phil. 6, 5 ut exercitum *citra* flumen Rubiconem . . . educeret. Lucr. 4, 275 *citra* postes cernitur aer. Liv. 1, 38, 1 quidquid *citra* Collatiam agri erat.

II. *Citra* van tijd: bijv. Columella 2, 8, 3 *citra* Kalendas Octobres seminare convenire⁵⁾.

¹⁾ Vgl. Tac. Ann. 6, 2, 19 haec . . . verbis moderans neque ut *ultra* abolitionem sententiae suaderet. Hist. 2, 63, 11 Triaria . . . *ultra* feminam ferox. — 1, 55, 8 legiones nihil *ultra* fremitum et minas ausae initium erumpendi circumspectabant. Ann. 15, 23, 2 natam sibi . . . filiam Nero *ultra* mortale gaudium accepit. — 1, 8, 7 legata non *ultra* civilem modum. — 11, 21, 5 oblata ei est species muliebris *ultra* modum humanum. Hist. 1, 18, 10 legiones non *ultra* verba ac voces errasse et brevi in officio fore. — 3, 58, 6 vulgus ignavum et nihil *ultra* verba ausurum falsa specie exercitum et legiones appellat. Vgl. ook uitdrukking als: *ultra* solitum (Hist. 1, 18, 2; Ann. 4, 64, 2; — 6, 50, 13).

²⁾ Vgl. voor voorbeelden Thes. 3, 1205, 50 sqq.

³⁾ Vorl. ü. Synt. 2, p. 234.

⁴⁾ Wij volgen hier den Thes. 3, p. 1205, 50 sqq.

⁵⁾ Vgl. Gellius 12, 13, 4 „*citra* Kalendas” vel „ante Kalendas” nihil ferme interest.

III. *Citra* overdrachtelijk: a. de rebus vel actionibus, quae certum terminum non attingunt, sed *intra* remanent, bijv. Ovid. Trist. 2, 127 *vita data est citraque necem tua constitit ira*. Plin. Nat. Hist. 31, 20 *fons calidus citra summum fervorem*.

b. de re inferiore, quae ad certum modum non ascendit, se *infra* continet, bijv. Sen. Contr. 1 Praef. 6 *semper citra veritatem est similitudo*. Cels. 5, 28, 14 *fereque ulcus citra magnitudinem fabae Aegyptiae est, raro maius*.

c. *Liberius* i. q. sine, bijv. Ovid. Trist. 5, 8, 23 *peccavi citra scelus*. Sen. Contr. 1, 2, 13 *virginem contrectatam oculis omnium, etiamsi citra stuprum*. Columella 1, 1, 2 *in qua agricultura voluntas facultasque citra scientiam saepe magnam dominis afferunt iacturam*.

IV. *Citra* i. q. *extra, praeter*, vgl. Quint. Decl. 278, p. 134, 8 *illa profecto citra interrogationem sunt*.

Naast de reeds genoemde trekken nog twee nuances van *citra* de aandacht. In de eerste plaats dit: dat *citra* in zijn praegnanten vorm ook de beteekenis van *contra* kan gaan aannemen; vgl. Gell. 2, 3 *citra morem ceterarum civitatum*¹⁾. Daarnaast kan *citra* ook de nuance van *ultra* niet in plaatselijke, maar wel in overdrachtelijke beteekenis aannemen. De Itala vertaalt: (Tert. adv. Marc. 3, 7, p. 387, 8; 3, 17, p. 404, 16) ps. 44, 3 (LXX: *ὠραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*): *tempestivus decore citra filios hominum* (Vulg. *speciosus forma prae filiis hominum*)²⁾. In de Middeleeuwen kan *citra* tenslotte geheel de plaats van *ultra* gaan innemen³⁾. Wat zeggen nu onze voorbeelden over den loop en de ontwikkeling van het praegnante gebruik bij *citra*? Men kan met zekerheid zeggen, dat dit gebruik reeds in de klassieke periode gangbaar was, hoewel in beperkte mate (vgl. de hierboven genoemde voorbeelden bij Ovidius). Van belang lijkt ons ook de plaats bij Plautus Truc. 348 *cis dies paucos*. Zij belicht

¹⁾ Vgl. Forcellini s.v. *citra*.

²⁾ Vgl. E. Assmann, Glotta, 21, p. 63 sqq.

³⁾ Vgl. Schäfer, Sitzungsberichte Berlin 1921, p. 378—381.

nog eens te meer het reeds in mijn voorwoord genoemde verband tusschen volks- en dichterlijke taal. Het is interessant te zien, welke groote vlucht het praegnante gebruik speciaal bij deze praepositie neemt bij rhetorische, rhetorisch getinte of door de rhetorische periode beïnvloede schrijvers. Wij moeten bij het onderhavige geval vaststellen, dat dit aanschouwelijk gebruik van *citra* in het na-klassieke Latijn door de rhetoriek is gestimuleerd. Een lijst van plaatsen van rhetorische of rhetorisch getinte schrijvers is wellicht het best in staat om de geweldige vlucht, die deze praepositie juist hier nam, te illustreeren.

Tacitus.

Dial. 27, 10 iudicium animi *citra* damnum adfectus proferre. — 41, 27 bono saeculi sui quisque *citra* obtrectationem utatur. Agr. 1, 11 nec id Rutilio et Scauro *citra* fidem . . . fuit. — 35, 6 *citra* sanguinem (zonder bloed te vergieten). Germ. 16, 8 materia ad omnia utuntur infirmi aut *citra* speciem aut delectationem. Opmerkelijk is hierbij wel, dat dit gebruik niet in de Annalen te vinden is. Want in Ann. 12, 22, 14 ira Agrippinae *citra* ultima *stetit*, hebben we hoogstwaarschijnlijk met een reminiscentie aan Ovidius Trist. 2, 127 te doen. Het bewijst tevens, dat de uitdrukking bij Ovidius nog als nieuw en sterk beeldend werd gevoeld, zoodat zij tot navolging lokte. Daar Tacitus zelf tevoren *citra* praegnant gebruikt heeft, moet de aantrekkelijkheid ook nog wel gescholen hebben in de verbinding met het werkwoord consistere. Dit was in staat het beeld in lokalen zin nog te versterken. Misschien wijst het er ook wel op, dat het praegnante *citra* zijn frischheid verloren had en haar nu in deze verbinding terug kreeg.

Seneca.

Clem. 1, 25, 1 ut iste animus ferox . . . *citra* sanguinem caedemque satietur. Benef. 7, 15, 2 contra fortunam luctata virtus etiam *citra* effectum propositi operis enituit. Dial. 4, 20, 3 labor illos *citra* lassitudinem exerceat. — 7, 20, 1 studiorum salutarium etiam *citra* effectum laudanda tractatio

est. — 9, 4, 7 ut salutaria quaedam *citra* gustum tractumque odore proficiunt. Benef. 3, 7, 2 qui depositum reddidit aut, quod debebat, *citra* iudicem solvit. Epist. 74, 26 sive illi senectus longa contigit sive *citra* senectutem finitus est. — 101, 14 cui multae moriendi causae etiam *citra* crucem fuerant. — 102, 17 fama vocem utique desiderat, claritas potest etiam *citra* vocem contingere contenta iudicio.

Plinius.

Nat. Hist. 2, 91 fiunt cometae et in austrino polo, sed ibi *citra* ullum iubar. — 2, 137 icta gravida partu exanimato ipsa *citra* ullum aliud incommodum vixit. — 3, 28 *citra* fastidium nominentur. — 7, 108 *citraque* invidiam. — 7, 124 *citra* deformitatem oris curata orbitate luminis. — 8, 136 odit leo leontophonon visumque frangit et *citra* morsum exanimat. — 10, 153 quaedam et *citra* incubitum sponte natura gignit. — 11, 269 elephans *citra* nares ore ipso sternumento similem elidit sonum. — 12, 35 bdellum gustu amarum *citra* acorem. — 12, 79 odor aggravans capita *citra* dolorem. — 13, 31 mas in palmite floret, femina *citra* florem germinat. — 20, 225 *citra* vulnus. — 23, 4; — 25, 54 nigrum veratrum medetur. . . hydropicis dum *citra* febrim. — 26, 123; — 28, 202 *citra* salem. — 31, 24 *citra* suspicionem ullam aquae. — 35, 139 *citra* pulveris iactum vicit.

Quintilianus 1).

P. 221, 4 *citra* conatum. — 231, 2 *citra* spem convalescendi. — 273, 23 quam multa sunt amantium remedia *citra* venenum. — 302, 2 quidquid *citra* suprema, *citra* exitum est contumaciam vocat. — 307, 6 omnis *citra* desperationem dolor, ira languescit. *Pseudo-Quint.* 2) P. 11, 26 nam sicut coitus atque congressus *citra* ius non efficeret uxorem, ita uxor etiam *citra* haec manet. — 38, 14 videtur enim quaedam posse dicere etiam *citra* rogationem. — 41, 3; 41, 15; 41, 24 *citra* rogationem. — 53, 9 ut *citra* periculum feratur de nostra virtute sententia. — 93, 17 nam et optimos viros *citra* philosophiam *fuisse* constabit. — 134, 8 *citra* interrogationem. — 155,

1) Declam. Maiores ed. Lehnert.

2) Declam. Minores ed. Ritter.

12 quod mihi et *citra* praemium licebat. — 254, 12 multum *citra* scelus quoque impedimenti per se ipsa mortalitas adfert. — 276, 1 ipsae tamen etiam *citra* defensionem non parem rationem habent. — 326, 10 quod illi contingere etiam *citra* mortis propositum potest. — 427, 6 tuum ipsum consilium quid profuisset *citra* manum meam. — 439, 25 illic, dicis, ubi non gratia, non genus, non divitiae, ubi *citra* haec omnia nuda veritas *stabat*. Uit de hierboven gegeven voorbeelden blijkt duidelijk, dat dit beeldend gebruik van *citra* vooral bij de rhetorische schrijvers een ongekende vlucht nam. Wij moeten aannemen, dat in deze periode van onbeperkt gebruik *citra* veel van zijn oorspronkelijke aanschouwelijkheid had verloren en tot een taalkundig schema was geworden. In sommige gevallen zal een werkwoord met sterk locale betekenis de aanschouwelijkheid wel hebben verhoogd. Voor het eigenaardige feit, dat de praepositie, die in deze periode een zoo belangrijke plaats innam, plotseling verdwijnt en in zoo karige resten slechts voortleeft, meenen wij ook reeds in de inleiding voldoende verklaring gegeven te hebben, door den nadruk te leggen op het modeverschijnsel (op stijlverscheidenheid, in ondergeschikt verband) en op het feit, dat het natuurlijke taalgevoel zoover overschreden kon worden, dat navolging uitbleef. Want een bepaald beeld, dat steeds met nadruk gebruikt wordt, zal tenslotte deze zeer nadrukkelijke tint verliezen. Ook een dreiging, die men vaak uit, verliest haar kracht. Stolz-Schmalz-Hofmann merken op ¹⁾: „trotz dieser nach-klassischen Bedeutungserweiterung hat sich *citra* in der späteren Volkssprache in Gegensatz zu *ultra* weder in örtlicher noch in übertragener Bedeutung dauernd gehalten.“ De in ons voorwoord verkondigde stelling, dat de lokaal aanschouwelijke ontwikkeling er eene is, die fundamenteel is voor iedere volksgemeenschap en die zich in den regel in ieder taallevens onafhankelijk zal hebben ontwikkeld, meenen wij voor *citra* te kunnen bevestigen door het Iersche *cen*, dat hoogst waarschijnlijk een zelfden grondslag heeft ²⁾.

¹⁾ Lat. Gramm.⁵, p. 509.

²⁾ Vg. Turneyesen, Handbuch des Alt-Ir., p. 454, § 819: „Es heisst ursprünglich „diesseits“, gewöhnlich aber „ohne“.

Propter en iuxta.

De praepositie *propter* is een voortzetting van *prope*, zooals *praeter* van *prae*.¹⁾ Zij had van huis uit dus een zeer specifiek karakter, dat de nabijheid van iets te kennen gaf. Adverbiaal is het ons sinds de oudste teksten overgeleverd. Vgl. Cato Agr. 151, 2 *propter siet*. Als zuiver plaatselijk adverbium treft men *propter* later bijv. nog bij Tacitus aan. Vgl. Ann. 4, 54, 4 cum *propter* discumberet, nullos attingere cibos, donec advertit Tiberius. Als praepositie verschijnt *propter* in lokalen zin sedert Naevius, trag. 42 *propter* amnem. Vgl. verder bijv. Plaut. Mil. 853 ibi erat bilibris aula sic *propter* cados; — Rud. 34 illic habitat Daemones in agro atque villa proxima *propter* mare. Pomp. 74 (R. 2², p. 237) in caelo fulgit *propter* lumen. Tac. Ann. 2, 41, 1 arcus *propter* aedem Saturni; — 15, 47, 6 in agro Placentino viam *propter* natus vitulus. Van Plautus af treffen wij van deze in oorsprong zoo plaatselijke praepositie een causaal gebruik aan. In nauwe verbinding met werkwoorden kon deze partikel tenslotte zelfs als substitutievorm van *per* gaan optreden. Bij deze praepositie kan men weer eens te meer waarnemen, hoe het causale begrip zich uit een oorspronkelijk uitgesproken ruimtelijke voorstelling ontwikkelde²⁾. Dit is niet alleen het geval bij verba movendi (zooals Stolz-Schmalz-Hofmann meenen), maar ook in zeer veel andere gevallen schemert de oorspronkelijke, ruimtelijke zienswijze nog goed waarneembaar door. Vgl. Bacch. 1032 abduce me hinc ab hac . . . quam *propter* tantum damni feci. „Voer mij van deze vrouw hier weg in wier nabijheid . . .”. Hieruit ontwikkelde zich heel logisch een causaal begrip. Maar ook

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 504.

²⁾ Naast elkaar treft men de zuiver locale (hier zeer abundant) en de causale beteekenis in Rud. 33—36 aan: illic habitat Daemones in agro atque in villa proxima *propter* mare senex qui huc Athenis exul venit, haud malus; neque id adeo *propter* malitiam patria caret.

in voorbeelden als Merc. 417 is, hoewel het causale begrip domineert, de locale achtergrond nog voelbaar.

..... ego emero matri tuae ancillam viraginem aliquam non malam, forma mala, ut matrem addecet familias, aut Syriam aut Aegyptiam: ea molet, coquet, conficiet pensum, pinsetur flagro, neque *propter* eam quicquam eveniet nostris foribus flagiti.

De oorspronkelijke voorstelling „in haar nabijheid” ging dus over naar een causaal terrein: „door”. Vgl. ook voorbeelden als Merc. 959 mea uxor *propter* illam toto in fermento iacet; Miles 387 *propter* eandem suspicionem maxumam sum visa sustinere. Truc. 291 erubui *propter* clamorem tuom. Capt. 803 ne quis *propter* culpam capiatur suam, etc. Bij Plautus zien wij dus een zeer ver doorgevoerde causale functie. Het causale gebruik is op 57 plaatsen aan te wijzen. Vóór hem bezitten wij slechts één voorbeeld van deze nuance en wel bij Naevius, dat echter op een conjectuur berust. Ook bij Terentius zien wij nog iets van de oorspronkelijk plaatselijke voorstelling bij dit gebruik naar voren komen. Onder de talrijke voorbeelden, die men van deze causale nuance kan noteeren, mag men zeker een geval als Heaut. 257 dum ego *propter* te errans patria careo gebruiken, om de waarschijnlijkheid van een locale voorstelling bij het causale gebruik te demonstreeren. Een nauwe verbinding met het werkwoord errare, dat oorspronkelijk een actio in de ruimte tot uitdrukking bracht (vgl. errantes Cic. N. D. 3, 51: *πλάνητες*) moet zeker oorspronkelijk in de bedoeling van den taalgebruiker gelegen hebben. Men zou kunnen vertalen: terwijl ik, in jouw nabijheid zwervend, van het vaderland verstoken ben. Bij een volgende causale phase zal dit verband veel lossier geweest zijn: „terwijl ik wegens jou, zwervend, van mijn vaderland verstoken ben”. Ook Heaut. 259 Antiphila . . . *propter* quam in summa infamia sum, is een voorbeeld waar men, hoewel ook hier het causale begrip domineert, de locale kleur nog kan navoelen. Bij Caesar, waar men *propter* zeer vaak aantreft, overheerscht het causale begrip volkomen. Dit is eigenlijk ook al bij Plautus het geval, waar, zooals reeds werd opge-

merkt, 57 causale verbandingen gevonden worden tegenover drie zuiver plaatselijke. Er zijn in de talrijke plaatsen, die het werk van Caesar ons laat zien, vaak gevallen aan te wijzen, waar men *propter* verbonden vindt met substantiva als *latitudo*, *altitudo*, etc., dat wil dus zeggen met substantiva, die een zuiver ruimtelijke verhouding tot uitdrukking brachten. Hier voelt men vaak sterker dan in andere gevallen de oorspronkelijk locale aanschouwelijkheid, die aan het causale gebruik inhaerent is. Vgl. bijv. Bell. Gall. 2, 12, 2 id ex itinere oppugnare conatus . . . *propter* latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Hier spreekt een ruimtelijke zienswijze nog sterk mee. Een dergelijke verbinding wilde dus zeggen: bij ¹⁾ de breedte van de gracht en de hoogte van den muur was hij niet in staat haar in te nemen. In deze plaats van Caesar heeft de causale kracht echter reeds volkomen de overhand. Vgl. ook Bell. Gall. 5, 33, 3 cum *propter* longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et . . . providere posset; — 3, 2, 4 quod *propter* iniquitatem loci . . . ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant; — 7, 52, 2 ne parvum modo detrimentum in contentione *propter* iniquitatem loci accideret. In vele gevallen had de plaatselijke nabijheid een vergelijking tengevolge. In een uitdrukking als „*propter* hostium multitudinem certare non ausus est”, speelde het vergelijkende element zeker een rol. De zin wil zeggen: „bij een zoo groote menigte vijanden geplaatst (opziende tegen een zoo groote m.v.) durfde hij niet te strijden”. In dit geval werd het kleinere met het grootere vergeleken. Omgekeerd kan echter ook het grootere met het kleinere vergeleken worden. Beide mogelijkheden vindt men vereenigd bij Caes. B. G. 3, 24, 1 sqq. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. illi etsi *propter* multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant . . . etc. De ontwikkeling heeft dan de volgende belangrijke momenten: 1°. „bij”; 2°. „geplaatst bij

¹⁾ Men lette er op hoe in het Nederlandsch de praepositie *bij* eenzelfde ontwikkeling heeft doorgemaakt.

(naast) en vergeleken met"; 3°. „op grond van een vergelijking met" (hier komt de *causa* te voorschijn). Dit *propter* gebruikt Caesar 58 maal in causalen zin. Daartegenover staat een zeer matig gebruik van *ob* en dan hoofdzakelijk in vaste verbindingen als: *ob hanc causam, quam ob causam, quam ob rem* (1, 33), *ob easque res* (2, 35, 4) etc. Misschien kan het veelvuldig verschijnen van *propter* in causalen zin bij Caesar en andere dergelijke auteurs mede een verklaring vormen voor het feit, dat Tacitus deze praepositie zoo weinig gebruikt en bewust archaiseerend teruggrijpt naar het voor het volksgevoel zoozeer verzwakte *ob*. Voor zuiver causale gevallen vergelijkte men bijv. B. G. 1, 39, 7 *non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos*. B. G. 1, 26, 5 *cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent*, etc. ¹⁾. Bij Vergilius kan men eveneens aan een enkel voorbeeld nog navoelen, dat het causaal gebruik op een plaatselijke aanschouwelijkheid teruggaat. Vgl. Aen. 12, 178 *esto nunc sol testis et haec mihi terra precanti, / quam propter tantos potui perferre labores*. De zuiver locale beteekenis vindt men bijv. Ecl. 8, 87 *propter aquae rivum viridi procumbit in ulva*. In plaatselijken zin wordt *propter* beperkt door Vergilius gebruikt. Ditzelfde geldt ook voor de causale nuance. De praepositie *ob* is bij Vergilius nog verre in de meerderheid. In causalen zin trad *propter* in sommige gevallen vrijwel als substitutievorm van *per* op. Dit gebeurde vooral daar, waar tusschen werkwoord en praepositie een nauwer verband was ontstaan. Vgl. bijv. Ter. Andr. 271 *egon propter me illam decipi miseram sinam*; Phormio 469 *propter tuam fidem decepta*; — 927 *propter vos decipi*. Sen. Contr. 10, 1, 10 *propter quas causas possem decipi*. Uit de causale nuance ontwikkelden zich twee aan elkaar tegengestelde beteekenissen: ten 1e. *ter bescherming van*; ten 2e. *ter bescherming tegen* ²⁾. Dit werd met zeer overtuigende voorbeelden door Svennung aangetoond. Vgl. Pallad. 1, 21 *stabula propter ungulas (ter bescherming van) animalium ab omni umore*

¹⁾ Vgl. Meusel, Lex. Caes. 2, 1, p. 1268 sqq.

²⁾ Vgl. Svennung, Unters. z. Pallad., p. 381.

suspensa sint. De beteekenis *ter bescherming tegen* kan men vinden 1, 8, 2; 1, 32; 1, 35, 3 cicer inter olera *propter* multa portenta serendum est. 1, 36, 1; 1, 37, 7 angustus tamen aditus admittat examina *propter* frigoris et caloris iniuriam. 2, 15, 18; 4, 7, 1; 4, 10, 20 viva calce perfundendi (vermes), sed parcius *propter* arboris noxam. 12, 7, 15; 4, 11, 8 septa fieri *propter* iniuriam gravidarum convenit laxiora. 6, 2, 1; 8, 1, 12; 13, 5, 6 *propter* serpentes cedrum uramus. Op een dergelijke zeer aanschouwelijke nuance, die eveneens als een aftakking van het causale gebruik beschouwd moet worden, wees ook Schmalz¹⁾. *Propter* beteekent in de Peregrin. „zur Verhütung”. Vgl. 1, 8, 2 praetorii situs sit loco erectiore et sicciore quam cetera *propter* iniuriam fundamentorum et ut laeto fruatur aspectu: opdat de fundamenten geen schade lijden etc.; 4, 11, 8 *propter* iniuriam gravidarum; opdat de drachtigen geen schade lijden; 6, 2, 1 *propter* iniuriam venti: opdat de wind geen schade berokkent; vgl. ook nog 12, 13, 5 ut sic tuta cubilia *propter* iniuriam pretiosi velleris umor reddat elabens. Schmalz zegt hiervan: „wir hätten tuta *ab* iniuria erwartet, vgl. 1, 19, 12 a mustelis tuta fiunt; aber mit *propter* wird nur die örtliche Auffassung geändert; tutus *ab*: sicher vor d.h. hat nichts von der Gefahr her zu fürchten. Tutus *propter*: sicher neben d.h. hat selbst neben der Gefahr nichts von ihr zu fürchten”. Behalve tot deze zeer plastische en in haar optreden ongetwijfeld praegnante verschijning, kan men ook de ontwikkeling tot een finaal gebruik constateeren. Vgl. Sen. Pat. Contr. 2, 5, 3 nupsit isti *propter* liberos. Vooral in de na-christelijke latiniteit heeft dit gebruik zeer groote afmetingen aangenomen. Het begin is echter reeds bij Sallustius en verder bij Cicero te constateeren. Vgl. Iug. 100, 1 quae (hiberna) *propter* com meatum in oppidis maritumis agere decreverat. Sprekend zijn voor het vulgair getinte Latijn gevallen, die men in de Peregrin. Aeth. kan aanwijzen. Het finale gebruik vindt men daar zoowel in verbinding met een gerundivum als ook met een enkel substantief. Voor de verbinding met gerund.

¹⁾ Vgl. Glotta 6, p. 186 sqq.

vergelijke men 55, 20 *propter* visendam memoriam sancti Iob; — 99, 10 *propter* vigiliis celebrandas. Voor de verbinding met een enkel substantief vergelijkte men 86, 32 candelae . . . paratae sunt *propter* lumen omni populo; — 66, 12 fecimus ergo et ibi biduum . . . *propter* visionem sanctorum illorum ¹⁾. Svennung wees bij Palladius op enkele sprekende gevallen. Vgl. 12, 7, 21 unicuique semini *propter* notam surculus debet adfigi. Vgl. ook 1, 36, 1; c. ger. 1, 34, 7 ²⁾. Bij christelijke auteurs zijn eveneens voorbeelden hiervan aan te wijzen. Bij Hilarius is deze mogelijkheid nog weinig ontwikkeld ³⁾. Bij Augustinus zijn de voorbeelden sprekender. Vgl. Conf. 6, 2, 2 quem *propter* salutem meam maxime diligebat; — 10, 36, 59 timeri et amari velle ab hominibus non *propter* aliud, sed ut inde sit gaudium; — 10, 37, 62 video non me laudibus meis *propter* me, sed *propter* proximi utilitatem moveri oportere ⁴⁾. Ten slotte zij nog op enkele voorbeelden gewezen, die Svennung bij Orosius noteerde ⁵⁾. *Propter* in verbinding met gerundivum staat 2, 1, 1; 2, 13, 1; 3, 22, 5. (Daarnaast vindt men echter ook *ob* in finale beteekenis, vgl. 3, 15, 5; 3, 22, 13; 4, 20, 40).

Propter kan ook de nuance van *de* aannemen. Zij werd in de uitdrukking: *propter* aliquem dicere, bij Orosius genoteerd ⁶⁾. Stolz-Schmalz-Hofmann nemen aan, dat deze uitdrukking „singulär” is. Dit is niet geheel juist. Reeds Tacitus kent een gebruik, waar deze praepositie vrijwel synoniem met *de* verschijnt. Vgl. Hist. 1, 65, 3 multae clades, crebrius . . . quam ut tantum *propter* Neronem Galbamque pugnaretur. Dit voorbeeld rechtvaardigt tevens het vermoeden, dat deze nuance in haar oorsprong aanschouwelijker was dan men uit het abstracte schema dicere *propter* aliquem zou vermoeden. Het optreden van *propter* zelf moet als zoeken naar beeldender materiaal verklaard worden. Het Latijn bezat een ander woord, *ob*, dat door zijn volumen en de groote

¹⁾ Vgl. v. Oorde, Lex. Aeth., p. 159.

²⁾ Vgl. Untere. z. Pallad., p. 381.

³⁾ Vgl. M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 42.

⁴⁾ Vgl. Hrdlicka, A. Study of Late Lat. Vocab., p. 133.

⁵⁾ Vgl. Orosiana, p. 29.

⁶⁾ Id., p. 41.

abstractie voorbestemd was, om voor een anderen, meer visueelen term te wijken. Zoo zien wij dan, dat vooral in de omgangstaal *propter* door zijn veel aanschouwelijker gesteldheid steeds meer de plaats van *ob* komt innemen. *Ob* gaat terrein verliezen en blijft uiteindelijk beperkt tot enkele vaste uitdrukkingen. Varro bijv. gebruikt *ob* geheel niet, maar wij vinden bij hem steeds *propter*. Ook Cato vermijdt het. Bij Columella treft men *ob* wel in stereotype causale verbandingen als *ob eam rem, quam ob causam, etc.*¹⁾. Vitruvius gebruikt *propter* zeer veel, de praepositie *ob* komt men bij hem slechts vier maal tegen en dan uitsluitend in de verbinding *quas ob res.*²⁾. Bij Suetonius kan men een vrij frequent gebruik van *propter* waarnemen, maar uitsluitend in causalen zin. Ook *ob* komt voor, maar dan wederom hoofdzakelijk in verbandingen *ob id, ob id ipsum, ob hoc, ob haec en ob quae*³⁾. Bij Tacitus is het gebruik van *propter* zeer beperkt. Wij vinden *propter* als lokaal adverbium Ann. 4, 54, 4 als praepositie in zuiver lokalen zin komt *propter* 5 maal voor. In causalen zin verschijnt het Dial. 21, 21 en tenslotte kan men nog eenmaal *propter* in een nuance, die vrijwel de beteekenis van *de* nadert, opmerken. *Ob* is bij hem zeer in zwang. Men moet hier aannemen, dat Tacitus bewust archaiseerend te werk is gegaan. Wölfflin⁴⁾ heeft hierop reeds gewezen en tevens opgemerkt, dat Ammianus Marcellinus eveneens in navolging van Tacitus *ob* gebruikt. Hij wees er ook op, dat *ob* in de Epitome Caesarum verschijnt. De auteur van de Epitome is bij de Iulisch-Flavische keizers van Aurelius Victor afhankelijk. Dat Aurelius Victor Tacitus kende is door denzelfden auteur (Rhein. Mus. 29, 302 sqq.) uiteengezet. „Gleichwohl gehört ein gewisser Entschluss dazu, wenn beide Autoren konsequent *propter* vermieden haben. Dies wird deutlich, wenn wir die Worte der Epit. 2, 2: *Caldius Biberius Nero ob vinolentiam nominatus est, mit der Quelle vergleichen: Suet. Tib. 42 propter vini aviditatem pro Tiberio Biberius*” etc.⁵⁾. Petronius

¹⁾ Vgl. Keil, Komm., p. 68.

²⁾ Hierbij ook Schmalz, Glotta 6, p. 186 sqq.

³⁾ Vgl. G. W. Mooney, Suet. Tranq. de Vit. Caes., p. 458.

⁴⁾ Vgl. A. L. L. 12, p. 449.

⁵⁾ Vgl. ook Wölfflin, A. L. L. 9, p. 92: „Mit der Beobachtung unregel-

gebraucht *ob* slechts twee maal, waarvan eenmaal in een vaste verbinding *ob eam rem*. Bij Apuleius komt *ob* ongeveer 60 maal voor, maar er staan 59 plaatsen tegenover waar men *propter* kan vinden. De plaatsen waar *ob* verschijnt moeten opgevat worden als staande onder archaïstischen invloed. In de andere gevallen heeft Apuleius zich echter niet kunnen onttrekken aan vormen, die in de omgangstaal van zijn tijd de gebruikelijke waren. In de Peregrin. Aeth. komt *propter* in het geheel 17 maal voor, *ob* echter in het geheel niet¹⁾. In de Mulomedicina Chironis komt men *ob* slechts drie maal tegen. In andere gevallen vindt men steeds *propter* (Ahlquist). Twee voorbeelden wijzen nog op een min of meer traditioneele verbinding *ob hoc*. *Ob* verschijnt ook bij Palladius niet, behalve in een enkel op zich zelf staand geval, waar men met een vast cliché te doen heeft²⁾. In de uitgesproken christelijke literatuur is de toestand over het algemeen zoo, dat men kan zeggen, dat *propter* het gewone is. Toch werd *ob* in sommige gevallen nog vrij veel gebruikt. Zoo sluit Hilarius zich bijv. veel meer aan de litteraire usance aan. In zijn geheele oeuvre staan 77 gevallen van *propter* tegenover 299 van *ob*³⁾. In de Conf. van Augustinus bijv. vindt men *propter* 63 maal gebruikt tegenover 12 plaatsen met *ob*. Hrdlicka⁴⁾ meent dan ook terecht: „it appears quite probable that St. Augustine was influenced in this respect not only by the general trend of his time, but most of all by the usage of the Bible — especially if we take into consideration two common Scriptu-

mässiger Formen, Vokabeln und Konstruktionen ist freilich das Vulgärlatein nicht erkannt, vielmehr muss vor allem die Beobachtung des Fehlenden dazu kommen. Denn es starben in der Volkssprache zahlreiche Wörter ab, welche wir darum irrthümlich als fortlebend betrachten, weil sie uns in den Schriften gebildeter Autoren, welche ihre Sprache aus der Lektüre der Klassiker schöpfen, immer noch begegnen. Wie in der *κοινή* des Clemens *ὄν* und *ἄνευ* fehlen, so in der lateinischen Übersetzung die Präposition *ob* und *absque*, womit freilich nicht behauptet sein soll, dass bei dem Aufgeben gewisser Wörter nicht auch individuelle Gründe könnten mitgewirkt haben.“

¹⁾ Vgl. Löfstedt, Komm., p. 219: „Der Grund ist nicht etwa ein logischer Bedeutungsunterschied im Sinne der alten Synonymik, sondern liegt in der bisher unbeachteten Tatsache, dass schon früh, namentlich in der nachklassischen Zeit, *propter* als das volkstümliche, *ob* als das litterarische Wort dasteht.“

²⁾ Vgl. Svennung, Unters. z. Pallad. etc., p. 72.

³⁾ Vgl. M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 196.

⁴⁾ Vgl. A Study of Late Lat. Vocab., p. 132.

ral phrases *propter* te and *propter* nomen tuum, the former of which occurs eight times in the Conf. (4, 9, 14; 5, 4, 7; 5, 12, 22; 10, 22, 32; 10, 29, 40; 10, 36, 59bis; 13, 31, 46) and the latter twice (9, 2, 3; 10, 4, 5)". Juret wees in zijn Etud. gramm. sur le Lat. de St. Filastrius ¹⁾ er op, dat *propter* 20 maal verschijnt en *ob* ontbreekt. Een voorkeur voor *propter* toont ons ook de taal van den Bijbel. Voor den Cod. Bob. (k) merkt Hoogterp op: „*propter* a complètement vaincu *ob*, qu'on ne trouve pas" ²⁾. Samenvattend kunnen wij dus opmerken, dat het beeldend zooveel zwakkere *ob*, dat tevens om zijn volume geen groote populariteit genoot, reeds zeer vroeg stelselmatig door een in den beginne lokaal zeer bepaalde en aanschouwelijke vorm *propter* werd vervangen. Het begin van dit substitutieproces moeten wij, zooals uit de in het voorafgaande genoemde gevallen bleek, vroeg stellen. Het feit, dat Cicero voor *propter* 1049 gevallen laat zien, waarvan 33 een zuiver lokalen toestand weergeven en 802 dienen, om een causaal begrip tot uitdrukking te brengen, wijst er op, hoe ook dit *propter* in het taalgebruik van een wetenschapsman als Cicero algemeen was geworden ³⁾. Voor het probleem der aanschouwelijkheid is het van buitengewoon belang, dat terzelfdertijd een nog sterker equivalent het hoofd opsteekt, nl. *iuxta*. *Iuxta* kreeg in het aanschouwelijkheidsproces grootere mogelijkheden, omdat *propter* steeds meer in overdrachtelijke beteekenis gebruikt werd. In den voorchristelijken tijd vindt men slechts een schuchter begin, om dit *iuxta* als substitutievorm van *propter* te gebruiken, in dienst der aanschouwelijkheid. Cicero waagt zich niet aan dezen beeldenden vorm in praepositioneelen zin, die zeker gedurfd was door zijn groote concreetheid. Alleen als adverbium komt men *iuxta* daar wel eens tegen. Wel vindt men het bij Sallustius reeds in verschillende stadia. Als plaatselijk adverbium Iug. 65, 2 ut sellam *iuxta* poneret. Als zuiver locale praepositie Hist. 4 frag. 38 sapor *iuxta* fontis dul-

¹⁾ P. 87.

²⁾ P. 104, § 138.

³⁾ Vgl. K. Reissinger, Über Bedeut. u. Verwend. d. Präp. ob u. propter etc., diss. Erlangen 1897, p. 32 en 67.

cissimos. Als praepositie in overdrachtelijken zin kan men het vinden Hist. 3 fr. 96d *iuxta* seditionem. Etymologisch beteekent het: „in nauwste verbinding met”¹⁾). Plautus, abundant als hij kan zijn, verbindt het in dezen zin alweer met *cum*. Vgl. Mil. 234 ut scias *iuxta* mecum mea consilia; Pers. 545 *iuxta* tecum aequae scio; Ps. 1030 *iuxta cum* his. Dat *iuxta* ook als aanschouwelijke substitutievorm van *cum* kan optreden toont duidelijk een plaats als Tac. Hist. 2, 12, 12 occursantes domini *iuxta* coniuges et liberos. Vgl. hierbij ook Livius 23, 7, 8 *cum* coniugibus ac liberis obviam ire. In den lokalen zin van *propter* vindt men *iuxta* bijv. Verg. Aen. 6, 452 quam (Dido) Troius heros ut primum *iuxta* stetit; 7, 72 *iuxta* genitorem adstat Lavinia virgo; — 8, 416 insula Sicanium *iuxta* latus Aeoliamque erigitur Liparen. Vgl. ook Plinius Nat. Hist. 19, 8, 51 *iuxta* terram praeciditur; Quintil. Inst. 8, 4, 22 eam filiam *iuxta* se locat; Columella 4, 8, 2 si *iuxta* truncum radicem praecideris; Celsus 2, 16 neque enim convenit, *iuxta* in diem protinus satietatem esse; Val. Maximus 5, 4, 1 aditum *iuxta* moenia urbis Volsco militi struxit. Als aanschouwelijke substitutievorm van *propter* vinden wij *iuxta* in zeer talrijke mate in den keizertijd²⁾). Het is niet te verwonderen, dat wij het gebruik van *iuxta* bij een rhetorisch getinten schrijver als Tacitus gestimuleerd aantreffen. Dit maakt ook voor een groot gedeelte het uitblijven van een veelvuldig gebruik van *propter* veel begrijpelijker. In *iuxta* vond Tacitus een aanschouwelijk instrument ter uitbeelding. Hij gebruikt dit als adverbium en als praepositie³⁾). Ook een nuance, die men met *secundum* of *praeter* zou moeten weergeven, treft men bij hem aan. Deze beteekenis, die ongetwijfeld het gevolg was van een zuiver locale voorstelling, werd tot een schema, dat iets mechanisch bezat. In deze phase trad het als substitutievorm van *secundum* op. Iets van de grondbeteekenis „in nauwe verbinding met”, valt zeker nog te achterhalen in die gevallen, waar *iuxta* met verba

¹⁾ Vgl. Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 504.

²⁾ In het late Latijn komt men *iuxta* ook als substitutievorm van *in*, ter versterking van den locativus bij namen van landen en steden tegen. Hierover Funaioli, A. L. L. 13, p. 365.

³⁾ Vgl. Gerber-Greef, Lex. Tac. s.v. *iuxta*.

movendi verbonden werd en in het Nederlandsch door „langs” geïnterpreteerd moet worden. Vgl. Verg. Aen. 3, 506 provehimur pelago vicina Ceraunia *iuxta*; — 4, 255 quae (avis) circum piscosos scopulos humilis volat aequora *iuxta*; vgl. ook Marc. 4, 18 (Cod. Bob. (k)) cum praeteriret autem *iusta*¹⁾ mare Gallilaeae. Zeer duidelijk toont het visueele karakter van deze verbinding ook een plaats in de Peregrinatio Aetheriae, nl. daar, waar 45, 31 staat: et incipitur denuo totum iam *iuxta* mare ambulari, sic tamen *iuxta* mare etc. Het wandelen geschiedt in voortdurende aanraking met de zee, d.w.z. men gaat (vlak) langs de zee. In de Peregrin. komt overigens *propter* alleen in de overdrachtelijke beteekenis voor, en wel met causale en finale kracht. Lokaal wordt echter steeds *iuxta* gebruikt, zoowel adverbiaal als praepositioneel. Als adverbium vindt men *iuxta* bijv. 40, 16 pomariola instituunt vel orationes et *iuxta* sibi; — 42, 22 locus etiam ostenditur ibi *iuxta*; — 57, 9 si quis subito *iuxta* sibi vult facere domum etc. Als locale praepositie kan men *iuxta* bijv. aantreffen 40, 3 qui ibi commorabantur *iuxta* montem illum; — 47, 21 campus *iuxta* latus montis; — 47, 23 Oton etiam ostensum est nobis, quod est *iuxta* deserta loca; — 47, 25 *iuxta* quem colliculum fixerunt castra filii Israhel etc. De Peregrinatio toont ook een zeer veelvuldig gebruik van deze praepositie in de beteekenis van „volgens” (secundum). Dit gebruik had vooral groote verbreidheid in het latere Latijn. Een enkel voorbeeld is echter al in vroegeren tijd waar te nemen. Vgl. Livius 39, 9, 6 huic consuetudo *iuxta* vicinitatem cum Aebutio fuit. Men voelt hier nog den lokalen oorsprong van deze nuance. Dit *iuxta* kon ook op abstracter terrein worden overgebracht. De voorbeelden zijn in den regel reeds gekenmerkt door iets mechanisch. Vgl. Vitruvius 1, 1, 17 *iuxta* necessitatem. Ook Aetheria laat duidelijk zien, dat een uitdrukking als *iuxta* consuetudinem niets meer voor haar was dan een abstracte formule. Deze uitdrukking komt 28 maal voor²⁾. Hetzelfde geldt voor een verbinding als *iuxta* scripturas. Men vindt dezelfde beteekenis o.a. Iustin.

¹⁾ Zie voor de spelling Bonnet, Le Lat. de Grég. d. T., p. 174, 4.

²⁾ Vgl. v. Oorde, Lex. Aeth., p. 118.

1, 7, 1 quem *iuxta* nocturnum visum ergastulo liberaverat; verder bij Ulpianus, Solinus, Salvianus, Hieronymus e.a. Ook de scholien op Horatius gebruiken regelmatig dit *iuxta* in de beteekenis van secundum ¹⁾). Bij Filastrius is dit, zooals Juret aantoonde, de eenig voorkomende nuance ²⁾). Ook het *iuxta*, dat een vergelijking weergeeft (men treft het in de Peregrinatio aan), is een gevolg van locale aanschouwelijkheid. Vgl. 41, 2 ita infra nos videbantur esse illi montes, quos primitus vix ascenderamus, *iuxta* istum medianum. Het zuiver locale beeld wekte deze voorstelling: die bergen, naast de middelste, schenen zoover beneden ons te liggen, of abstracter uitgedrukt: in vergelijking met den middelsten berg etc. Om nu op de locale beteekenis terug te komen, het moet den toeschouwer verbazen, hoe de drang naar aanschouwelijkheid steeds weer opnieuw plastische voorstellingen weet te vinden. Het abstract geworden *ob* onderging substitutie van *propter*; toen *propter* zich steeds verder van zijn oorspronkelijk locale beteekenis verwijderde, verscheen, om aan den aanschouwelijkheidsdrang tegemoet te komen, *iuxta*. Hiernaast ziet men in het vulgair Latijn een vorm *de latus* optreden ³⁾). *Iuxta* was sterk genoeg om ook in de Romaansche phase zich te doen gelden. Men vindt de praepositie in het Provençaalsch *josta*, oud Fransch *jouste* ⁴⁾). Behoeftte om nauwkeurig te localiseeren was oorzaak van een samengestelden vorm. In *deiuuxta* overheerscht echter het separatieve element van het eerste gedeelte der samenstelling volkomen. *Deiuuxta* staat op de vraag: „vanwaar”. Vgl. bijv. Pard. 253 (A. 631) *deiuuxta* ipsa villa Formulus (sc. venit) ⁵⁾.

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 503; Hand, Turs. 3, p. 542.

²⁾ Vgl. Etud. Gramm. sur le Lat. de Filastr., p. 88.

³⁾ Vgl. Löfstedt, Komm., p. 67; Wackernagel, Vorl. ü. Synt. 2, p. 164.

⁴⁾ Vgl. Meyer-Lübke, Gramm. d. Lang. Rom. 3, § 441.

⁵⁾ Vgl. Hamp, A. L. L. 5, p. 363.

Praeter.

Praeter wekt van huis uit een zeer bepaalde locale voorstelling. Deze moet men als grondslag nemen voor alle schakeeringen, waarin men *praeter* vanaf de oudste overlevering tot aan zijn laatste ontwikkelingsstadia aantreft. Van het begin af vertoont het overdrachtelijk gebruik reeds een afgesloten proces. De voorbeelden van de overdrachtelijke beteekenis zijn veel talrijker dan die van de zuiver locale. Toch is het voor de bespreking van de verschillende fasen, waarin *praeter* verschijnt, van belang, een kort oogenblik bij deze oorspronkelijke voorstelling stil te blijven staan. *Praeter* is een verdere ontwikkeling van *prae*, vgl. de overeenkomstige vormingen als: *in-inter*; *sub-subter*, *ob-obter*, etc. ¹⁾ In zijn zuiver locale beteekenis „aan iets voorbij”, „langs iets heen”, treft men het nog aan bij Plaut. Stich. 460 *mustela murem abstulit praeter oculos*; Poen. 19 *neu dissignator praeter os obambulet*; in lateren tijd bijv. bij Cic. Verr. 3, 25, 62 *praeter oculos Lolii haec omnia ferebant*; Ovid. Met. 5, 158 *tela volant praeter utrumque latus praeterque et lumen et aures*; Livius 42, 48, 7 *praeter oram Italiae subvectus*. Tacitus kent dit gebruik op twee plaatsen, nl. Hist. 4, 30, 7 *praeter suorum ora . . . sublime rapti*. Ann. 2, 78, 6 *Domitium . . . vitare litorum oram praeterque insulas lato mari pergere in Suriam iubet*. In zijn plaatselijke beteekenis komt *praeter* bij Plautus slechts twee maal voor. Daartegenover staan dertien plaatsen in zeer varieerende overdrachtelijke nuances. Cicero kent op slechts enkele plaatsen een locale beteekenis, maar men vindt een vrij talrijk overdrachtelijk gebruik. Bij Vergilius is het gebruik van *praeter* zeer beperkt. Slechts twee plaatsen geven de oorspronkelijke voorstelling (Aen. 7, 24 en Cul. 307), enkele andere een zeer summier overdrachtelijk gebruik. Ook

¹⁾ Vgl. Leumann, p. 299, § 313b; Walde, Etym. Wörterbuch, p. 488; Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 801, etc.

Caesar toont, dat zeer verschillende overdrachtelijke scha-
keeringen hem geheel vertrouwd zijn en ook als volkomen
juist door hem worden aanvaard. De plaatselijke voor-
stelling van *praeter* beperkt zich echter tot één plaats. Vier
maal komt *praeter* in de nuance van „behalve”, vijf maal
in de nuance van *contra* voor. Bij verschillende auteurs
hebben andere equivalenten het beeld van *praeter* in over-
drachtelijken zin vervangen (*citra, extra*). Zij werden als
aanschouwelijker gevoeld en waren er daarom geheel op
hun plaats. Bij Apuleius, waar het overdrachtelijke gebruik
zeer groote afmetingen heeft aangenomen, komt men
praeter in zijn oorspronkelijke beteekenis hoogst zelden tegen.
In de Confessiones van Augustinus tenslotte treft men het
in het geheel niet meer aan¹⁾.

Er zal in het verdere verloop van deze bespreking nog
gelegenheid zijn nader hierop terug te komen. Een belang-
rijke „praegnante” nuance van *praeter* is die, waar de prae-
positie vrijwel de waarde van *contra* heeft²⁾. Men kan het
ook zoo zeggen, dat op het oogenblik van haar verschijnen,
praeter in deze nuance als aanschouwelijk equivalent van
contra gaat optreden. Men zou in dergelijke gevallen
van een substitutie kunnen spreken. Zij komt voor in uit-
drukkingen als: *praeter spem, morem, consuetudinem, naturam,*
voluntatem, sententiam, aetatem, aequum, modum en wordt oor-
spronkelijk gezegd „vom Hinausgehen über einen abstrakten
Begriff”³⁾. De moeilijkheid bij het nagaan, hoe deze over-
drachtelijke beteekenis zich uit de locale zienswijze ont-
wikkelde, schuilt in het feit, dat het materiaal betrekkelijk
beperkt is, en dat van het oogenblik af, dat men dit verschijn-
sel kan waarnemen, men met een proces te doen heeft,
dat geheel tot afsluiting gekomen is. Bij Plautus reeds kan
men het als een volkomen uitgebalanceerd schema ont-
moeten. Die gevallen, waar het plaatselijke beeld nog nader
belicht wordt door een oorspronkelijk concrete voorstelling

¹⁾ Vgl. C. L. Hrdlicka, A Study of the Late Lat. Vocab. etc., p. 147.

²⁾ Vgl. Lindsay, Synt. of Plaut., p. 91; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil. p. 71 sqq.; Hand. Turs. 4, p. 539 sqq.; Meusel, Lex. Caes.; A. Gerber et A. Greef, Lex. Tac., p. 1172.

³⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 516.

van het werkwoord, zullen als weg naar een in mindere of meerdere mate abstract geworden schema moeten dienst doen. In een plaats als Cic. Divin. 1, 44, 100 cum lacus Albinus *praeter* modum crevisset, kon wellicht nog iets van een concrete voorstelling gevoeld worden. Het wil zeggen: „de groei was gegaan tot een punt, dat de (gewone) maat overschreed.”. Het werkwoord „groeien” riep een welbewuste voorstelling van een beweging wakker. Wanneer men dit verbond met de zeer bepaalde locale voorstelling van *praeter*, kon hierdoor een beeld ontstaan, dat voor den hoorder nog veel aanschouwelijkheid bevatte. Ditzelfde geldt voor een geval als Cic. Phil. 1, 4, 10 cum ei nihil adhuc *praeter* ipsius voluntatem cogitationemque acciderit. Dit werkwoord had van huis uit een zeer uitgesproken lokaal karakter, dat men nog op veel plaatsen kan aanwijzen. Het beteekende: „bij iets neer vallen”. Dit geldt natuurlijk niet meer voor Cicero; hier was het begrip reeds volkomen tot een abstractie overgegaan. Toch heeft een voorbeeld als dit zijn waarde. Het toont ons verbindingen, die oorspronkelijk ongetwijfeld op een concrete voorstelling berustten.

Caesar, bij wien men *praeter* in zijn nuance van *contra* verschillende keeren kan ontmoeten, gebruikt het herhaaldelijk in verbinding met dit werkwoord. Bijv. Bell. Gall. 3, 3, 2 cum tantum repentini periculi *praeter* opinionem accidisset. Bell. Civ. 1, 45, 1 Caesar paene omni acie perterrita, quod *praeter* opinionem consuetudinemque acciderat cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit. Bell. Civ. 3, 70, 1 quod haec *praeter* spem acciderant eius. Dit verschijnsel kan men zoo vaak waarnemen, dat men het ook hier met terugwerkende kracht mag gebruiken. Wanneer men bijv. zegt: mihi idem accidit, dan kent het Duitsch in den overdrachtelijken zin een uitdrukking die op dezelfde concrete voorstelling teruggaat, nl. „mit mir ist es der Fall”. Wanneer men in de hierboven geciteerde voorbeelden van Cicero en Caesar probeert de concrete voorstelling te achterhalen, dan moet men het zoo vertalen: „niets is hem daar toegefallen, waar het voorbij (de grens van) zijn willen

etc. kwam te liggen.”. Hetzelfde kan men zeggen van een geval als Plaut. Rud. 400 multa *praeter* spem scio multis bona evenisse. De voorstelling, dat men aan een bepaald gestelde grens voorbijgekomen was, een grensgebied dat het gebruik van *praeter* stilzwijgend veronderstelde, was in staat om in een bepaald stadium de voorstelling van een *contra* te raken. Hier volgen enkele voorbeelden, om de verbreidheid van dit verschijnsel nog nader te illustreeren. Plaut. Most. 965 *praeter* speciem stultus es. Bacch. 418 caveatur *praeter* aequom ne quid delinquat. Epid. 106 *praeter* aetatem et virtutem stultus es¹⁾. Bij Terentius bijv. Heaut. 59. Caesar heeft het, behalve in de genoemde gevallen, bijv. Bell. Gall. 6, 8, 6 ubi *praeter* spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire viderunt, en 6, 40, 8 militum pars horum virtute submotis hostibus *praeter* spem incolumis in castra pervenit. Tacitus schrijft Hist. 2, 29, 14 flens et *praeter* spem incolumis Valens processit. Hilarius Matth. 5, 4 ex eoque fieri *praeter* naturam suam corpora nostra tenebrosa, si in illis mentium lumen extinctum sit. Const. 24 iam quidquid apud te *praeter* fidem tuam est, perfidia, non fides est. In Ps. 59, 8 sed in his usurpandis nihil *praeter* ius proprietatis ostensum est²⁾. Vgl. ook Augustinus Conf. 8, 3, 7 eas voluptates . . . *praeter* voluntatem inruentibus . . . molestiis homines adquirunt. Daarnaast staat 7, 5, 7 *contra* voluntatem. Er is een andere belangrijke nuance, die het gevolg was van de concrete voorstelling, die op abstract gebied werd overgebracht. Zij dient, om een uitsluiting aan te duiden. Men zal zien, dat de uiteindelijke ontwikkeling weer een negatie oplevert, d.w.z. een *praeter* in de nuance van *sine*, zooals men dit ook bij *citra* en *extra* kan waarnemen. Deze nuance, die wij in het Nederlandsch met „behalve” plegen weer te geven, kan men in twee zeer gespecificeerde groepen scheiden. Ter verduidelijking citeeren wij het volgende: „*praeter* aut addit aliquid aut excipit, atque ita quidem, ut hoc sensu in sententiis generalibus, illo in ceteris adhibeatur. Velut cum dico „*praeter* Caium omnes aderant”

¹⁾ Vgl. Lindsay, A Synt. of Plaut., p. 91 en Lodge, Lex. Plaut. 2, p. 369.

²⁾ Vgl. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 71 en 72.

excipi Caium volo, sed cum ita loquor: „praeter Caium et Lucius et Publius aderant”, Caius ceteris duobus additur¹⁾. Het Duitsch kent hiervoor ook twee vertalingen nl.: „ausser” („mit Einschluss des erwähnten Begriffes”) en „ausgenommen”, „abgesehen davon” („mit Ausschluss des-selben”) ²⁾. De concrete voorstelling, „langs iets heen” kan men bijv. waarnemen bij Cic. pro Cluent. 20, 55 itum est in consilium omnibus sententiis *praeter* unam. „Men is tot stemming overgegaan met algemeene stemmen, één uitgezonderd”, of als het geoorloofd is een concretere omschrijving te kiezen „slechts één stem voorbijgaande”. Het ontwikkelingsproces is bij Plautus al geheel afgesloten. Cicero, Caesar, Livius e.a. gebruiken het als een gangbaar schema. Men kan hier niet direct constateeren, dat het volk of de rhetorica dit verschijnsel in bijzondere mate zouden hebben bevorderd; men kan het ook zoo zeggen: het schema was abstract genoeg geworden om door auteurs als Cicero, Caesar, Livius e.a. gehanteerd te worden. Toch moet men, zij het dan ook door terugredeneeren, den oorsprong bij het volk zoeken. Voor haar abstractie pleit ook het feit, dat de praepositie, in verhouding tot haar overdrachtelijke beteekenis, in zuiver lokalen zin zoo betrekkelijk weinig voorkomt. Bij Plautus wordt alleen al de nuance „behalve” tienmaal gebruikt (de locale beteekenis echter, komt, zooals reeds werd opgemerkt, slechts tweemaal voor), vgl. Mil. 1370 dicant servorum *praeter* me esse fidelem neminem; Stich. 103 nullus *praeter* nos teque. — 688 pol-luctura *praeter* nos dabitur nemini; Capt. 590 neque *praeter* te in Alide ullus servos istoc nominest; Pseud. 957 nihil etiam dum harpagavit *praeter* cyathum et cantharum; Vid. 52 nec mihi... quicquam duis *praeter* mercedem (in negatieve zin); Amph. 613 Sosiam servom tuom *praeter* me alterum... offendas domi; Trin. 69 numquis est hic alius *praeter* me atque te. Cist. 146 id duae nos solae scimus... *praeter* vos quidem. Epid. 610 si undecim deos *praeter* sese secum adducat Juppiter. Bacch. 1146 *praeter*

¹⁾ H. Wagenvoort, Mnemosyne 50, p. 143.

²⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 516.

eos agnos meus est istic clam mordax canis (in addendo).

Voor een auteur als Tacitus kan men wel zeggen, dat het overdrachtelijke gebruik veel meer voorkomt dan men het elders aantreft. Men ontmoet de nuance „behalve” daar 21 maal. Hij gebruikt daar ook ontegenzeggelijk deze praepositie om dezelfde stilistische reden, die Wagenvoort¹⁾ voor Apuleius aantoonde: „Apuleius illa praepositione uti solet, non modo ut novum subiectum vel obiectum aliis adiciat, sed etiam qua aliorum casuum enumerationem variet.” Als voorbeeld wordt o.a. aangehaald Ap. Met. 10, 34 at ego *praeter* pudorem obeundi publice concubitus, *praeter* contagium scelestae pollutaeque feminae metu mortis etiam concruciabar. Verder ook — 4, 12 qui *praeter* altitudinem nimiam super quendam etiam vastissimum lapidem propter iacentem decidens . . . non diu cruciatus vitam evasit, waarbij Wagenvoort opmerkt: „vide quam artificiose auctor duas mortis causas expresserit et duorum casuum ablativorum usum vitaverit.” Deze stilistische wending is ook bij Tacitus aan te wijzen, vgl. Ann. 2, 43, 15 *praeter* paternos spiritus uxoris quoque opibus accendebatur, d.w.z. *non solum* spiritibus paternis sed etiam opibus accendebatur; Germ. 44, 6 Suionum civitates . . . *praeter* viros armaque classibus valent, d.w.z. *non solum* viris armisque sed etiam classibus valent; Hist. 3, 32, 5 exercitus *praeter* insitam praedandi cupidinem vetere odio ad excidium Cremonensium incubuit, d.w.z. *non solum* insita praedandi cupidine sed etiam vetere odio etc.; Ann. 13, 42, 9 nec Suillius questu . . . abstinebat, *praeter* ferociam animi extrema senecta liber, d.w.z. *non solum* ferocia animi sed etiam senecta liber. *Praeter* verschijnt ook bij Apuleius zeer opvallend veelvuldig. Hij gebruikt deze praepositie in het geheel 50 maal²⁾ en vrijwel alleen in de overdrachtelijke beteekenis „behalve”. Ook bij hem treedt, zooals wij dit bij Tacitus zagen, een zeer speciaal stilistisch element naar voren. Behalve in de door Wagenvoort aangehaalde plaatsen kan men deze wending nog op de volgende plaatsen bij Apuleius noteeren:

¹⁾ Mnem. 50, p. 143.

²⁾ Vgl. Oldfather-Canter-Perry, Index Apul., p. 337.

Met. 4, 8, 13 *praeter* tantam fortunae copiam, . . . et incolumi numero castra petivimus; — 4, 13, 19 sed *praeter* ceteram speciosi muneris suppellectilem totis utcumque patrimonii viribus immanis ursae comparabat numerum copiosum; — 7, 5, 6 nam *praeter* ceteram corporis molem toto vertice cunctos antepollebat; — 7, 21, 2 videtis istum pigrum tardissimumque et nimis asinum? me *praeter* cetera flagitia novis etiam periculis angit; — 8, 17, 6 qui *praeter* genuinam ferocitatem tumultu suorum exasperati contra nos ruunt; — 9, 29, 1 at illa *praeter* genuinam nequitiam contumelia etiam, quamvis iusta . . . ad amarillum revertitur; — 9, 29, 15 *praeter* praemii destinatum compendium contemptione etiam stimulata etc. *Praeter* verschijnt in zijn overdrachtelijke nuance van „behalve” betrekkelijk weinig in het latere Latijn. Dit vindt zijn oorzaak hierin, dat i.p.v. van het voor het gevoel te zwak geworden *praeter*, andere aanschouwelijke equivalenten waren ontstaan, als bijv. *citra* en *extra*. Wel kan men de nuance *contra* hier en daar tegenkomen. Zij dient hier zeker mede, om een verzwakt *contra* nader te veraanschouwelijken. Het zwaartepunt van het overdrachtelijke gebruik ligt echter reeds in het klassieke Latijn. In de Peregrin. Aeth. bijv. komt *praeter* slechts eenmaal voor. Hier kan men nog de vraag stellen of we met een adverbium of met een praepositie, die gevolgd wordt door een nominatief, te doen hebben ¹⁾: 79, 14 omnia aguntur, quae consuetudo est ad nonam agi *praeter* oblatio (Geyer coni.: oblationem). Het eigenaardige van *praeter* is, dat ook, zooals reeds werd opgemerkt, zijn plaatselijke beteekenis vrijwel geheel gaat verdwijnen. In de Peregrinatio gaat *extra*, dat in deze nuance groote aanschouwelijkheid bezat, de beteekenis van *praeter* overnemen. In deze nuance komt *extra* in de Peregrin. 5 maal voor. Vgl. bijv. 66, 17 *extra* paucos clericos ²⁾. Augustinus daarentegen gebruikt *praeter* in zijn Confessiones wel overdrachtelijk, om het begrip „behalve”, „uitgezonderd” etc. weer te geven. In totaal treft men het daar 23 maal aan. *Extra* en *citra* komen bij

¹⁾ Vgl. v. Oorde, Lex. Aeth., p. 156.

²⁾ Voor verdere voorbeelden zie hoofdst. 8 p. 101.

hem in deze nuance geheel niet voor. Hij stemt dus in het gebruik hiervan geheel met het klassieke Latijn overeen. Opmerkelijk is echter wel, dat *praeter* in zijn locale beteekenis in genoemd geschrift van Augustinus niet voorkomt¹⁾. In overdrachtelijken zin kent hij wel schakeeringen als *praeter* in de nuance van *contra* en *praeter* in de nuance van *sine*. Opmerkelijk voor de geschiedenis van de praepositie *praeter* is ook, dat bij Palladius wel een beteekenis van *praeter* in den zin van *sine* voorkomt, maar dat het meest ontwikkelde overdrachtelijke beeld van *praeter* „uitgezonderd”, door *sine* wordt overgenomen. „Praeter war wohl am Aussterben”²⁾. Een belangrijk criterium hiervoor is ook het feit, dat *praeter* in de Romaansche talen niet bewaard is. In zijn Etudes sur le Latin du Codex Bobiensis (k) des Evangiles, teekent Hoogterp wel het gebruik: „praeter” sens „excepté” aan, maar de overige nuances schijnen te ontbreken³⁾. Er is een derde nuance van *praeter*, die het gevolg was van het voor oogen houden van de oorspronkelijk concrete voorstelling. Het beeld „langs iets heen”, was uitermate geschikt om een voorrang tot uitdrukking te brengen. Reeds bij Plautus treft men het aan. Vgl. Amph. 772 illud *praeter* alia mira miror maxume etc.⁴⁾. Vgl. ook Terentius, bijv. Andria 58 horum ille nihil egregie *praeter* cetera studebat; Cic. pro Sulla 3, 9 quod mihi consuli praecipuum fuit *praeter* alios; Cic. de Off. 2, 27 testis est Phalaris cuius est *praeter* ceteros nobilitata crudelitas; Hor. Epist. 2, 2, 65 *praeter* cetera⁵⁾, me Romaene poemata censes scribere posse inter tot curas totque labores; Suet. Galba 9 multo *praeter* ceteras altiozem et dealbatam statui crucem iussit; Hygin. Fab. 67 fortissimus *praeter* ceteros; — 75 id fecit, ut septem aetates viveret vatesque *praeter* ceteros esset. Een vierde zeer belangrijke nuance van *praeter* is die, waar de praepositie geheel equivalent aan *sine* is

¹⁾ Vgl. Hrdlicka, A Study of Late Lat. Vocab. etc., p. 147.

²⁾ Vgl. J. Svennung, Untersuchungen zu Pallad. etc., p. 379.

³⁾ Vgl. p. 106, § 143.

⁴⁾ Vgl. voor verdere voorbeelden Lodge, Lex. Plaut. 2, p. 369.

⁵⁾ Vgl. Scholiast: prae ceteris, ante omnia.

geworden ¹⁾). Men kan hier voor de zooveelste maal vaststellen, dat de exclusie ten slotte eindigt in volkomen negatie. De phase staat dus aan het einde van een langen ontwikkelingsweg. Haar oorsprong zal men wellicht in negatieve zinnen moeten zoeken. Vgl. bijv. Aug. Enchir. 100 non fiat *praeter* eius voluntatem. De voorbeelden van dit gebruik zijn vrij schaarsch, maar haar verschijnen bij Palladius 2, 9, 2; 7, 2, 2 doet vermoeden, dat haar ontstaan en gebruik een vulgairen inslag had. Enkele voorbeelden zullen het best in staat zijn het verschijnsel nader te illustreeren. Schmalz wees bijv. op het gebruik in deze nuance bij Ampelius: ²⁾ 2, 9, 2 lupinus . . . herbas *praeter* auxilium cultoris affligit: „die Wolfsbohne wird mit dem Grase auch ohne Hülfe des Landmannes fertig“; 7, 2, 2 pars Galliarum *praeter* hominum labores unius bovis opera spatium totius messis absumit: „ohne Anstrengung von Seiten der Menschen“. Ook O. Schlutter ³⁾ gaf enkele overtuigende bewijspplaatsen naast die bij Palladius, Ampelius, Aug. Enchir. etc. Vgl. Vita S. Pachon. cap. 39 (Migne 73, 257) cadaver efferri iussit ac *praeter* aliquam psalmodiam sepeliri. Iets verder leest men: sepelite ergo eum sine psalmis, ut dixi (Migne 73, 258). De twee praeposities staan hier volkomen gelijkwaardig naast elkaar. Het merkwaardige is, dat *praeter*, hetgeen tijdelijk ter veraanschouwelijking van *sine* optrad, tenslotte geheel verdween. *Sine* daarentegen, dat zelf op zijn beurt de functie „behalve“ van *praeter* ging overnemen, bereikte tenslotte de Romaansche talen zooals uit het Spaansche *sin*, het Portugeesche *sein*, het Istrische *sina*, etc. blijkt ⁴⁾). Zeer opvallend is het verschijnen van deze nuance bij Augustinus in de Confessiones 10, 16, 25 memoriae meae vis non comprehenditur a me, cum ipsum me non dicam *praeter* illam.

Tenslotte dient ook de verbinding *praeterpropter* besproken te worden. Zij was het gevolg van een aanschouwelijkheids-

¹⁾ Vgl. Svennung, Untersuchungen zu Pallad. etc., p. 379; ook Gloss. Cyrill.: ἀνεύ, sine, praeter.

²⁾ Vgl. J. H. Schmalz, Glotta 6, p. 186.

³⁾ A. L. L. 11, p. 427.

⁴⁾ Vgl. Meyer-Lübke, R. E. W. 7936.

drang, die bij het volk onvermoeid werkzaam was. Het interessante van dit geval is, dat men ook Gellius ziet getuigen voor het „vulgaire” van deze uitdrukking, d.w.z., dat bij het volk steeds het begin van dergelijke samenstellingen gezocht moet worden. Het veelvuldige gebruik van dergelijke samengestelde praeposities bewijst, hoe dit aanschouwelijke, „vulgaire” middel tenslotte algemeen taalgoed wordt. Daar Gellius zich over het gebruik van deze praepositie in zijn Noct. Att. 19, 10 uitspreekt en daar dit gedeelte tevens de twee eenige plaatsen bevat, waar deze verbinding voorkomt, is het misschien goed hem zelf een oogenblik het woord te geven. Een vriend van Fronto heeft zich zoojuist laten ontvallen: „et *praeterpropter* alia quinquaginta”. Tum Fronto, dilatis sermonibus quos habere de balnearum sumptu institerat, aspiciens ad eum amicum qui dixerat quinquaginta esse alia *praeterpropter* necessaria, eum interrogavit quid significaret verbum *praeterpropter*.” Atque ille amicus: „Non meum”, inquit, „hoc verbum est, sed multorum hominum quos loquentis id audias; quid autem id verbum significet, non ex me, sed ex grammatico quaerendum est”, ac simul digito demonstrat grammaticum, haud incelebri nomine Romae docentem unaque ibi sedentem. Tum grammaticus usitati pervulgatique verbi obscuritate motus: „quaerimus”, inquit, „quod honore quaestionis minime dignum est. Nam nescio quid hoc praenimis plebeium est et in opificum sermonibus quam (in hominum doctorum) notius.” Atenim Fronto iam voce atque vultu intentiore: „Itane”, inquit, „magister, dehonestum tibi deculpatumque hoc verbum videtur, quo et M. Cato et M. Varro et pleraque aetas superior ut necessario et Latino usi sunt?” Atque ibi Iulius Celsinus admonuit, in tragoedia quoque Enni quae Iphigenia inscripta est, id ipsum de quo quaerebatur scriptum esse et a grammaticis contaminari magis solitum quam enarrari. Quocirca statim proferri Iphigeniam Q. Enni iubet. In eius tragoediae choro inscriptos esse hos versus legimus:

Hoc idem est; em neque domi nunc nos nec
militiae sumus.

Imus huc, hinc illuc, cum illuc ventum est, ire
illinc iubet.

Incerte errat animus, *praeterpropter* vitam vivitur.

De meeningen zoowel van oudere als van nieuwere geleerden zijn hierover verdeeld ¹⁾. Salmasius wilde *vita* lezen en eenzelfde locale beteekenis aan *praeterpropter* toeschrijven als men die bij Gellius zelf vindt. Hierbij sluit zich Bergk aan, ook Hamp kiest zijn zijde. M.i. is zeer veel voor de opvatting van Hertz te zeggen ²⁾. Hertz zou voor *vita* voelen als het overgeleverd zou zijn en dan vertalen: „annäherend nur (gleichsam darumherum), nicht völlig also, und anomal lebt man sein Leben in dieser Unruhe und Unsicherheit der Existenz“. Hertz beroept zich echter op de autoriteit der Hss. en vat *praeterpropter* op als samengestelde praepositie c. acc. „Bei dieser Unsicherheit, diesem Schwanken lebt man neben dem Leben beiher, gleichsam nicht im Centrum des eigenen Lebens, an seinem eigenen Leben in einiger Entfernung vorbei.“

Wanneer men deze uitdrukking, die vooral tot de verbeelding van het volk sprak, hetgeen ook uit de woorden van Gellius blijkt, bij Ennius vindt, behoeft men geenszins dezelfde gedragslijn te volgen als de grammaticus van wien deze auteur zegt, dat hij „sudans multum ac rubens multum“, opstond en verdween met een nietszeggende opmerking. In het voorafgaande werd er steeds op gewezen, hoe volk, dichter en rhetor in het aanschouwelijk voorstellen vaak één gedragslijn volgen. Deze aanschouwelijke voorstelling was bij den dichter Ennius geheel op haar plaats. Met Gorter zou men kunnen zeggen: „oportet poetam oculis videre omnia, quae scribat“ ³⁾.

¹⁾ Vgl. ook de bespreking van Hamp, A. L. L. 5, p. 331 en Hand, Turs. 4, p. 544.

²⁾ Vgl. Hertz, Vindic. Gell. alt. J. J. Suppl. 7, 84, 85.

³⁾ Het motto van zijn dissertatie: De interpretatione Aeschyli etc. Lugd. Batav. 1899.

Intra.

Intra ontmoet men slechts in de omgangstaal en het na-klassieke Latijn als adverbium i.p.v. *intus*¹⁾. Als praepositie antwoordt het op de vraag „waar”, „innerhalb eines umgrenzten Raumes”. In den beginne is deze beteekenis ook nog zeer concreet aan te wijzen. De voorbeelden laten duidelijk zien, dat vooral op de grenzen, waarbinnen zich iets bevindt, de nadruk valt. Vgl. Plaut. Trin. 909 non placet qui amicos *intra* dentes conclusos habet. Suet. Cal. 27, 1 stans . . . *intra* porticum mediam. In het latere Latijn vervaagt dit speciale gevoel voor de begrenzing. De aanschouwelijkheidsdrang schiep hiervoor nieuwe scherpere equivalenten, resp. *in medio* en *inter medium* c.gen. waarover in het volgende nog kort gesproken zal worden. *Intra* gaat een nieuwe functie vervullen en wel treedt het op, om den locativus nieuwe aanschouwelijkheid te verleenen. Het uitgangspunt hiervoor zal zijn, hetgeen Dräger hierover noteerde²⁾, nl.: *intra* = *in* c.abl. Vgl. Tac. Ann. 2, 41, 71 *intra* iuventam. *Intra* trad hier op om een verzwakt *in* nieuw coloriet te verleenen, het te veraanschouwelijkken, maar volgde hier tevens een trek, die kenmerkend voor de volkstaal is, nl. de tendens, dat grens en tusschenruimte verwisseld worden³⁾. Oorspronkelijk was de casus geheel voldoende, om den locativus tot uitdrukking te brengen. Reeds bij Plautus echter vindt men bij namen van steden als locale versterker *in* toegevoegd, vooral bij de 1e. en 2e. declinatie. Vgl. bijv. Epid. 540, 541, 554, Curc. 341, 429 in Epidauro; Poen. 663 in Sparta; Trin. 901 in Seleucia etc. „Dass dieser Sprachgebrauch vulgär war, muss man aus dem Fehlen bei Terenz und Ennius schliessen”⁴⁾. Er werd

¹⁾ Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 511.

²⁾ Dräger, Synt. u. Stil des Tac., p. 32; vgl. ook Heraeus bij Hist. 1, 1.

³⁾ Vgl. J. Svennung, Untersuchungen z. Pallad. etc., p. 361 en 369; S. Lilliedahl, Florus Studien 50.

⁴⁾ Gino Funaioli, Der Lokativ und seine Auflösung, A. L. L. 13, p. 336.

reeds op gewezen, dat deze locale veraanschouwelijking zich vooral bij het volk baanbrak, maar ook de dichters en rhetoren voelden zich hiertoe aangetrokken en zij hebben de algemeenheid van dit gebruik zeker zeer bevorderd. Tot de vroegste schrijvers, die geen locativus meer kennen, maar uitsluitend praepositioneele verbindingen gebruiken voor het weergeven hiervan, behoort Firmicus Maternus ¹⁾. Kenmerkend voor de algemeenheid van het optreden van die verbindingen is wel het feit, dat zelfs een grammaticus als Servius de praepositie gebruikt ter weergave van den locativus: Aen. 1, 470 in Troia, — 3, 390 inventa in Lauro-lavinio, — 10, 62 in Troia, — 10, 201 in Mantua regnabant.

Ook *intra* werd in lateren tijd, zooals reeds werd opgemerkt, tot omschrijving van den locativus gebruikt. Vgl. Tac. Hist. 3, 12 *intra* domum opperiebatur; Suet. Galba 8 sacrificaret *intra* aedem publicam. Psychologisch gesproken ligt dezelfde oorzaak hier ten grondslag, die ook bij het volk deze verbindingen in het leven riep. Dat juist de expressieve taal van Tacitus ons dit verschijnsel laat zien, is niet verwonderlijk. Gino Funaioli in genoemd artikel geeft een lange lijst van voorbeelden van verbindingen met *intra* bij een locativus, zoowel bij namen van landen als steden. Vgl. bijv. Florus 2, 13, 16 (bellum civile) commissum *intra* Italiam, in Galliam Hispaniamque deflexit ²⁾. Veelvuldiger wordt dit gebruik vanaf de vierde eeuw ³⁾. Vegetius 3, 23 camelos produxerunt *intra* Africam. Hegesippus 1, 30 Silon *intra* Judaeam positus etc. Sulpicius Severus Chron. 2, 24, 1 dum haec *intra* Iudaeam geruntur. — 2, 46, 1 haeresis *intra* Hispanias deprehensa. Voor namen van steden vgl. bijv. Paulus Diaconus 1, 25 extruxit *intra* urbem Constantinopolim templum. — 4, 47 sicut illa in Modicia, sic et ista *intra* Ticinensem civitatem basilicam construxit. Dit *intra* is niet de eenige manier geweest, om den locativus aanschouwelijk weer te geven. Ook *infra* deed hiervoor dienst, waarvan de

¹⁾ g. Funaioli, A. L. L. 13, p. 339.

²⁾ Dit voorbeeld is ook voor anderen uitleg vatbaar. *Intra* kan hierop wijzen, dat de oorlog oorspronkelijk binnen de grenzen van Italië beperkt bleef.

³⁾ Zie Funaioli, A. L. L. 13, p. 344.

Italiaansche vormen *fra* en *tra* het gelijkwaardige optreden bewijzen. Vgl. hiervoor Antoninus Placentinus, p. 168, 14 Gey. inclusus *infra* oratorium; ook Bened. Casin. 474, 31 W. *infra* Beneventanam urbem interempti. Ook voor *infra*, *in medio* en *circa*, dat de neiging tot expressieve uitdrukkingen van het volk op deze plaats bracht, geldt hetzelfde, wat in het voorafgaande werd opgemerkt, nl. dat hier de ruimte met haar omgrenzing wordt verwisseld. *In medio*, dat als locale preciseering voor *intra* in de plaats treedt, toont eenzelfde ontwikkelingsgeschiedenis als zijn voorganger ¹⁾. Het is een onophoudelijk wisselen van verzwakking gevolgd door nieuwe garanties tot versterking. Vgl. Vulg. Gen. 18, 26 si invenero Sodomis quinquaginta iustos *in medio* civitatis. (ἐν τῇ πόλει). Later wordt *in medio* gebruikt om het begrip *in* c.abl. te versterken. Vgl. hiervoor de voorbeelden die Svennung geeft: 35, 77 facta est lux magna *in medio* carceris — ἐν τῇ φυλακῇ etc. „Hier scheint nur eine expressive Ausdrucksweise für *in* m. d. Abl. vor zu liegen vgl. den Grundtext. Die Verbindung lebt noch z.B. in it. in mezzo „mitten in“ Umbr. *ma* „in“ fort.“ Voor de oude beteekenis van *in medio* schiep het volk „*inter medium*“ c.gen. ²⁾.

Tot veraanschouwelijking van den locativus vindt men verder nog *circa* (reeds besproken), *apud* en *ad*. Voor *apud* vgl. Tac. Ann. 1, 5 *apud* urbem Nolam etc. — 4, 18 *apud* Germaniam. Deze praepositie moet iets zeer plastisch voorgesteld hebben. Reeds haar etymologie — mocht zij juist zijn — doet dit vermoeden ³⁾. *Apud* bereikte door de groote voorkeur, waarin het zich bij auteurs als Tacitus en zijn navolgers verheugde, een zeer groote frequentie. Toch is het niet in staat geweest de Rom. talen te bereiken en daar opgenomen te worden. Dit gebeurde met *ad*, dat eveneens vanaf Livius (bij hem in groote frequentie) tot nadere bepaling van den locativus optrad. Er zijn veel gevallen

¹⁾ Vgl. Svennung, Untersuchungen z. Pallad. etc., p. 362 sqq.

²⁾ Id. p. 363.

³⁾ Vgl. Ernout et Meillet, Dict. Etym., p. 62: Il s'agit peut-être d'une forme nominale se rattachant à la racine apio et dans laquelle l'emploi prépositionnelle se serait développé comme dans penes et plus tard dans le bas Latin casus (chez).

waar *intra* restrictieve kracht bezit. Deze gevallen geven van een zeer sterk plaatselijke zienswijze blijk. *Intra* wekt hier nog in volle kracht een beeld van een begrensde ruimte in de voorstelling van den hoorder. Binnen deze grenzen moet de voorstelling blijven en het comparatieve element moet zorg dragen, dat deze grenzen niet worden overschreden. Deze voorstelling getuigt van een groote concreetheid, en was daarom uitermate geschikt voor den expressieven stijl, dien rhetorische schrijvers en dichters bezigden. Zoo moet men een plaats verstaan, waar bijv. Propertius 3, 9, 2 zegt: *intra* fortunam qui cupis esse tuam en die Hand ¹⁾ terecht van het volgende commentaar voorziet: qui non cupis excedere fortunae limites, modestiorem te geris, quam per fortunam liceret. Zie ook Quint. Inst. II, 3, 45 vitemus igitur — ne dicamus omnia clamose, quod insanum est, aut *intra* loquendi modum, quod motu caret; 3, I, I *intra* quem modum plerique scriptores artium constiterunt; Florus I, 3, 5 abstulit virtus parricidam: et facinus *intra* gloriam fuit ²⁾; 4, II, 9 regina *ad* pedes Caesaris provoluta tentavit oculos ducis. Frustra: nam pulchritudo *intra* pudicitiam principis ³⁾. Beide gevallen getuigen van groote aanschouwelijkheid. Het niet bereiken van een gestelde grens wordt zeer scherp naar voren gebracht. Vgl. verder nog Sen. Med. 520 fortuna semper omnis *intra* me stetit. Quint. Inst. II, 3, 8 eius scripta tantum *intra* famam sunt. De roem is aan een begrenzing onderhevig. Welnu, de grens door den roem gesteld, wordt niet overschreden. Ook Tacitus maakt van deze expressieve uitdrukkingwijze gretig gebruik: Ann. 2, 55, 24 nec Plancina se *intra* decora feminis tenebat. — 3, 72, II laudibus Scianum extulit, tamquam vigilantia eius tanta vis unum (nl. incendii) *intra* damnum stetisset. — 3, 75, II illi (Labeoni) quod praeturam *intra* stetit, commendatio ex iniuria, hinc quod consulatum

¹⁾ Vgl. Hand, Tursellinus 3, p. 434.

²⁾ Id. Inepte hoc Dacierius accepit pro sine gloria, a Bentleio iure reprehensus. Bentleius interpretatur: facinus non excessit gloriam, obruebatur et extinguebatur a gloria. Sed distinguere debebat usum posterioris latinitatis: quare intellige: facinus non attigit gloriam.

³⁾ Id.: i.e. non attigit, turbare non potuit pudicitiam principis.

adeptus est, odium ex invidia oriebatur — 4, 40, 19 vis tu quidem (Seiane) istum *intra* locum (equitis Romani) sistere . . . — 12, 53, 10 adseveravit Claudius contentum honore Pallantem *intra* priorem paupertatem subsistere. Kenmerkend voor den stijl van de brieven van Cicero is, dat wij ook daar enkele voorbeelden hiervan kunnen aanwijzen, bijv. ad Fam. 4, 4, 14 modice hoc faciam aut etiam *intra* modum; — 9, 26, 9 epulamur una non modo non contra legem, si ulla nunc lex est, sed etiam *intra* legem et aliquando. Hand citeert hier Gellius, die het geval juist analyseert ¹⁾. Veel geprononceerder in hun voorstelling zijn nog enkele voorbeelden, die men bij Curtius en Celsus aantreft. De nadruk is hier zoozeer op het grensgebied gevestigd, dat hij tevens een uitsluiting van al wat daar buiten ligt met zich mee brengt. De voorbeelden zijn uitgesproken praegnant. Vgl. Curt. 7, 1, 25 utinam Philotas quoque *intra* verba peccasset (i.e. non rebus agendis, Hand). Celsus 3, 18 *intra* verba desipiunt (i.e. non manu, H.). — 3, 24 altero triduo validiores cibos et carnis aliquid esse *intraque* aquam manere (i.e. non vino uti, H.). Nu beteekent een voorbeeld als: utinam Philotas . . . *intra* verba peccasset, iets meer dan Hand aangeeft, nl.: utinam Philotas in peccando se *intra* verba continuisset, m.a.w. het te accentueeren begrip is op de praepositie na verzwegen: de praepositie alleen moet het doen. Door hun versch en sprekend lokaal karakter zijn de praeposities in staat zoo praegnant te worden. Zij trekken een enkel contour, waardoor een beeld voor oogen verschijnt, scherp genoeg, al wordt het niet verder uitgewerkt. Uit den aard der voorbeelden blijkt duidelijk, dat de rhetorica deze aanschouwelijke voorstelling uitbuitte. Zij kon hierdoor zeker zijn door het volk begrepen te worden. Men mag nooit vergeten, dat er een wisselwerking tusschen volk en rhetor bestaat. Later schijnt dit gebruik te verdwijnen. Dit kan zeer goed zijn oorzaak vinden in het feit,

¹⁾ Gellius 12, 13 modice dixerat, id est cum modo aequo et pari: deinde, quasi hoc displiceret et corrigere id vellet, addit aut etiam *intra* modum: per quod ostendit minus sese id facturum esse, quam quod fieri modice videretur: id est non ad ipsum modum, sed retro paullulum et *citra* modum.

dat het normale taalgevoel werd overschreden en deze spreekwijze geen navolging meer vond. Er is nog een ander verschijnsel, dat zeker een rol hierbij heeft gespeeld, nl. dat *intra* hoe langer hoe meer op den voorgrond trad als versterker van den locativus, zooals reeds werd aangetoond.

De oorspronkelijke beteekenis van *intra* werd door aanschouwelijker equivalenten overgenomen. Dit was temeer noodzakelijk, daar bij *intra* zooals wij reeds zagen, een verwisseling van begrenzing en ruimte als verschijnsel hoe langer hoe veelvuldiger werd. Er is een andere nuance, die *intra* als gevolg van zijn oorspronkelijke beteekenis bereikte. *Intra* verschijnt in sommige gevallen geheel synoniem met *ante*. Het was zoodoende in staat het reeds abstract geworden begrip van dit *ante* nieuwe kleur te verleen. Er heeft dus substitutie plaats gehad. Belangrijk hiervoor zijn de voorbeelden die Kalb uit de iurisprudentie bijeen heeft gebracht ¹⁾. De oude wetten gebruiken *ante*. Vgl. *ante* Kalendas Sept. in Lex. Acil. rep. 9 (Bruns, p. 58). *Ante* eidus Martias Lex Agr. 17 (Br. 75), etc. Hiervoor treedt in de Digesten *intra* Kal. in de plaats. Vgl. bijv. Scaev. Dig. 45, 1, 122, 1; 45, 1, 135, 2. Ook formules als *intra* diem bijv. bij Pap. Dig. 45, 3, 18, 3 en Ulp. Dig. 50, 16, 133. Ook *intra* pubertatem, bijv. Gaius Inst. 2, 181 etiamsi *intra* pubertatem decesserit. Van denzelfden aard zijn voorbeelden als Quint. Inst. 9, 2, 90 raptor nisi *intra* trigesimum diem et raptae patrem et suum exoravit, pereat, i.e. *ante* trig. diem. Justin. 12, 15, 1 nam plerosque Aeacidarum *intra* trigesimum annum defunctos etc. De mogelijkheid werd geschapen door het steeds scherp voor oogen houden van een bepaalde grens. Binnen deze begrenzing moet alles blijven. *Intra* pubertatem wil dus zeggen: binnen de grenzen (nog eenigszins hiervan verwijderd) van het gebied dat de pubertas beslaat. Hieruit ontwikkelde zich als logisch gevolg een equivalente voorstelling als: vóór de pubertas. Ook daar, waar *intra* de functie van *citra* gaat aannemen, heeft men met een zelfde geval te doen. Thielmann heeft hiervan

¹⁾ Vgl. Kalb, Das Juristenlatein, p. 28 sqq.

enkele duidelijke voorbeelden verzameld ¹⁾). Paul. Dig. 17, 1, 5, 5 non *ultra* pretium aut *intra* pretium. Vulg³. 1 Reg. 20, 22 sagittae *intra* te sunt. Isid. diff. verb. 579 *ultra* illuc vel amplius, *citra* huc ad nos, *intra* nos. Al deze nuances waren mogelijk door een concrete voorstelling van den taalgebruiker. Men doet beter ze niet (behalve de als zoodanig gesignaleerde gevallen) praegnant te noemen, daar deze beteekenissen niets anders zijn dan het logische gevolg van een bij uitstek plaatselijke zienswijze en de behoefte deze zienswijze steeds door nieuwe garanties te versterken. Ook daar, waar *intra* als versterking van den locativus optreedt, zal niemand van praegnantie willen spreken. Hier zoowel als daar was het de aanschouwelijkheidsdrang, die deze formaties mogelijk maakte. Ook van de samengestelde praeposities, die wij eveneens bij *intra* vinden, was hij de oorzaak. Zij waren in lateren tijd, vooral onder het volk talrijk verbreed ²⁾). Men onderscheidt, zooals reeds werd opgemerkt, tweeërlei gevallen, nl. daar, waar twee praeposities met een gelijkwaardige betekenis verbonden worden, om zoodoende het beeld lokaal te verscherpen, en daar, waar tot nadere locale preciseering twee praeposities verbonden worden. Vaak gaat door het gebruik de waarde van één van beide verloren. Hamp heeft voor *intra* voorbeelden bijeen gebracht. In de voorbeelden van *abintra* is de betekenis van het eerste gedeelte geheel vervaagd: het tweede deel domineerde volkomen. De verbinding heeft hier de waarde van een eenvoudig *intra*. Zij wordt in onze voorbeelden uitsluitend adverbiaal gebruikt. Vgl. Act. Mart. Ed. Ruin. Ver. 1731, p. 11b mihi potentiam petatis *abintra* et *abextra*.

Bij *adintra* werd *ad* als plaatselijke versterking toegevoegd. Vgl. Vit. S. Castr. Vit. Sanct. Feb. 2, 1528, 8 *adintra* dehinc alterius detineat locum.

¹⁾ Ph. Thielmann, A. L. L. 4, p. 255.

²⁾ Vgl. Hamp, A. L. L. 5, p. 324: „Wenn die Grammatiker fast einstimmig den Gebrauch von zusammengesetzten Präpositionen durch ihr: „nemo dicit“, „non iungitur“, „non licet“, verurteilen, so müssen wir schon daraus die Tatsache ableiten, dass solche Präpositionen sehr häufig angewendet worden sind, ohne dass jene durch ihre Gesetze und Vorschriften sie haben hindern können.“

Deintra verschijnt op twee plaatsen. Fulgent. Rusp. c. Arian. Mig. 67, 205: *deintra* deum. Storia d'Italia 4, 2, 498 *deintra* regni nostri termini. In de Romaansche talen is alleen de samenstelling *deintro* aan te wijzen. Deze vorm komt men reeds betrekkelijk vroeg in vulgaire teksten tegen. Vgl. Peregrin. Aeth. 71, 23 *deintro* cancellos primum dicet orationem pro omnibus. — 71, 27 exeunte episcopo *deintro* cancellos omnes ad manum ei accedunt. — 72, 3 sic exiens *deintro* cancellos similiter ei ad manum acceditur. — 72, 10 lumen . . . de spelunca interiori eicitur . . . i.e. *deintro* cancellos. Vgl. ook Lex. Sal. 10, 1 si quis unum vas apium *deintro* clavem sub tecto furaverit. — 22, 9 si quis ascum *deintro* clavem repositum . . . furaverit. Deze samenstelling is een gevolg van de vermenging, die in het latere Latijn tusschen *intra* en *intro* plaats vond ¹⁾. In de Peregrinatio Aetheriae is deze vermenging nog zeer goed gade te slaan. Vgl. naast elkaar 73, 31 et tunc ibi stat *intro* cancellos en 75, 8 stans *intra* cancellos interiores. Dit *deintro* leeft nog voort in het Spaansche, Portugeesche en Italiaansche *dentro* ²⁾.

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann^b, p. 512; Oros. Hist. 6, [10, 4 *intro* castra; Chiron 92 *intro* os.

²⁾ Vgl. Meyer Lübke, Gramm. Lang. Rom., § 480.

Extra.

De beteekenissen van deze praepositie, die op een uitgesproken aanschouwelijke zienswijze terug moeten gaan, zijn minder opvallend en werden als minder gewaagd gevoeld dan bijv. die van *citra*. Treft men het in zijn oorsprong zoo plastische gebruik van *citra* in den regel hoofdzakelijk in vulgaire en rhetorische teksten aan, dan is dit bij *extra* toch eenigszins anders. Een auteur als Cicero bijv. schroomde niet *extra* in een sterk beeldende overdrachtelijke beteekenis te gebruiken, al dient men op te merken, dat het weer vooral de brieven zijn, waar men dit taalgebruik vindt. In den stijl der brieven waren zooveel elementen van de omgangstaal aan te wijzen. Zij hebben soms tevens een zeer dichtterlijk accent. Op het verband, dat tusschen dichtter, rhetor en volk bestaat werd reeds herhaaldelijk gewezen. De praegnante beteekenis als aanduiding van iets exclusiefs, die bij deze zoo bij uitstek plaatselijke praepositie als phase, volgend op de gewone overdrachtelijke beteekenis, het natuurlijk gevolg was, treft men vooral bij Cicero aan. Ook bij Livius en enkele anderen is dit het geval. Een enkel voorbeeld zal dit het best duidelijk maken. Vgl. Cic. ad Fam. 7, 3, 2 *extra* ducem, paucosque praeterea, reliqui rapaces, crudeles; Poet. apud Cic. Div. 1, 66 *optimam progeniem Priamo peperisti extra me*; Ter. Phorm. 98 *neque illi benevolens . . . extra unam aniculam, quisquam aderat*; Liv. 8, 32, 8 *ad haec quae interrogatus es responde; at extra ea cave vocem mittas*; Liv. 26, 34, 3 *ipsos liberosque earum et coniuges vendendas extra filias, quae enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent*; — 36, 21, 11 *argenti bigati prae se tulit centum triginta milia et extra numeratum duodecim milia pondo argenti*; — 37, 7, 2 *aut ex summa pecuniae demerent aut permissionem extra civium corpora fieri iuberent*. Het waren twee factoren die samenwerkten, om een volkomen begrip van uitsluiting bij *extra* mogelijk

te maken. 1e. Het separatieve karakter van het eerste woordgedeelte. 2e. Het feit, dat ook *extra* deel uitmaakt van de groep praeposities, welker suffix een *-ā* is. Men heeft hier te doen met oude ablativi („des Ausgangspunktes“) ¹⁾. Men mag bij de interpretatie nooit vergeten, dat deze praepositie tot doel had de tegenstelling t.a.v. *intra* weer te geven ²⁾.

Als plaatselijke praepositie komen we *extra* al heel vroeg tegen. Vgl. S. C. Bacch. 16 *extrad urbem*. De voorbeelden, waar een overdrachtelijke beteekenis is aan te wijzen, zijn belangwekkend. Vgl. Liv. 34, 61, 9 *rem publicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxae conservandam esse*; Cic. Verr. 5, 51, 134 *extra culpam*; De Orat. 3, 41 *mollis vox ut muliebris aut quasi extra modum absona*. Veelvuldig treft men uitdrukkingen als *extra periculum, extra iocum, extra ordinem* aan ³⁾. Men kan dit Latijnsche gebruik vergelijken met ons „buiten“. Het Nederlandsche taalgebruik kent eveneens uitdrukkingen als „buiten zijn schuld“, „buiten gevaar“, etc. Zij gaan evenals de Latijnsche equivalenten oorspronkelijk terug op een bewust locale voorstelling. Met *extra* in zijn nuance van *praeter* kan men het Duitsche „ausser“ vergelijken ⁴⁾. De scherp belichte plaatselijke nuance in overdrachtelijken zin schiep een krachtig beeld met uitsluitende werking, welke uitsluitende beteekenis tenslotte in het ontbreken culmineerde ⁵⁾; m.a.w.

¹⁾ Deze separatieve vorm wordt o.a. gebruikt bij substantieven om een bepaald oordeel te geven over het woord, dat in dezen vorm geplaatst wordt. In de zuiver plaatselijke adverbia was de rol, die de separativus daar speelde, niet geheel dezelfde, maar hij diende daar vooral, om een versterkte uitdrukking tot stand te brengen. Het resultaat hiervan zal in de verschillende gevallen, al naar gelang de aard der plaatselijke adverbia (resp. praeposities) was, zeer uiteenlopend geweest zijn. Bij een locaal beeld van *extra* zal de separativus direct versterkend gewerkt hebben. Bij *intra* zal zijn werking vooral beperkend geweest zijn.

²⁾ Door het comparat. suffix *-ter* krijgt *extra* een relatief karakter. Het beteekent dan: „meer naar buiten gelegen“ in vergelijking met iets, dat meer naar binnen ligt. Leumann zegt het zoo (p. 220): „im Indo-Germ. und Lat. war *-tero* nur für relative Gegensätze gebraucht, daher fast nur bei Gegensatzpaaren, meist lokativ-relativ und von Adverbien (Praepositionen) ausgebildet“.

³⁾ Vgl. Kühner-Stegmann, 2, 1, p. 548.

⁴⁾ Vgl. Hand, Turs. 2, p. 680: „atque *extra* significat *praeter* id praesertim in negatione, „*nemo extra*“. Germani quoque „auszer“.

⁵⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 509; Kühner-Stegmann 2, 1, p. 548; Hand, Turs. 2, p. 679 sqq.

men treft twee belangrijke beteekenissen aan: 1e. Het begrip, dat een uitsluiting inhoudt (*praeter*); 2e. Het begrip, dat een ontbreken inhoudt (*sine*). Als voortzetting hiervan kan men in de derde plaats de gevallen noemen, waar *extra* geheel synoniem met *contra* geworden is. Het spreekt van zelf dat daar, waar het oogenblik bereikt is, dat *extra* volkomen synoniem is geworden resp. met *praeter*, *sine* en *contra*, men wederom te doen heeft met een geval, dat in de inleiding met substitutie werd gekenmerkt. Ter verduidelijking van het hierboven gezegde zal een korte lijst van voorbeelden volgen van de in hun oorsprong sterk beeldende phasen.

1e. *extra in de nuance van praeter.*

Plautus Amph. 833 mihi *extra* unum te mortalis nemo corpus corpore contigit. — Mil. 161 quemque videretis hominem . . . *extra* unum Palaestrionem. — Mil. 1232 ille illas spernit, segregat ab se omnis *extra* te unam. Varro R. R. 1, 18, 3 *extra* familiam debuit dicere vilicum et vilicam. Peregrin. Aeth. 66, 6 *extra* diem paschae et *extra* diem hanc. — 66, 17 *extra* paucos clericos. — 76, 11 ubi *extra* aurum et gemmas aut sirico nichil aliud vides. — 78, 6 *extra* ipsum ergo diem. Het is zeer opvallend, dat *extra* in zijn zuiver locale betekenis bij Aeth. geheel niet voorkomt. Dit wijst ongetwijfeld hierop, dat een nieuwe schepping, die meer sprak tot haar gemoed, deze plaats heeft ingenomen. *Foras*, dat in dezen tijd groote aanschouwelijkheid bezat, kwam daar te staan, waar een uitgesproken ruimtelijke betekenis werd vereischt.

2e. *extra in de nuance van sine.*

Dit komt een enkele maal zeer duidelijk bij Tacitus voor. Vgl. Agr. 8, 12 *extra* invidiam nec *extra* gloriam erat ¹⁾. — Hist. 1, 49, 10 magis *extra* vitia quam cum virtutibus ²⁾; Ann. 4, 5, 10 nobilitas ceteraque *extra* animum id est „was sonst noch dem inneren Geistes-

¹⁾ *Extra* staat zoowel op de vraag „waar” als „waarheen”, d.w.z. zoowel bij werkwoorden, die een rust als bij werkwoorden, die een beweging weergeven.

²⁾ *Opponitur cum*, vgl. Hand, Turs. 2, p. 679.

leben nicht angehört". Zoo ook Plin. Nat. Hist. 2, 150 arcus vocamus, *extra* miraculum frequentes et *extra* ostentum. Suet. Claud. 14 ius et consul et *extra* honorem laboriosissime dixit. Bij Hilarius vindt men deze beteekenis o.a. op de volgende plaatsen¹⁾: Trin. 1, 29 et *extra* bonitatem dei sit, qui bonus est; in Ps. 66, 7 terrae elementum *extra* crimen fuit; in Matth. 7, 11 mortuos autem etiam eos esse, qui *extra* deum vivant; Trin. 8, 10 *extra* evangelica promissa est, quisquis *extra* fidem eorum est. — 8, 40 et *extra* tempora sit condempnatio omnia intemporalis immensitas; in Ps. 14, 6 igitur impollutus ingrediens et *extra* omnem peccati labem vivens hic esse responsus est.

3e. *extra* in de nuance van contra.

Men treft haar bijv. bij Sulpicius Severus aan²⁾. Wanneer men de ruimtelijke voorstelling voor oogen houdt, is ook deze nuance volkomen begrijpelijk. Bijv. 2, 11, 3 cum eum rex inter epulas maestum *extra* solitum animadvertisset. Bij Hil. bijv. Const. 11 ipsum usque ad mortem demutasti exiliis et fatigasti *extra* Christianum quoque nomen relegasti³⁾. Vit. Patr. 3, 149 *extra* voluntatem. Bened. Reg. 2a *extra* praeceptum domini.

Overziet men de hierboven gegeven voorbeelden, dan kan men ook hier constateeren, dat volksinvloed (Plaut., Peregrin. Aeth.) en rhetorica een stimuleerenden invloed op dit in zijn oorsprong plastische gebruik van *extra* hebben gehad. Voor de laatst genoemde categorie kan men behalve bij Tacitus en Plinius ook bij een auteur als Quintilianus en Pseudo-Quintilianus te rade gaan. Vgl. Ps. Quint. Decl. min., p. 156, 24 ego nihil feci *extra* praeceptum; — 171, 9 multa quae singula accidere possunt, universa *extra* casum sunt. Gevallen als Quint. Decl. min., p. 76, 26 *extra* periculum ponere en Sen. de Vit. Beat. *extra* metum, *extra*

¹⁾ Vgl. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 64.

²⁾ Vgl. Goelzer, Gramm. in Sulp. Sev. Observ., p. 52: „ita apud Sulpicium *extra* solitum invenimus de quo, quod contra morem fit”.

³⁾ Vgl. M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 64.

cupiditatem positum (d.w.z. iets zoo plaatsen, dat het buiten elk gevaar, vrees, etc. komt te staan), zijn zeker in hun aanschouwelijkheid phasen geweest, die tot stereotype uitdrukkingen als *extra periculum*, *extra metum* etc., waar men al de beteekenis van „zonder” heeft bereikt, hebben geleid.¹⁾ De in oorsprong zoo sterk visueele ontwikkeling van *extra* vond veel vroeger plaats dan dit bij *citra* en *circa* het geval was. De uitgesproken locale kleur van deze praepositie is mede oorzaak geweest, dat de abstractie zich nooit geheel van haar heeft kunnen meester maken, al moest zij veel afstaan aan een voor dat oogenblik aanschouwelijker equivalent, nl. *foras* etc. Ook al kan men dit streven naar het „sterke beeld” waarnemen in de voor ons liggende litteraire resten, ook al kan men het al of niet in meerdere mate naar voren treden van een bepaald verschijnsel vaak toeschrijven aan stijlverscheidenheid en aan de keuze van het onderwerp, toch zal het ons altijd moeten spijten, dat wij zelf niet een man uit het volk dier dagen kunnen beluisteren, want hoe aanzienlijk veel grooter zou dan ons materiaal zijn. Het onophoudelijk zoeken naar sprekende beelden deed ook naast *extra* (zooals dit bijv. ook bij *circa* het geval was) een nieuwe formatie *foris* en *foras*, daarnaast *a foris* en *a foras*, *foris a* en *foris de* ontstaan ²⁾. De praegnante beteekenis die *extra* ontwikkelde heeft deze nieuwe schepping echter pas in de Romaansche phase bereikt. Deze nieuwe formatie heeft *extra* sterke concurrentie aangedaan, maar zij is nooit in staat geweest haar geheel te verdringen, hetgeen de provençaalsche vorm *estra* en de oud-Fransche vorm *estre* bewijzen. Het Prov. bijv. laat nog duidelijk zien, hoe de nuance *contra* van *extra*, daar werd voortgezet; vgl. Prov. *estra mon grat: contre mon gré* ³⁾. Voor het praegnante gebruik dat *foris de* in de Romaansche periode bereikt (precies

¹⁾ Ook de talrijke verbindingen met het werkwoord *esse* zullen hiertoe medegewerkt hebben. Vgl. bijv. Liv. 34, 11, 7 *extra periculum esse* etc.

²⁾ Ook *a* en *de* werden op hun beurt tot nadere veraanschouwelijking resp. aan *foris* en *foras* toegevoegd. Vgl. Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 377: „(foris en foras) attestés dès les plus anciens textes et renforcés à basse époque, d'où *a foras*, *a foris*, *de foras*; employés aussi dans la langue vulgaire comme prépositions.”

³⁾ Vgl. Meyer Lübke, Gramm. Lang. Rom. 3, p. 508, § 447.

als *extra* gaat het een exclusief element vertegenwoordigen in den zin van *praeter*), geeft Meyer Lübke zeer illustratieve voorbeelden ¹⁾. Vgl. Ital. tutti ci sono andati *fuor* solamente due o tre. Fr. ils y sont tous allés *hors* deux ou trois. Hetzelfde gebruik kent ook de Spaansche en Portugeesche vorm *afuera*. Daarnaast ontstonden nieuwe vormingen als Ital. *salvo, eccetto* etc., Fr. *sauf, excepté*, Sp. *excepto* etc. Hoe sterk dit nieuwe beeld tot de verbeelding sprak, bewijzen duidelijk de *composita*, die hierdoor werden gevormd, benevens enkele *adiectivische* formaties. Vgl. *forasmuraneus* voor *extramuraneus* en *foraneus* en *foranus*, die in de plaats van *extraneus* en *exterus* treden. Het begrip „buiten” of „naar buiten” werd graag uitgedrukt door vormen, waarvan de oorspronkelijke waarde iets als „naar de deur toe” was ²⁾. Vgl. *θύραζε* < * *θυρας-δε* en *θύρδα* * *ἐξω* Hes.; hierbij ook Ar-mensch durs (loc. en acc.). Ernout en Meillet t.p. nemen met anderen aan, dat *foris* (abl. loc. plur.) en *foras* (acc. plur.) behooren bij een doublet * *fora*. *Foras* en *foris* als *praepositie* kunnen staan met *accusativus* en *ablativus* en verbonden worden zoowel met *werkwoorden*, die een beweging uitdrukken als die, welke een rust aanduiden ³⁾. Zooals reeds werd opgemerkt heeft *foras extra* nooit geheel verdrongen, waarvoor het voortleven in de Romaansche talen het bewijs levert. Vaak kan men beide vormen gelijktijdig aantreffen in eenzelfde geschrift. Vgl. Peregrin. Aetheriae, waar naast den vorm van *extra* ook die van *foras* c. abl. staat. — 99, 11 ut porro *foras* ecclesia audiantur voces eorum. Als *praepositie* c. acc. 63, 4 tantae tenebrae factae sunt, *foras* civitatem tamen ante oculos Persarum. — 65, 10 ad ecclesiam, quae est *foras* civitatem. — 65, 20 ecclesia, quam dixi *foras* civitatem. Hoe *extra* en *foras* geheel gelijkwaardig naast elkaar gebruikt werden illustreert een plaats bij Hieronymus,

¹⁾ Meyer Lübke, Gramm. Lang, Rom. 3, § 447.

²⁾ Vgl. Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 378.

³⁾ De vorm met gen. bij Apul. Apol. 50 si *foras* corporis prospiravit, kan hier terzijde gelaten worden. Er is slechts één voorbeeld in de geheele Latiniteit aan te wijzen (vgl. Thes. 6, 1, 1039, 79 en Löfstedt, Syntactica, p. 424). Löfstedt veronderstelt een vorming naar analogie van het Grieksche *ἐξω*. Wel zijn er parallellen aan te wijzen. Vgl. hiervoor Apul. Met. 3, 17 *altrinsecus aedium* en — 5, 2; ook — 8, 29 *intus aedium*.

Comment. in Matth. c. 27, v. 33 *extra urbem et foras portam*. Tenslotte biedt *extra* ons nog een voorbeeld van de onder 2 genoemde categorie, de z.g. opeengehoopte of samengestelde *praeposities*. Deze samenstelling heeft tot doel, om de zaak te veraanschouwelijken, zooals ook reeds in het voorafgaande werd opgemerkt. Haar ontstaan ligt bij het volk. De verbinding kan tweeërlei zijn: 1e. een verbinding van gelijksoortige bestanddeelen, waarvan het eene ten doel heeft het andere in eenzelfde locale kwaliteit te versterken en ten 2e. een verbinding van niet gelijksoortige bestanddeelen, die dient om den toestand nader te preciseeren. In ons voorbeeld Hier. Reg. Monach. 28, (Migne 11, 415) (*feminae*) *dealbatae abextra* ut monumenta quae extra auro lucent, hebben wij met het eerste geval te doen ¹⁾. Over deze verbinding, waarover in het voorafgaande reeds uitvoerig werd gesproken, volsta ik hier met nog enkele woorden van Svennung aan te halen: „die lateinische Volkssprache in alter und späterer Zeit hatte ebenso wie das Griechische und Germanische die Möglichkeit, zwei Präpositionen zusammen zu fügen, um einen zweifachen Begriff auszudrücken, wo die Hochsprache entweder zu einer Umschreibung greifen musste oder eine gewisse Undeutlichkeit riskierte.“ ²⁾

¹⁾ Vgl. Thes. 1, 74, 25 sqq; vgl. ook den Umbr. vorm *ap-ehre* (*abextra*). Hierbij Muller, Altit. Wb., p. 159.

²⁾ Unters. z. Pallad. etc., p. 327.

Pro.

Pro is een zeer oude locale aanduiding, die tot in de Indo-Europeesche periode moet teruggaan. Men kan deze partikel nog in zeer veel Indo-Eur. taalgroepen terugvinden, bijv. O. Ind. *pro*, gr. *πρό*, Ir. *ro-*, Got. *fra*, Lit. *pra-*, *prô*, etc. De grondbeteekenis moet iets als: „naar voren”, geweest zijn. *Pro* zou in dit geval dus met een oorspronkelijken „Ablativ des Ausgangpunktes” verbonden zijn (niet met een locativus), zooals men dit kan aanwijzen bijv. in Ps. Enn. Ann. 628 *hostium pro* moene en Cato Orig. 4, 14 *proelium factum depugnatumque pro castris* ¹⁾. Wanneer men nu opmerkt, dat zeer veel gebruiksvormen van *pro*, waarvan de oorspronkelijke waarde een zeer sterk visueel element gehad moet hebben, zelfs in de oudste ons overgeleverde teksten verschijnen, dan is de ouderdom van deze locale voorstelling mede oorzaak hiervan. Na bij het volk ontstaan te zijn, waren zij in de periode waarin wij haar kunnen waarnemen reeds algemeen goed geworden. Toch zijn er ook bij *pro* latere ontwikkelingsfasen aan te wijzen, wier oorsprong ondubbelzinnig uit het aanschouwelijke voorstellingsvermogen van het volk afgeleid moet worden. Een van deze aanschouwelijke nuances kan men in uitdrukkingen als *pro rostris*, *pro suggestu*, *pro contione*, etc. terugvinden. Het zuiver klassieke Latijn (Cic. en Caes. bijv.) schreef hiervoor „*in*”. Festus reeds maakte hierop opmerkzaam, vgl. Pauli exc. *pro* significat *in*, ut *pro rostris*, *pro aede*, *pro tribunali* ²⁾. Dit *pro*, dat *in* gaat vervangen, om de situatie nader te veranschouwelijken (oorspronkelijk zal het de voorstelling

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 533; Brugmann u. Delbrück, Gramm. d. Indo-Germ. Spr. 2^a, p. 873. Walde, Etym. Wörterb., p. 612 en 613; Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 811; B. Kranz, De particularum „*pro*” et „*prae*” in prisca Latinitate vi atque usu, diss. Breslau 1907. Kranz maakt voor „*pro*” in zijn plaatselijke bet. de volgende indeeling: I — *vis quae spectat ad locum, ubi quid est*; II — *vis quae spectat ad locum, unde quid movetur*; III — *vis quae spectat ad locum ad quem quid movetur*.

²⁾ P. 257 L. (indsay).

„voorop” gewekt hebben, die tenslotte geheel equivalent werd met „op”), treft men in de verbinding met *contio*, zooals Schmalz aantoonde ¹⁾, van Sallustius af aan. Toch is bij Sallustius nog geen stabiele toestand ingetreden. Men zou kunnen zeggen, dat Sallustius in *Iug. 8, 2 pro contione* een gewaagd beeld gebruikte, dat er zeker bij het volk inging, maar dat hij overigens zich aan het oude schema hield (vgl. *Iug. 30, 4* en *54, 1* waar men „in contione” vindt), zooals dit door andere auteurs dier dagen gewoonlijk gebezigd werd. Zoo zal men ook zonder twijfel de plaats bij Caesar *Bell. Gall. 6, 3, 6* moeten opvatten, waar hij zegt: *hac re pro suggestu pronuntiata . . . proficiscitur*, met dit verschil echter, dat Sallustius het beeld bewust gebruikte, maar dat men het bij Caesar meer als een „slip of the pen” moet beschouwen. Bij Caesar en Cicero is in zulke gevallen *in c. abl.* nog de gewone gebruiksvorm. Vgl. bijv. *Cic. In Pis. 3, 6 in rostris defendere. Phil. 2, 32, 85 sedebat in rostris collega tuus*, etc. Ditzelfde geldt voor de verbindingen met *contio*. Eigenaardig is weer, dat men het veel aanschouwelijker *pro contione* wel in Cicero's brieven aantreft, zooals Schmalz in genoemd artikel uiteenzet, vgl. *ad fam. 10, 31, 5*. Dit wijst weer op het feit, dat *pro* (al kan men het niet direct aantoonen) bij het volk in deze nuance gangbaar was. Immers zooveel trekjes uit de volkstaal kan men in deze brieven langs indirecten weg constateeren. Het verschijnen van het aanschouwelijker *pro* in deze verbinding bij rhetorisch getinte schrijvers als Seneca (*Suas. 6, 15*) en Tacitus kan geen verbazing wekken. Het is datgene, wat men bij de plastische voorstellingswijze van deze auteurs verwacht. Inderdaad treft men deze uitdrukking bij Tacitus in een zeer gestimuleerde hoeveelheid aan. Vergelijk bijvoorbeeld *Hist. 1, 17, 6 consultatum pro rostris an in senatu an in castris adoptio nuncuparetur. Ann. 3, 5, 6 defletum in foro, laudatum pro rostris — 3, 76, 7 laudatione pro rostris . . . funus cohonestaretur. Hist. 2, 59, 15 Valentem et Caecinam pro contione laudatos curuli suae circumposuit. Ann. 2, 22, 1 laudatis pro contione victoribus. Hist. 3, 9, 25 recitatae pro*

¹⁾ Über den Sprachgebrauch des Asinius Pollio, etc., p. 44.

contione epistulae. Dit *pro* wordt ook in het na-christelijke Latijn steeds meer het gewone plaatselijke veraanschouwelijgende middel. Men treft het ook in specifiek christelijke geschriften aan, vgl. Hil. Ps. 118 koph. 8 beatus apostolus Atheniensibus philosophiae inanitate ridiculis *pro* contione respondens ait ¹⁾). Ook de Vulgaat geeft voorbeelden: *pro* tribunali (ἐπι τοῦ βήματος) Act. 25, 6, vgl. Mt. 27, 19 ²⁾). Geheel gelijk aan de in het voorafgaande besproken gevallen moet men ook voorbeelden nemen als bijv. Tac. Hist. 3, 74, 12 stantem *pro* gradibus Palatii Vitellium et preces parantem pervicere, ut absisteret. Hist. 1, 36, 16 Otho *pro* vallo castrorum ita coepit. Hist. 3, 31, 14 velamenta et infulas *pro* muris ostentant. Ann. 2, 81, 2 regressus et *pro* muris modo semet adflitando, modo singulos nomine ciens . . . seditio-nem coeptabat. De voorbeelden hiervan zijn nog zeer talrijk bij Tacitus ³⁾). In alle is het verschijnen van *pro* het gevolg van een zeer uitgesproken locale zienswijze en het voldeed als zoodanig meer dan de praepositie *in*. Wanneer bijv. „*pro* contione” plotseling voor „*in* contione” verschijnt, dan hebben wij hier te doen met een geval van directe substitutie ⁴⁾). Dräger wijst op enkele opmerkelijke nuances van *pro* bij Tacitus, nl. *pro* i.p.v. dativus commodi, bijv. Hist. 1, 5 vox *pro* re publica honesta. Hist. 3, 7 decorum *pro* causa. Agr. 12 *pro* nobis utilius en *pro* = *de* bij Agr. 26 securi *pro* salute. Hist. 4, 58 *pro* vobis sollicitior aut *pro* me securior ⁵⁾). In het eerste geval hebben wij, zooals uit de gegeven voorbeelden blijkt, duidelijk te doen met een veraanschouwelijking van den dat. commodi door de praepositie *pro*. Dit schema werd ten zeerste bevorderd door een specifiek gebruik van *pro*, dat in den beginne zeer groote visueele kracht

¹⁾ Vgl. M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 133.

²⁾ Vgl. Plater-White, A Gramm. of the Vulg., p. 101.

³⁾ Vgl. Gerber-Greef, Lex. Tac., p. 1293.

⁴⁾ Men doet goed de substitutie-gevallen in twee groepen te verdeelen: 1e. de directe substitutie (bv. die gevallen, waar *intra* voor *in* verschijnt ter versterking van den locat.); 2e. die gevallen, waar de substitutie het gevolg was van een ontwikkelingsgang. De substitutie treedt in, als de laatste phase in deze ontwikkeling is bereikt, en de functie van een praepositie *geheel* equivalent aan die van een andere is geworden.

⁵⁾ Vgl. Dräger, Synt. u. Stil. d. Tac., p. 33, § 90.

bezat. Het werd in den meest concreten zin oorspronkelijk verbonden met handelingen, die een „strijden voor”, „beschermen”, „verdedigen”, etc. tot uitdrukking brachten. Kranz ¹⁾ geeft ook een volkomen afdoende verklaring wanneer hij zegt: „*pro patria pugnare, quo in exemplo pro antiquissimis temporibus, quibus Roma ipsa pro patria haberi poterat, nihil aliud significavisse putaverim nisi extra muros patriae (i.e. urbis) pugnare. Cum is qui pro urbe (i.e. extra muros urbis suae) pugnat, praesidio vel commodo urbis pugnet, facile pro hanc in sententiam commutari potuit.*” Dat een schema als „*pugnare pro patria*” op verwante groepen analogisch werd overgebracht, is vooral begrijpelijk bij een primitieve gemeenschap, als Rome in zijn eerste dagen was, waar het strijden voor en het verdedigen van stad en have een domineerende factor van het dagelijksche bestaan uitmaakte ²⁾. Iets van de meest oorspronkelijke kracht voelen wij nog bijv. bij Tac. Hist. 5, 11, 6 crebra *pro* portis proelia serebant, donec intra . . . moenia pellerentur. Ann. 14, 25, 3 proelium *pro* muris ausi erant. Van die uitdrukkingen, waar *pro* direct verbonden werd met een begrip van strijden, kon het gemakkelijk op een verwante groep tot nadere veraanschouwelijking analogisch overgebracht worden. Zulk een groep vormden bijv. die handelingen, die het op zich nemen van gevaren, het ondergaan van den dood voor iemand, tot uitdrukking brachten. Hier komt men dit *pro* onder de oudste voorbeelden tegen ³⁾. Vgl. Enn. Trag. 384 *pro* vestra vita morti occumbant. Cato Orat. 1, 27 *pro* re publica nitentur. Zeer dicht bij het oorspronkelijk begrip staan nog die gevallen, waar *pro* met de verba orandi verbonden wordt. Vgl. Oros. 7, 38, 2 Alaricum . . . *pro* pace optima et quibuscumque sedibus suppliciter ac simpliciter orantem ⁴⁾. In het klassieke Latijn vindt men wel *pro* ter veraanschouwelijking van de verba supplicare en precari ⁵⁾. Van Ovidius af vindt

¹⁾ De Particularum „pro” et „prae” etc., p. 29; vgl. ook Hand, Turs. 4, p. 580: „Liv. 21, 41, 14 pro Italia vobis est pugnandum: velut si ante Romana moenia pugnemus”.

²⁾ Vgl. O. Weise, Charakteristik der Lat. Sprache, p. 11 sqq.

³⁾ Vgl. Kranz, De particularum „pro” et „prae” etc., p. 29.

⁴⁾ Hierover uitvoerig J. Svennung, Orosiana, p. 35 sqq.

⁵⁾ Vgl. bijv. Krebs-Schmalz, Antibarbarus 2 s.v. supplicare.

men ook rogare met *pro* geconstrueerd ¹⁾. Ook orare wordt met *pro* aangetroffen. Bijv. Cic. Ad Brut. 1, 16, 2 ut Octavianus orandus sit *pro* salute cuiusquam civis, non dicam *pro* liberatoribus orbis terrarum. Ook petere vindt men met *pro* verbonden. Vgl. Suet. Oct. 40 *pro* cliente graeco petenti. Svennung merkt dan terecht op: „wenn wir die gegebenen Belege betrachten, sehen wir, dass alle den Sinn haben, für jemand's Leben, Rettung, Haupt u. dgl. kurz für jemand's Dasein bitten etc.” En enkele regels verder: „später wurde die Präposition *pro* auch bei Substantiven verwandt, die weder eine Person noch das Dasein (usw.) einer Person oder Sache bezeichnen, so z. B. Tert. Apol. 39, 2 oramus etiam *pro* imperatoribus . . . *pro* statu saeculi, *pro* rerum quiete, *pro* mora finis.” Er stond den taalgebruiker ongetwijfeld in den beginne een concreet beeld voor oogen. Iets van de aanschouwelijkheid van het schema *pugnare pro muris* (patria etc.) bleef zijn werking doen gelden. Hetzelfde gevoel domineerde bij de verba dicendi, die wij vanaf de oudste tijden met *pro* verbonden vinden. Dit blijkt duidelijk uit voorbeelden, die Kranz hiervoor verzamelde ²⁾. Vgl. bijv. Plaut. Bacch. 420 *pro* tam corrupto dicis causam filio. Asin. 783 *pro* illa ores ut sit propitius ³⁾. Cat. Orat. 41, 1 *pro* cliente testatur. *Pro* tot veraanschouwelijking van den dat. comm. treft men ook bij Caesar aan, in het algemeen bij woorden, die een defendere of tueri aanduiden. Vgl. Caes. Bell. Gall. 2, 13, 4 pacem ab Romanis petierunt. *Pro* his Divitiacus facit verba. — 2, 14, 5 petere non solum Bellovacos, sed etiam *pro* his Haeduos, ut sua clementia in eos utatur etc. ⁴⁾. Ook in de Peregrin. Aeth. vindt men voorbeelden van de in het voorafgaande behandelde verbindingen. Vgl. 90, 26 sic facit orationem episcopus *pro* eis; — 71, 24 primum dicet orationem *pro* nobis; — 72, 21 orat *pro* nobis; — 75, 6 fit oratio *pro* nobis etc. Het is zeer goed denkbaar, dat voor het vrome gemoed van Aetheria dit *orare pro* iets meer dan uit-

¹⁾ Id. s.v. rogare.

²⁾ Vgl. Kranz, De particularum „pro” et „prae” etc., p. 29.

³⁾ De verbinding *orare pro* verschijnt veel eerder dan Svennung meent.

⁴⁾ Voor verdere plaatsen zie Lex. Caes. ed. Meusel s.v. pro.

sluitend een syntactisch schema vertegenwoordigde. Wel moet men aannemen, dat met de analogische uitbreiding van dit schema over zeer veel verwante begrippen de concrete voorstelling hoe langer hoe meer op den achtergrond gedreven werd. Bij Hilarius en Augustinus bijv. heeft de verbinding reeds een groote verbreiding gekregen¹⁾. Een grootere abstractie moest hiervan noodzakelijkerwijze het gevolg zijn. Vgl. bijv. Hil. in Ps. 64, 3 *tum digni erimus, pro quibus deum sanctus spiritus interpellat*. — 14, 10 et nonnunquam falsitas utilis est, cum aut percussori de latente mentimur, aut testimonium *pro* periclitante *frustramur*. — 131, 4 ita omnia acta sunt, ut videantur studiose *pro* religione, qua iurata sunt, *esse perfecta* etc. Om echter op datgene, wat Dräger aantekende, nl.: *pro* = *de* terug te komen, zoo moet men ook hier *pro* zien als een locale versterking. Juist bij werkwoorden, die een vreezen of verontrust zijn weergaven (ook voor de daaraan tegenovergestelde begrippen geldt dit), was de behoefte om te localiseeren zeer groot. De meest gewone vorm hiervoor was die, welke het uitgangspunt accentueert. Vgl. Cic. Cat. 4, 1 *sollicitus de* vestro ac rei publicae periculo. Daarnaast vindt men reeds bij Cic. Laelius 45 *ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus*. Van Livius af zijn bij deze uitdrukkingen ook andere locale aanduidingen in dienst gesteld van de aanschouwelijkheid, zooals: *circa, in, propter, vicem*, etc.²⁾. Vgl. ook Tac. Hist. 4, 58, 1 *pro vobis sollicitior*. Liv. 38, 9, 4 *pro Ambracia urbe sollicitus*; — 2, 24, 5 *metum pro universa re publica*.

Voor een ander zeer belangrijk gebruik van *pro*, dat in den beginne zeer groote aanschouwelijkheid bezat, heeft Kranz een m.i. volkomen afdoende verklaring gegeven. Be-

¹⁾ Vgl. M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 133 sqq.: „Closely related to the strictly local signification of *pro* is the transferred meaning of *pro* (in behalf of, in exchange for, instead of, as, the same as). *Pro* equivalent to „in behalf of” occurs in all periods of Latin, especially with the verbs of praying, asking, caring for, beseeching, defending etc. In this usage Hilary deviates somewhat by using *pro* „in behalf of” with verbs, with which it does not occur in class. Latin.” Vgl. verder Hand, Turs. 4, p. 580—582; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 534; Kühner-Stegmann², 514—515; Salonius, Vitae patr., p. 161; Erik Tidner, Sprachl. Komm. z. Lat. Didask. Apost., p. 186; C. L. Hrdlicka, A Study Late Lat. Vocab., p. 190 sqq.

²⁾ Vgl. Krebs-Schmalz, Antibarbarus, s. v. *sollicitus, metus* etc.

doeld wordt dat gebruik, waar *pro* de beteekenis van „loco alicuius sive personae sive rei” heeft. Kranz betoogt het volgende ¹⁾: „hac in dictione significat *pro* aliquem facere id, quod alter facere voluit vel debuit. Inde apparet, qua de causa *pro* praepositio neque vero alia, quae similem vim habet, sicut *prae* vel *ante*, in hunc usum translata sit. Ut supra vidimus, significat *pro* aliquid esse ante locum, ex quo egressum est; respicit ergo ad interiorem partem eius rei ante quam est. Qua de re existimaverim *aliquem facere aliquid pro aliquo* primo nihil aliud significasse atque aliquem facere aliquid loco eorum, quorum ex ordine progressus est; velut miles qui *pro* exercitu, i.e. ex ordine militum progressus singulatim pugnat, exercitus loco pugnat (cf. Claud. Quadrig. 10^b et 12; p. 5). Item putaverim *pro aliquo sacrificare* significasse eum qui sacrificat, *pro* eis qui sacrificio intersunt i.e. progressum ex eorum ordine sacrificium facere; velut Cato de Agricult. 143, 1 *pro* tota familia rem divinam facere”. De groote verbreidheid van dit in den beginne zoo aanschouwelijke gebruik is zeer bekend. Voor ons betoog kan het dus voldoende zijn op den lokalen oorsprong van dit gebruik gewezen te hebben. *Pro* in de nuance van *secundum* is een verdere ontwikkeling van dit gebruik; terecht zegt Kranz ²⁾: „in emendi verbis *pro*, ut supra dictum est, saepissime apud eam rem positum est, cuius loco pretium datur; pretium autem semper in ratione quadam est ad rem quae emitur; statuitur enim pretium secundum rem, *pro* qua datur. Inde facile fieri potuit, ut *pro* similem vim acciperet atque secundum”. Vgl. bijv. Ter. Heaut. 940 duo talenta *pro* re nostra ego esse decrevi satis etc.

In het na-christelijke Latijn verschijnen twee nuances van *pro*, die het gevolg waren van de in het voorafgaande besproken zienswijze. Men treft een causale nuance aan, waar *pro* vrijwel synoniem met *propter* is, en daarnaast een finale, die overeenkomst heeft met een gebruiksvorm van *ad*. Dit causale *pro*, dat men dus als voortzetting van *pro* in de beteekenis van *secundum* moet opvatten, komt reeds bij Plautus

¹⁾ De particularum „pro” et „prae” etc., p. 22.

²⁾ Id., p. 27.

voor. Vgl. Trin. 26, concastigabo *pro* commerita noxia (hier-tegenover staat vers 23 van hetzelfde stuk, ob meritam noxiam) ¹⁾. Ook in het klassieke Latijn kan men uitdrukkingen vinden, die reeds in dezelfde richting wijzen. Vgl. Cic. ad fam. 3, 3, 6 equidem *pro* eo, quanti te facio, quidquid feceris, approbabo; ad fam. 11, 12, 2 non dubito *pro* tua singulari prudentia, quin perspicias. Liv. 4, 44, 12 ampliata, deinde absolutam *pro* collegii sententia (vgl. 4, 53, 1 ex collegii sententia) ²⁾. In geweldigen omvang zien wij *pro* in zijn causale beteekenis echter pas in het na-klassieke Latijn verschijnen. Men kan hier opmerken, dat *pro* uiteindelijk de causale beteekenis van *propter* steeds meer ging vervangen. *Pro* treedt dus als substitutievorm van *propter* op, dat zelf in een vroegere periode een verzwakt en al te abstract geworden *ob* was komen versterken ³⁾. Het feit, dat *pro* in staat was deze functie te vervullen en de Romaansche talen te bereiken, pleit voor de groote kracht, die deze praepositie bezeten moet hebben en er zal wellicht een reminiscentie bestaan hebben aan zijn oorspronkelijke plaatselijke nuance, zooals deze ook door Kranz gekenschetst werd bij zijn verklaring van de beteekenis „*secundum*”. Voor deze causale beteekenis zijn in den loop der tijden zeer veel voorbeelden bijeengebracht. Een greep uit verschillende auteurs zal voldoende zijn het verschijnsel nader te illustreeren. Hofmann wees op enkele voorbeelden bij Ps. Ruf. waar *pro* geheel de nuance van *propter* heeft vervangen. Vgl. bijv. 3, 195 *pro* iniuncto labore (: 6, 3, 2 *propter*) en 3, 211 *pro* naturae fragilitate (: 5, 4, 2 *propter*) ⁴⁾. Kalb wees op zeer sprekende voorbeelden uit de jurisprudentie. Hij meende, dat dit causale *pro* vooral Gallich was. Vgl. Intr. Paul. 1, 7, 2 en 4 *pro* eo quod ⁵⁾. Dit *pro* eo quod heeft een bijzondere geschiedenis, die in verband met de aanschouwelijkheid hier in het kort besproken moet

¹⁾ Vgl. Lindsay, A Synt. of Plaut., p. 92.

²⁾ Vgl. Hand, Turs. 4, p. 584.

³⁾ Vgl. Wöflin, A. L. L. 1, p. 176: „neben dem französischen à cause de haben wir im Ital. a cagione di = ad occasionem, im Span. par razon de, wodurch wir daran erinnert werden, dass die Rolle der untergehenden Präpositionen *ob* und *propter* den beiden anderen *per* und *pro* ist zugefallen”.

⁴⁾ Vgl. J. B. Hofmann, I. F. 43, p. 105.

⁵⁾ Vgl. Kalb, Roms Juristen, p. 140.

worden. *Pro* eo quod is nl. voor een ouder eo quod in de plaats getreden. De toevoeging van *pro* heeft om duidelijkheidsoverwegingen plaats gehad. *Eo* was op zijn beurt aan quod toegevoegd ter versterking van het causale begrip, toen het gebruiksgebied van quod in die mate was uitgebreid, dat het „eine Art Universalkonjunktion” geworden was ¹⁾. Typeerend voor het feit, dat de aanschouwelijkheidsontwikkeling op verschillende gebieden kon plaats vinden in een zelfde richting, is de Grieksche uitdrukking: ἀνθ' ὧν. Zij was weliswaar in het Grieksch slechts summier ontwikkeld, hetgeen een Latijnsche ontleening niet zeer waarschijnlijk maakt ²⁾. Vgl. hiervoor voorbeelden, die Salonius op genoemde plaats geeft, bijv. Appendix Mart. 53 quid est *pro* nihilo scipsum homo aestimare? respondit: similem se iumentis irrationabilibus aestimare, *pro* eo quod nihil diiudicant sicut scriptum est. Bij een auteur als Hilarius heeft het causale gebruik van de praepositie *pro* zeer groote afmetingen aangenomen. Vgl. bijv. Matth. 4, 17 ita quidquid lex ne in ipsis quidem operibus damnavit, evangeliorum fides *pro* contumeliosa tantum verborum facilitate condemnat. — 14, 12 et ad rei contemplationem *pro* difficultate tam invisibilis negotii obstupescit ³⁾. Ook bij een geschrift als dat van Palladius en in de Peregrinatio is dit syntactische schema goed bekend. Vgl. Pallad. ⁴⁾ 3, 9, 13; 3, 14; 11, 2 en Peregrin. Aeth. ⁵⁾, bijv. 45, 5 qui tamen *pro* aetate aut imbecillitate occurrere in monte dei ad oblationem faciendam non poterant. — 66, 21 sicut nos cum grandi reverentia attendimus locum illum, ubi primitus domus sancti Abrahae fuit, *pro* memoria illius. — 75, 28 *pro* monazontes ⁶⁾ qui pedibus vadent, necesse est lenius iri. Ook Orosius en Gregorius van T. geven blijk van een goede bekendheid met dit verschijnsel. Vgl. Oros. 1, 10, 1 aliquantulum me *pro* sui diversi-

¹⁾ Vgl. Salonius, Vitae patr., p. 344.

²⁾ Idem.

³⁾ Vgl. voor verdere voorbeelden M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 136.

⁴⁾ Vgl. J. Svennung, Unters. z. Pallad., p. 380.

⁵⁾ Vgl. v. Oorde, Lex. Aeth., p. 158.

⁶⁾ De praep. *pro* wordt bij Aeth. ook c. acc. aangetroffen.

tate moverunt ¹⁾. Met gerundivum bijv. Hist. Franc. 2, 3, p. 62, 12 *pro* custodienda fide, etc. Tot slot zij erop gewezen, dat uit dit causale *pro* zich secundair een finaal gebruik ontwikkelde (met of zonder gerundivum). De voorbeelden zijn vrij laat. Bij Sulpicius Severus wees Goelzer hierop: quod ad praepositionem *pro* attinet, nullum exemplum occurrit quod plebeiae consuetudini iure assignare possim, excepto hoc: M. 26, 4 inter operandum *pro* quodam laboris levamine incudem suam feriunt, in quo *pro* nostri *pour* locum obtinet. Optimi autem scriptores dixissent: ut laborem levent ²⁾. Ook Augustinus heeft dit finale gebruik. Vgl. bijv. in verbindingen met gerundivum Conf. 1, 9, 15 varia tormenta, *pro* quibus effugiendis tibi per universas terras . . . supplicatur. En zonder gerundivum 1, 7, 12 corpus instruxisti sensibus, conpegisti membris, figura decorasti *proque* eius universitate atque incolumitate omnes conatus animantis insinuasti ³⁾. Tenslotte moge ik voor dit gebruik nog wijzen op voorbeelden, die door Svennung voor Orosius werden bijeengebracht. Vgl. bijv. een verbinding met gerund. 3, 4, 5 *pro* depellenda temporali peste corporum etc. en zonder gerund. 4, 6, 42 colligi datur quanta nobis, quibus aeternitas beata promittitur, sint toleranda *pro* vita, cum illi tanta potuerint tolerare *pro* fama (vgl. § 41 ut gloriam famae consequentur). Verdere voorbeelden kan men bijv. nog vinden bij Optat., Cassian., Vict. Vit. ⁴⁾.

¹⁾ Vgl. J. Svennung, Orosiana, p. 42 en Bonnet, Le Lat. d. Grég. d. T., p. 615: „*pro* signifie en vue de, ob ou praeter”. Vgl. verder nog bijv. Goelzer, S. Jérôme, p. 346; Hoogterp, Etud. Cod. Bob. (k), p. 116, § 178.

²⁾ Vgl. H. Goelzer, Grammaticae in Sulpicium Severum observationes, p. 54.

³⁾ Vgl. Hrdlicka, A Study of Late Lat. Vocab., p. 192.

⁴⁾ Vgl. Svennung, Orosiana, p. 41.

Aanschouwelijke momenten bij enkele der overige praeposities.

Werd in het voorafgaande uitvoeriger bij het aanschouwelijk leven der praeposities stilgestaan, in de bedoeling van het volgende ligt het slechts even enkele aanschouwelijke momenten aan te geven.

Ad.

Als een geval van aanschouwelijke versterking is ook de vorm *adin* te beschouwen. Zij is alleen temporeel overgeleverd. Vgl. Gaius, Dig. 18, 6, 16 *adin* aevum custodire. *Ad* treedt tevens tot nadere veraanschouwelijking van den dativus op. Naast *dare alicui* komt *dare ad aliquem* te staan ¹⁾. Vgl. ook *loqui ad*, *clamare ad*, bijv. Aug. Conf. 2, 6, 12 ut *loquar ad te* ²⁾. Bij deze groep behoort ook *nuntiare ad*. Vgl. Plaut. Capt. 384 quae nuntiare hinc te volo in patriam *ad* patrem; *mandare ad*, vgl. Cypr. Epist. 2, 6 (H. 500, 8) denique *ad* minimum famulum suum . . . *mandare dignatus est* etc. ³⁾. Een aanschouwelijkheidsfactor was niet alleen werkzaam daar, waar *ad* den accusatief van richting kwam versterken, maar ook daar, waar *ad* voor *in* in de plaats trad ⁴⁾.

Ante.

Ook bij *ante* kunnen wij verschillende samenstellingen

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 410.

²⁾ Vgl. Hrdlicka, A Study of Late Lat. Vocab., etc., p. 121.

³⁾ Gustafsson, De dativo latino, pag. 34. In dit verband willen wij ook wijzen op een opmerking, die Gustafsson terecht (p. 32) maakt: „Non personae omnino, sed absentis et praesentis rationem haberi in dativis, ideoque iis localis significationis aliquam saltem remanere memoriam vel remansisse, cum genus dicendi exortum sit, probant etiam Tulliana quaedam de *epistulis dandis* dicta. Epistula enim *ei* datur — i.e. ponitur in manum — qui adest ut ferat *ad* absentem: ad Att. IV, 1, 1 *cui* recte *ad te* litteras darem; VI, 3, 1 *dedissem ad te* Philogeni, liberti tuo, litteras; VIII 11 D 1 *mandatis* quae D. Laelio *ad* consules dederas etc.” *Ad* wekte in deze gevallen een plastisch beeld.

⁴⁾ Vgl. Meyer Lübke, Rom. Synt. 477 sqq.

waarnemen, waarvan de verschijning toegeschreven moet worden aan de behoefte tot nadere localiseering. De vorm *abante* komt niet alleen als adverbium, maar ook als praepositie voor. Vgl. Itala Gen. 3, 8 *absconderunt se abante faciem domini* ¹⁾. Ernout en Meillet zeggen: „dans la langue populaire, *ante* tend à se renforcer d'une particule préposée: *abante* qui apparaît dès le second siècle de notre ère, etc.” Deze aanschouwelijkere vorm is ook in de Rom. talen voortgezet, vgl. It. *avanti*, Fr. *avant*, Engad. *avaunt*, Sp. Port. *avante* ²⁾. Hierbij moet men ook *inante* noemen, vgl. Grég. de T. Hist. Franc. 2, 16, p. 82, 19 *inante* *obsidam rotundam habens*, *exante* (alleen adverb.), *subante* (alleen praep.), vgl. Acta Apost. 5, 21 *subante* *lucem in templum introirent*, *deante* en *adante* ³⁾. Fr. *devant* gaat op een vorm *deabante* terug.

Apud.

Op het feit, dat *apud* als veraanschouwelijkende substitutievorm van *in* c.abl. optreedt (vooral in het vulgair Latijn), werd reeds in het voorafgaande terloops gewezen. Het bezat in zulke gevallen een zeer groot beeldend vermogen, vgl. Scaurus cit. Varro, Gramm. 7, 31, 6 *item vitiose dicitur senatum habere apud aedem Apollinis, quod in aede dici oportet*. Nonius zegt: *error consuetudinis apud pro in utitur*. *Apud* genoot, zooals dit telkens het geval is, ook om zijn grooter volumen de voorkeur bij het volk. Bovendien was deze vorm een schepping van vrij recenten datum en vermocht ook door zijn nieuwhed zijn kracht te doen gelden. Dit blijkt ook hieruit, dat deze praepositie nergens in samenstellingen is aan te wijzen. (Zie ook Ernout-Meillet, p. 63). Nergens heeft het een corresponderenden vorm, zelfs niet in het Oskisch en Umbrisch. Mocht het etymologisch inderdaad met *apio* in verband gebracht moeten worden, dan is ook dit een indicium voor zijn groote beeldende kracht.

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁶, p. 500; Hamp, A. L. L. 5, p. 335; Thes. 1, 46, 33 sqq.; Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 56.

²⁾ Vgl. Meyer Lübke, R. E. W. 4.

³⁾ Vgl. Hamp, A. L. L. 5, p. 335—340.

In de aanschouwelijke taal van Tacitus treft men het zeer vaak aan en ook later bij iemand als Hilarius bijv., vgl. Ps. 137, 7 *apud hoc ergo templum deo sanctum adorabit* ¹⁾. Parallel loopt hiermede het geval, waar men *apud* vindt ter veraanschouwelijking van het locatieve begrip bij namen van steden en landen ²⁾. Ook *apud* in zijn nuance van *inter*, vgl. bijv. Tac. Germ. 44, 13 *nec arma ut apud ceteros Germanos in promiscuo*; in zijn nuance van *penes* vgl. Nep. Phoc. 2, 4 *cum apud eum summum esset imperium*; in zijn nuance van *cum* vgl. Sen. Pat. Contr. 1, 8, 3 *adhuc diutius fuisti cum hoste quam apud patrem*, waren het gevolg van een oorspronkelijk uitgesproken locale zienswijze ³⁾. Van een zeer plastisch gebruik geven ook uitdrukkingen als: *apud se esse*, *apud animum statuere*, etc. blijk ⁴⁾. Zij behoorden thuis in de omgangstaal (Plaut. Sall. Petr. Liv. etc.) ⁵⁾.

Contra.

De praepositie *contra*, die panromaansch is, komt in het oud-Latijn hoofdzakelijk adverbiaal voor. Zij drukt oorspronkelijk een begrip „tegenover”, zoo ruimtelijk mogelijk gezien, uit. Voorbeelden als: Plaut. Persa 13 *qui sic contra me astat*, Ps. 156 *adsistite omnes contra me*, moeten als overgang naar het overdrachtelijk gebruik, dat zeer verbreid was, gezien worden. Vgl. Cic. Q. Rosc. 51 *resistere contra veritatem*. De groep samenstellingen, die bij *sistere* behoort, had van huis uit een uitgesproken plaatselijke beteekenis. Deze konden op abstract gebied overgebracht worden, ook in verbindingen met *contra*. Vgl. Leg. agr. 1, 25 *contra vos in contione consistere* ⁶⁾. Als „forme renforcée de la basse

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 499; Thes. 2, 336, 42 sqq.; Kühner-Stegmann 2, 1, p. 523—526; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 36; L. C. Hrdlicka, A Study of Late Lat. Vocab. etc., p. 130; Gagnér, p. 94—97, etc.

²⁾ Vgl. Thes. 2, 337, 61 sqq.; Funaioli, A. L. L. 13, 345 sqq.; Löfstedt, Komm. 252 sqq.; Gagnér, p. 101—111; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 36 etc.

³⁾ Vgl. resp. Gagnér, p. 14; 18; 117 sqq.; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 37 etc.

⁴⁾ Vgl. Thes. 2, 342, 30 sqq.

⁵⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 499.

⁶⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 506 en 507; Meyer Lübke R. E. W. 2187; Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 216; Thes. 4, 743, 46 etc.

époque" geeft Ernout-Meillet *incontra* op. Ook dezen vorm moet men als poging tot nieuwe locale versterking zien. Zij maakt deel uit van het groote proces, waarin men den aanschouwelijkheidsdrang zich ziet baanbreken. Soms werd dit verschijnsel gesteund door Grieksche equivalenten, met name bij het vertalen. Het is echter ten eenen male onjuist, om zooals Salonius doet, hierop het hoofdaccent te leggen ¹⁾. Het was een syntactische mogelijkheid, die men als een typische eigenschap van de Latijnsche taal en meer in het bijzonder van de vulgair getinte taal kan waarnemen. Zij beperkt zich overigens niet tot het Grieksch en Latijn, maar ook in andere taalgroepen, zooals bijv. de Germaansche, heeft dit verschijnsel, hoewel op een geheel eigen manier, plaats gevonden. Het is een psychologische noodzaak, waarvan men het optreden steeds onafhankelijk van elkaar mag verwachten. *Incontra* komt èn als adverbium voor èn als praepositie. De verschijning van de praepositie is echter pas betrekkelijk laat, vgl. Luc. 8, 22 (Ital. Cantabr.) *pertranseamus incontra stagnum* (εἰς τὸ πέρας), maar Vulg. *transfretemus trans stagnum*. Deze samengestelde vorm is zeer verbreid in de Romaansche talen, hetgeen zijn oorsprong uit de volkstaal bevestigt; vgl. Ital. *incontra*, Friaul *inkuintre*, Fr. *encontre*, Prov. Kat. Sp. *encontra* ²⁾. Daarnaast komen samenstellingen als *transcontra*, *econtra*, *decontra*, en *acontra* voor.

Adversus en Erga.

De oorspronkelijke beteekenis van *adversus* spreekt voor zichzelf. Als praepositie werd *adversus* vooral met verba movendi verbonden en beteekende: „erheen gewend”. Reeds spoedig ging deze praepositie over naar het gebied van *contra*. Gevallen als Catull. 51, 3 *qui sedens adversus identidem te spectat*, hebben wellicht een dergelijk gebruik gestimuleerd. Een stap verder zijn we reeds bij Cels. 3, 6 *ob quam causam medicus neque in tenebris neque a capite aegri debet*

¹⁾ Vgl. Salonius, *Vitae patr.*, p. 218.

²⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 507; Meyer Lübke, *R. E. W.* 4361; Hamp, *A. L. L.* 5, p. 351; Salonius, *Vit. Patr.*, p. 225, etc.

residere, sed illustri loco *adversus* eum, ut omnes notas ex vultu quoque cubantis perspiciat. Vooral in de verschillende groeptalen kan *adversus* oorspronkelijk groote aanschouwelijkheid gehad hebben. Vgl. bijv. in de rechtstaal *adversus* aliquem causam dicere. Ook in die voorbeelden, waar men *adversus* verbonden vindt met de verba pugnandi, zal dit gegolden hebben. De frequentie van *adversus* neemt toe en men kan later vaak een zekere voorkeur voor deze praepositie boven *contra* waarnemen ¹⁾. Bij een bespreking over aanschouwelijkheid moet ook een vorm als *exadversum* en *inadversum* betrokken worden ²⁾. Als latere substitutievorm treedt in het Romaansch de praepositieele vorm *in directum* op, vgl. Fr. *endroit*, Prov. *endrech* ³⁾.

Erga ⁴⁾ wordt vanaf het begin van den keizertijd door de volkstaal gemeden (groote abstractie voor het gevoel bij het volk moet hiervan wel mede een oorzaak geweest zijn). Men vindt *erga* bijv. niet bij Vitruvius, Seneca Pat., Petronius, Peregrinatio Aetheriae, Greg. van T. etc. Ook in het Romaansch is deze praepositie slechts in gewijzigde beteekenis aanwezig ⁵⁾. De gewone beteekenis in vriendelijken zin, die de schoolgrammatica's leeren, is niet steekhoudend. Ernout en Meillet zeggen hiervan: „Les grammairiens latins enseignent qu'*erga* s'emploie seulement avec l'idée de bienveillance au rebours de *in*, qui marque une idée d'hostilité; mais la distinction est loin d'être observée, surtout dans la langue familière” ⁶⁾. Uit *erga* in de beteekenis van „tegenover” ontwikkelde zich een nuance, „met betrekking tot”. Vgl. Tac. Ann. 4, 11, 11 atrociores semper fama *erga* dominantium exitus ⁷⁾.

¹⁾ Vgl. Hand, 1, p. 178—188; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 518; Kühner-Stegmann, 2, 1, p. 527—539; Thes. 1, 851 sqq.; Hrdlicka, A Study of Late Lat. Vocab. etc., p. 138; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 54.

²⁾ Vgl. Hamp, A. L. L. 5, p. 348; Wackernagel, Vorl. ü. Synt. 2, p. 232; I. F. Anz. 43, 39.

³⁾ Vgl. Meyer Lübke, R. E. W. 4379.

⁴⁾ Voor de etymologie van deze praepositie, Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 309.

⁵⁾ Vgl. Meyer Lübke, R. E. W. 2892; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 520.

⁶⁾ Vgl. Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 309.

⁷⁾ Vgl. hierbij ook Rönisch, Itala und Vulg., p. 398.

Penes.

Penes treedt als substitutievorm van *in* op bij namen van landen en steden ¹⁾, zooals men dit ook bij *ad* en *apud* kan waarnemen. Vgl. Land. Sagax. 150, 17 Gordiani temporibus Porphyrius Romae habetur, Theopompus philosophus *apud* Cheroniam et Nicator sophista *penes* Athenas pollebant. Ook de overdrachtelijke beteekenis van *apud* kan men vaak bij *penes* vinden, zooals bijv. de nuance van *coram*, vgl. Itala Matth. 10, 33 (Tert. idol. 13) qui confusus super me fuerit *penes* homines (ἐμπροσθεν, Vulg. *coram*). Tot slot neemt *penes* sedert Tert. ook de functie ter verwijzing naar bronnen van *apud* over ²⁾.

Prope.

Prope komt in het late Latijn evenals *apud*, *ad*, *circa* en *penes* bij stedennamen te staan en wordt daar gebruikt als veraanschouwelijkend element van den locativus. Door zijn speciaal lokaal karakter was het hiervoor uitermate geschikt ³⁾. Vgl. Amm. 23, 6, 19 Apollonius traditur natus *prope* oppidum Tyana. Dat hiermede bedoeld wordt „in de stad Tyana” bewijst de uitlating van Philostr. Apoll. 1, 4 Ἀπολλωνίῳ πατρὶς ἦν Τύανα πόλις Ἑλλάς. Vgl. ook Itin. Hieros. 16g civitas Thiana, inde fuit Apollonius magnus. Men heeft hier dus te doen met een geval van spontane substitutie, ter versterking van het locale bewustzijn. Adverbiaal vindt men ook samengestelde vormen van *prope*, ter veraanschouwelijking van de locale situatie. *Inprope* treft men bijv. bij Tertullianus aan, exhort. ad cast. 10 si orationem facit ad dominum *inprope* est caelo. *Deprope* treedt op om het begrip „waarvandaan” nader te localiseeren. Vgl. Rab. M. Hom. 5, 21 Patr. 110, 377. De praepositioneele phase heeft *adprope* bereikt, waar *ad* versterkend is toegevoegd. Vgl. Pard. 300 (a. 642) mansionem *adprope* ipsam Iona, quam lupus quondam tenere visus est.

¹⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 502; Funaioli, A. L. L. 13, 364.

²⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 502; Hirt, A. L. L. 4, 88 sqq.; M. Bréal, Etym. Lat., Mém. de la société de Ling. 5, 1884, p. 431 sqq.; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 54, etc.

³⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 503; Funaioli, A. L. L. 13, p. 364.

Deze vorm is in de Romaansche talen overgegaan. Vgl. Roem. *aproape*, Lomb. *apröf*, oud Ital. *apruovo*, oud Fr. *apruef*, Prov. Kat. *aprop* ¹⁾.

Retro.

Retro verschijnt tot aan Apuleius alleen adverbiaal. Vgl. Apul. Met. 6, 8 *conveniat retro metas*. Ook de Vulg. en Itala hebben deze verbindingen. Vgl. Mc. 8, 33 *vade retro me satana* ²⁾. Als gevolg van het aanschouwelijk leven der praepositie komt men ook enkele samengestelde vormen van *retro* tegen. *Deretro* komt ook als praepositie voor ³⁾. Vgl. Orib. Syn. 8, 1 *deretro capite, quod occipitium dicimus*. De schrijvers, waar men dit verschijnsel kan waarnemen, zijn Palladius, Chiron, Vulgaat en Oribasius. Het verschijnsel brak zich dus in de volkstaal baan. Naast *deretro* komt ook *aretro* voor. Als adverb. verschijnt *inretro*. Vgl. C. I. L. 13, 8337 ⁴⁾.

Secus, secundum en sequens.

Secus is wederom een van die scheppingen van het volk, die bestemd waren, om praeposities welke abstract begonnen te worden (hetzij naar vorm of naar inhoud) door nieuwer en aanschouwelijker materiaal te vervangen. Wel was het adverbiaal gebruik reeds langer bekend, in het bijzonder in verbindingen als *altrinsecus* en *intrinsecus*. Sedert de derde eeuw na Chr. komt de praepositie in grooten omvang naar voren, vooral in locale beteekenis ⁵⁾. Zij neemt hier de functie van *secundum* over, dat in dezen tijd vooral naar het overdrachtelijk gebied was overgegaan. *Secus* treedt dus als gedeeltelijke substitutievorm van het locale *secundum* op. Bij Augustinus in de Conf. komt *secundum* in de locale betee-

¹⁾ Vgl. Meyer Lübke, R. E. W. 197.

²⁾ Vgl. verder Rönsch, Itala und Vulg., p. 399.

³⁾ Vgl. Thes. 5, 629, 35.

⁴⁾ Vgl. Hamp, A. L. L. 5, p. 342; J. Svennung, Unters. z. Pallad., etc., p. 330; Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 854; Wackernagel, Vorl. ü. Synt. 2, p. 163; E. Ludwig, A. L. L. 8, 294.

⁵⁾ Vgl. Stolz-Schmalz-Hofmann²⁾, p. 517; Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 916.

kenis geheel niet voor ¹⁾). Bij Hilarius is het slechts eenmaal aan te wijzen ²⁾). Ook Bonnet wijst hierop: „secundum n'a plus que le sens figuré, conformément à H. Goelzer, S. Jérôme, p. 333. Dans le sens local „près de”, secus prend sa place une dizaine de fois dans les Miracles, beaucoup moins souvent dans l'Hist. Franc.” ³⁾ Dat het ook hier het volk was, waar deze drang naar nieuwer, beeldender materiaal zich verwerkelijkte, blijkt duidelijk uit de opmerking van Charisius G. L. K. I, 80, 18 sqq.: id quod vulgus usurpat „secus illum sedi” hoc est, „secundum illum” et novum et sordidum est. Vgl. voor de locale beteekenis van *secus* Pseud. Apul. Herb. 5, 1 *secus flumina*. Dit *secus* is dus o.a. een nieuwe schepping voor een begrip, dat reeds het gebruik van vormen als *iuxta*, *circa* etc. in deze nuance te voorschijn had geroepen. Vgl. ook de wisseling van deze vormen in Itala Act. 10, 6 *secus mari* (Vulg. *iuxta*), 2, 10 *secus Cyrenen* (Vulg. *circa* ~ *καρά*) ⁴⁾. *Secus* ging ook tot vorming van een overdrachtelijke beteekenis over (hierin gedeeltelijk overeenstemmend met *secundum*). Vgl. bijv. Clem. ad Cor. 20, 6 *secus voluntatem eius* ⁵⁾. In het Sardisch leeft deze praepositie nog op Romaanschen bodem voort ⁶⁾. Als nieuwe concurreerende vorm begint ook *sequens* zich te laten gelden. Zij heeft echter in de ons overgeleverde bronnen nooit de phase bereikt, dat zij als substitutievorm kon optreden. *Sequens* is alleen adverbiaal aan te wijzen. Vgl. Chiron 894 *primum adicies oleum vetus, sequens acetum* ⁷⁾. Men kan hiermede den nieuw-Franschen vorm suivant vergelijken. Terwijl het in de dertiende eeuw nog gerund. part. was, heeft zich uit een absoluut gebruikte verbinding met een nomen, bijv. suivant les raisons, een praepositie ontwikkeld ⁸⁾.

¹⁾ Vgl. Hrdlicka, A Study of Late Lat. Vocab. etc., p. 137.

²⁾ Vgl. M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 49 sqq.

³⁾ Le Lat. d. Grég. d. T., p. 592; vgl. ook Juret, Etud. Gramm. s. l. Lat. de S. Filastr., p. 87.

⁴⁾ Vgl. J. Svennung, Unters. z. Pallad., p. 356; id. Wortstud., p. 120; Erik Tidner, Sprachl. Komm. z. Lat. Didask. Apost. 167; Salon., Vit. Patr., p. 55, etc.

⁵⁾ Vgl. Wölflin, A. L. L. 9, p. 98.

⁶⁾ Vgl. Meyer Lübke, R. E. W. 7777.

⁷⁾ Vgl. Ahlquist 24.

⁸⁾ Vgl. hiervoor E. Gamillscheg, E. W. F. Spr., p. 821; Meyer Lübke, R. E. W. 7838.

Ultra verscheen om het verzwakte *uls* nieuw coloriet te geven (vgl. ook *citra* t.a.v. *cis*). *Uls* bleef alleen in formules als Varro L. L. 5, 50 *uls* lucum Facutalem en *uls* et *cis* Tiberim bewaard ¹⁾. *Ultra* verving in het na-klassieke Latijn het te abstract geworden *trans*. Bij sommige auteurs treft men dit niet meer aan (Curt. Solin. Cypr. Pallad.). Bij Hilarius komt het slechts tweemaal voor. Ook in het Romaansch werd *trans* slechts gedeeltelijk en dan in gewijzigde beteekenis bewaard ²⁾. In composita komt *ultra* vanaf Apuleius voor. Vgl. Apul. Dogm. Plat. 1 deus ille summus *ultra-mundanus*. Vgl. ook Spaansch *oltramar*. *Ultra* heeft zijn kracht bewezen door een zeer levendig gebruik in de Rom. talen ³⁾. In samenstellingen was het oorspronkelijke bewustzijn voor de locale beteekenis van *trans* reeds vroeg verzwakt. Zoo zijn de plaatsen te verklaren als Livius 25, 14, 4 *vexillum trans vallum hostium traiecit*; — 21, 26, 6 *omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis*; — 38, 25, 7 *donec res suas trans Halyn flumen traicerent*. Deze aanschouwelijke versterking vindt men ook bij *transtineo* (Plaut. Mil. 468), *transfero* (Liv. 42, 10, 3), *traduco* (Caes. Bell. Gall. 1, 35, 3), *transmitto* (Fest. Brev. 14, 1), *transfreto* (Luc. 8, 22 Colb. Vulg. 2), etc. ⁴⁾. Ook *ultra* dient in zulke gevallen vaak als versterkend element. Hier. 3, 1347 *transduxit ultra Jordanen*. *Trans* kon ook antwoord geven op de vraag „waarvandaan” „über . . . hinüber”, „von jenseits”, zooals Thielmann vertaalt. Vgl. Plin. Nat. Hist. 10, 135 *venerunt in Italiam . . . trans Padum et novae aves*, etc. Dit begrip werd door beschaafde lieden graag geaccentueerd door een *inde*. Vgl. Hieron. Sophon. 3, 10 in Lib. 3 in Amos 9, 7, 8, p. 1091d *trans flumina Aethiopiae, inde detulerint*. Het volk verwerkelijkt echter deze behoefte naar een gedetailleerde localisatie

¹⁾ Vgl. Ernout Meillet, Dict. Etym., p. 1121; Thielmann, A. L. L. 4, 247; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 507.

²⁾ Vgl. Schmalz, Glotta, 6, 185; M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 196; Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 520.

³⁾ Vgl. Meyer Lübke, R. E. W. 9038.

⁴⁾ Vgl. Thielmann, A. L. L. 4, p. 250.

door een: *detrans*. Vgl. bijv. Orib. Syn. 3, 65 *panis detrans mare*. Ook *atrans* en *etrans* komen voor. Vgl. Num. 32, 19 *atrans Jordanen*. In ander verband vindt men nog *adtrans* gebruikt ¹⁾. Thielmann zegt: „es ist dies ein Versuch der Schriftsprache, den Begriff „von jenseits“, deutlich auszudrücken ohne die Regeln der gebildeten Latinität, die Doppelprepositionen nur ungern zuliess, zu verletzen. Die Volkssprache sagt aber kurz und deutlich *detrans*“. *Ultra* trad, zooals reeds werd opgemerkt, als substitutievorm van *uls* en gedeeltelijk ook van *trans* op. Het bekende gebruik van *ultra* bij getallen en maatbepalingen gaat op zeer lokaal aanschouwelijke gevallen terug. Vgl. Cic. Att. 3, 4 ut mihi *ultra* quadringenta milia (mijl) liceret esse; Liv. 43, 11, 5 *ultra* mille passuum; — 25, 5, 6 *ultra* quinquagesimum lapidem etc. Van dergelijke concrete gevallen werd het gemakkelijk op veel abstracter formules overgebracht. Praegnant door zijn korthed verschijnt *ultra* vooral vaak in rhetorische geschriften. Vgl. Senec. Clem. 1, 4, 3 *amari ultra* privatas necessitudines; Lucan. 2, 138 *Romanaque Samnis ultra* Caudinas speravit vulnera furcas. Dit praegnante gebruik van *ultra* was o.a. mogelijk doordat ieder abstract begrip ook als grens kon worden opgevat. Oorspronkelijk waren deze voorbeelden nog met ruimtelijke verba verbonden. In de volgende fasen bleven ook deze weg ²⁾. Vgl. Liv. 3, 46, 1 *nec ultra* minas processum est; Tac. Hist. 1, 55, 8 *legiones nihil ultra* fremitum et minas ausae initium erumpendi circumspectabant. *Ultra* treedt als substitutievorm op van *praeter*, gedeeltelijk ook van *supra* en *super*. Thielmann ³⁾ zegt hiervan: „es wird durch Erweiterung seiner Sphäre nach allen Richtungen hin, recht zu einer Präposition des silbernen Lateins, die späterhin ihren Rivalen *praeter* völlig absorbiert, *supra* und *super* wenigstens beeinträchtigt“. Voor *ultra* als substitutievorm van *praeter* vgl. bijv. Liv. 28, 22, 10 *nihil ultra* facile creditam mortem meam a vobis violatus sim.

¹⁾ Vgl. Thielmann, A. L. L. 4, 252; Hamp, A. L. L. 5, p. 353; Rönsch, Itala und Vulg., p. 234 en 235.

²⁾ Vgl. Thielmann, A. L. L. 4, p. 376.

³⁾ Id., p. 381.

Voor *supra* bijv. Sen. Pat. Suas. 1, 3 non magis quidquam *ultra* Alexandrum novimus, maar ook Aug. in Ps. 38, 10 *ultra* solem . . . sub sole etc. Als samengestelde praepositie in dienst der aanschouwelijkheid vindt men de volgende vormen: *deultra* en *abultra* ¹⁾.

Usque.

Ook *usque* laat ons, zooals zeer veel andere praeposities, een ruim adverbiaal gebruik zien, dat aan de praepositio-
neele vorming voorafging. *Usque* trad oorspronkelijk bij
stedennamen als versterkend element op. „Ab Alpibus *usque*
Romam contendit, bedeutet mithin: er reiste von den Alpen
nach Rom ohne diese Reise zu unterbrechen oder: er reiste
in einem fort von den Alpen nach Rom, und dass das Ziel
erreicht wird, ergibt sich eben aus der Versicherung, die
Reise habe keine Unterbrechung gelitten.” ²⁾ In een voor-
beeld als Cic. Pis. 51 ut a Brindisio *usque* Romam agmen
perpetuum totius Italiae viderit, wordt niet zoozeer het
bereikte doel, maar de geheele beweging van het uitgangspunt
tot het einde door *usque* tot uitdrukking gebracht. *Usque* gaat
een naamval „regeeren” door vooral oorspronkelijk met
accusatieven van richting bij stedennamen verbonden te
worden. Later voelde men dit oorspronkelijke gebruik niet
meer en er verschijnt een schema *usque* c. acc. Als aan-
schouwelijke versterking moeten wij een vorm als *usque ad*
beschouwen. Vgl. Cic. Verr. 5, 50 *usque ad* Oceanum mittere.
In de latere Latiniteit breidde *usque* zich ook over andere
gebieden uit. Daar, waar *usque* met andere begrippen ver-
bonden werd, had vooral de volkstaal en de rhetorica een
levendig aandeel (Cato, Celsus, Curtius, Quintilianus, etc.).
Naast *usque ad* treft men ook *usque in*, *usque sub*, *super*, *post*, *ante*
aan. In de constructie *usque ad* werd *usque* vaak achter het
substantief gezet. Dit diende zeker ter bevordering van een
rhetorisch-stilistisch doel ³⁾. Voor andere combinaties, die

¹⁾ Vgl. Thes. 1, p. 227, 12 sqq. en Thes. 5, p. 867, 12 sqq.

²⁾ Wölfflin, A. L. L. 4, p. 52.

³⁾ Vgl. Thielmann, A. L. L. 7, p. 103 sqq.

de locale voorstelling nader moesten accentueeren, kan men bijv. vergelijken Verg. Georg. 1, 211 *usque sub* extremum brumae intractabilis imbrem. Ook Ovid. Met. 5, 607 *usque sub* Orchomenon. Voor *usque post* vgl. Vulg. 3 Esd. 2, 13, 19 *usque post* sabbatum. Voor *usque trans* Cic. Quint. 12 *trans* Alpes *usque*; Ruf. Brev. 3, 2 *usque trans* Padum. Voor *usque super* vgl. Verg. Aen. 11, 317 *finis super usque* Sicanos etc. Voor *usque ad* kan men bijv. zeer goed materiaal vinden bij Augustinus: „in order to emphasize the idea of direction, either literal or figurative, St. Augustine frequently (38 times) reinforces *ad* by the adverb *usque*”¹⁾.

Sub.

Tot slot van deze verhandeling over de aanschouwelijkheid als ontwikkelingsfactor bij de Latijnsche praeposities zullen wij nog bij enkele beeldende momenten van de praepositie *sub* stilstaan. Het spreekt vanzelf, dat men een dergelijk onderzoek zou kunnen uitbreiden over alle in het voorafgaande nog niet behandelde praeposities. Toch meenden wij door de behandelde fasen voldoende aangetoond te hebben, welke punten bij een bespreking over het aanschouwelijke leven der praeposities naar voren komen. Ook de praepositie *sub* heeft zeer veel aanschouwelijke momenten. Haar grondbeteekenis is „onder”. Dichters gebruiken deze praepositie in de zeer schilderachtige nuance van „onder in”²⁾. Vgl. Propert. 1, 14, 12 et legitur rubris gemma *sub* aequoribus; — 4, 5, 22 et quae *sub* Tyria concha superbit aqua; Verg. Georg. 4, 333 thalamo *sub* fluminis alti; Ovid. Fast. 1, 186 et data *sub* niveo candida mella cado. Deze dictie is uitgesproken dichterlijk. Ook bij een auteur als Tacitus vindt men zeer veel aanschouwelijke vormen. Vgl. bijv. Ann. 2, 70, 2 si effundendus spiritus *sub* oculis inimicorum foret. — 2, 35, 8 nihil satis inlustre . . . nisi coram et *sub* oculis

¹⁾ Hrdlicka, A Study of Late Lat. Vocab. etc., p. 122; voor *usque ab* *ibid.*, p. 156; voor *usque in* *ibid.*, p. 202. Vgl. ook M. V. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 35 en 36.

²⁾ Vgl. Rothstein, Eleg. d. Prop. ad locum.

Caesaris (esse) ¹⁾. Op een aanschouwelijke voorstelling gaan ook uitdrukkingen als *sub vexillis*, *sub signis*, *sub armis*, *sub corona*, *sub* verbere en tenslotte niet in de laatste plaats het christelijke *sub cruce* terug. Vgl. Tac. Hist. 2, 14, 10 *adiuncta (est) Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et quingenti Pannonii, nondum sub signis*. — 3, 63, 2 *miles transiturus in partes . . . sub signis vexillisque in . . . campos descendere*. — 1, 68, 12 *multa hominum milia caesa, multa sub corona venundata (sunt)*. Ann. 6, 24, 19 *ut . . . ostenderet nepotem sub verbere centurionis, inter servorum ictus extrema vitae alimenta frustra orantem*. Bij Hilarius en elders in den Bijbel of bij christelijke auteurs treft men vaak plastische voorstellingen aan. Vgl. Hil. Trin. 10, 34 *Paradisum meruit sub cruce latro, pendentem Christum confessus in regno*; in Ps. 56, 4 *sed sperans sub umbra alarum dei officio spei suae semper intentus est dicens*; — 62, 9 *sub velamento alarum*; — 67, 10 *sub velamento verborum etc.* ²⁾. In de zilveren Latiniteit en in het late Latijn vindt men vaak *sub* praegnant gebruikt. Een uitdrukking als *sub Domitiano* zal zeker aanvankelijk tengevolge van een geaccentueerde locale voorstelling als equivalent gebruikt zijn voor *sub imperio Domitiani* of *temporibus Domitiani* ³⁾. Vgl. Tac. Germ. 8, 8 *vidimus sub divo Vespasiano Velaedam*; Agr. 45, 9 *praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et aspici*; Hist. 1, 75, 10 *stetit domus utraque sub Othone incertum an metu etc.* Bij een auteur als Tacitus heeft dit gebruik zeer groote afmetingen aangenomen ⁴⁾. Als een gevolg van de oorspronkelijk locale voorstelling moet men ook het instrumentale gebruik van de praepositie *sub* zien. Men kan het vergelijken met die gevallen, waar ook de praepositie *in* als veraanschouwelijkend element van den instrumentalis optreedt. Een dergelijk instrumentaal gebruik van de praepositie *sub*

¹⁾ Vgl. Schrijnen-Mohrmann, Synt. z. d. Br. d. hlg. Cypr., p. 171: „einige Male findet sich bei ihm (Cypr.) der Ausdruck *sub oculis*, worin wieder der öfters erwähnte Hang nach Anschaulichkeit hervortritt“. Vgl. verder Stolz-Schmalz-Hofmann⁵, p. 539; Brown, Synt. Prep. Hil., p. 183 sqq.; Lavarenne, Prud. 175 sqq.; Goelzer, St. Avit. 217 sqq., etc.

²⁾ Vgl. Brown, Synt. Prep. Hil., p. 183 en 184.

³⁾ Vgl. Wölfflin, A. L. L. 12, p. 449 sqq.

⁴⁾ Vgl. Gerber-Greef, Lex. Tac., p. 1555 en 1556.

komt men vanaf Lucretius tegen. Vgl. Propert. 2, 28, 35 *magico torti sub carmine rhombi*; Celsus 5, 26, 31 *sub frigido sudore moriuntur*. Vulg. Interpret. Ps. 65, 17 *Deum exaltavi sub lingua mea*. Hil. Trin. 5, 28 *cognosce sub eodem dicto utriusque temporis significationem*. In Matth. 18, 6 et *sub homine uno, universitas sentienda est*. — 19, 11 *sub vestitu Ioannis, in camelo gentes significari etc.* 1). De aanschouwelijkheidsdrang riep ook samengestelde vormen van *sub* in het leven, zooals bijv. *desub*. Wanneer men de voorbeelden van den Thesaurus overziet, zal het duidelijk zijn, dat wij ook van dezen vorm den oorsprong bij het volk moeten zoeken 2). Vgl. bijv. Chiron. 20 *desub cirru sanguis trahi debet*. Voor de vroegste plaats, die ons overgeleverd is, zie men Iul. Bass. Frag. Sen. Contr. 1, 3, 11. De samenstelling *subinde* zet oorspronkelijk een bekende nuance van *sub* voort. Bedoeld is de temporeele beteekenis „onmiddellijk na” (*sub noctem*). Reeds in het Latijn ontwikkelde zich de beteekenis „dikwijls”, die wij vaak in de Romaansche talen aantreffen. Vgl. Fr. *souvent*, Ital. *sovente*. Ook de nieuwe vorm *subtus* had tot taak de aanschouwelijkheid te dienen 3). Zij verschijnt vanaf Vitruvius 4, 2, 5 *subtus canterios*. Tot nadere locale precisering verscheen ook hier wederom een vorm *desubtus*.

1) Vgl. Weyman, A. L. L. 14, 489 en Brown, Synt. Prep. Hil., p. 186 sqq.

2) Vgl. Thes. 5, 775, 43 sqq.

3) Vgl. Ernout-Meillet, Dict. Etym., p. 993: „Attesté surtout à l'époque républicaine et du reste rare dans les textes, ignoré de Cic. et Caes., mais a du être courant dans la langue parlée comme montre l'extension du mot dans les langues romanes M. L. 8402”.

Alphabetische lijst der geciteerde werken.

- ARCHIV FÜR LATEINISCHE LEXIKOGRAPHIE UND GRAMMATIK, Leipzig
1884—1908 (A.L.L.).
- A. BELL, *De locativi in prisca latinitate vi et usu*, diss. Breslau 1889.
- CHARLES E. BENNET, *Syntax of early latin*, II vols. Boston 1910—
1914.
- FR. BLASS' *Grammatik des Neutestamentischen Griechisch*, bear-
beitet von Dr. A. DEBRUNNER, 6e Aufl. Göttingen 1931.
- M. BONNET, *Le latin de Grégoire de Tours*. Paris 1890.
- E. BOISACQ, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*,
Heidelberg 1938.
- M. V. BROWN, *The syntax of the prepositions in the works of
Saint Hilary*, Washington 1934 (Patristic studies XLI).
- KARL BRUGMANN — Berthold Delbrück, *Grundriss der verglei-
chenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II*,
Strassburg 1911.
- CARL D. BUCK, *Elementarbuch der Oskisch — Umbrischen Dia-
lekte*, Heidelberg 1905.
- BULLETTIN DE LA SOCIÉTÉ LINGUISTIQUE DE PARIS, Paris 1868 sqq.
(B.S.L.).
- S. CAVALLIN, *Zum Bedeutungswandel von lat. unde und inde*.
Bulletin de la société royale des Lettres de Lund, 1936.
(Zie ook bespreking in *Museum* jg. 45, kol. 28 v. door
Prof. Gerlach Royen).
- E. DIEHL, *Inscriptiones latinae christianae veteres*, Berolini 1924—
1931.
- A. A. DRÄGER, *Über Syntax und Stil des Tacitus*, 1882.
- A. ERNOUT—A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue
latine*, Paris 1939.
- FORCELLINI—DE VIT, *Lexicon totius Latinitatis I—VI*, Prato
1858—1875.
- FRIESE, *De praepositionum et pronominum usu qui est in titulis
Africanis latinis*, Vratislaviae 1913.
- ANDERS GAGNÉR, *Studien zur Bedeutung der Praeposition apud*,
Uppsala (Uppsala universitets Årsskrift 1931).
- A. GERBER et A. GREEF, *Lexicon Taciteum*, Lipsiae 1903.
- GLOTTA, *Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache*,
Göttingen 1909 sqq.
- H. GOELZER, *Étude lexicographique et grammaticale de la latinité
de St. Jérôme*, Paris 1884.
- , *Le latin de St. Avit*, Paris 1909.

- A. C. GRANDGENT, An introduction to vulgar latin. Boston 1908.
- F. GUSTAFSSON, De dativo latino, Helsingforsiae 1904.
- FERDINANDI HANDII, Tursellinus seu de Particulis latinis commentarii. I (Leipzig 1829) — II (1832) — III (1836) — IV (1845).
- W. HAVERS, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg 1931.
- J. B. HOFMANN, Lateinische Umgangssprache, Heidelberg 1936.
- P. W. HOOGTERP, Etude sur le latin du codex Bobiensis (k) des Evangiles, Wageningen 1930.
- HEINRICH HOPPE, Syntax und Stil des Tertullian, Leipzig 1903.
- C. L. HRDLICKA, A study of the late latin vocabulary and of the prepositions and demonstrative pronouns in the Confessions of St. Augustine, Washington 1931 (Patristic studies XXXI).
- JOS. HUBER, Altportugiesisches Elementarbuch, Heidelberg 1933.
- INDOGERMANISCHE FORSCHUNGEN, Strassburg (sinds 1919 Berlin) 1892 sqq. (I.F.).
- A. C. JURET, Etude grammaticale sur le latin de St. Filastrius, Erlangen 1904.
- , Systeme de la syntaxe latine², Paris 1932.
- W. KALB, Das Juristenlatein, Erlangen 1887.
- , Roms Juristen nach ihrer Sprache dargestellt, Leipzig 1890.
- KEIL, Catonis de agricultura (Terenti Varronis Rerum Rusticarum) mit Kommentar und Wortindex, Leipzig 1884—1902.
- K. KLINCK, Beiträge zur Geschichte des Lokativs und des lokativen Ablativs im Lateinischen, diss. München 1933.
- KNABENHANS, Zur Psychologie des primitiven Menschen, Schweiz. Arch. f. Volkskunde XXIII (1921).
- B. KRANZ, De particularum *pro* et *prae* in prisca latinitate vi atque usu, diss. Breslau 1907.
- KREBS-SCHMALZ, Antibarbarus der lat. Sprache 1, 2⁷, Basel 1905—1907.
- W. KROLL, Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht, Berlin 1925.
- R. KÜHNER, Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache, II²: Satzlehre, neu bearbeitet von C. Stegmann. Hannover 1914.
- M. LAVARENNE, Etude sur la langue du poète Prudence, Paris 1901.
- W. M. LINDSAY, Syntax of Plautus, Oxford 1907.
- E. LÖFSTEDT, Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae. Uppsala — Leipzig 1936.
- , Syntactica, Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateins, Lund I, 1928, II, 1933.
- C. MEINHOF, Die Sprache der Hamiten, Hamburg 1912.
- H. MERGUET, Lexikon zu Vergilius, Leipzig 1912.
- , Lexikon zu Cicero, Leipzig 1905.

- P. A. H. J. MERKX, Zur Syntax der Kasus und Tempora in den Traktaten des hlg. Cyprian, Nijmegen 1939.
- H. MEUSEL, Lexicon Caesarianum, Berolini 1887.
- MNEMOSYNE, Bibliotheca philologica Batava, Lugduni Batavorum 1852 sqq.
- G. W. MOONEY, Suet. Tranq. de vita Caesarum, London—New York—Toronto 1930.
- F. MULLER JZN., Altitalisches Wörterbuch, Göttingen 1926.
- W. VAN OORDE, Lexicon Aetherianum, Amsterdam 1930.
- W. E. PLATER — H. J. White, A grammar of the Vulgate, Oxford 1926.
- H. PAUL, Deutsches Wörterbuch², Halle a. S. 1908.
- RHEINISCHES MUSEUM FÜR PHILOGIE, Frankfurt a. M. 1842 sqq.
- K. REISSINGER, Über Bedeutung und Verwendung der Prae-positionen *ob* und *praeter* im älteren Latein, diss. Erlangen 1897.
- H. ROENSCH, Itala und Vulgata, Marburg 1875.
- G. ROYEN, De jongere veranderingen van het Indogerm. nominale drieklassen systeem, 's Hertogenbosch 1926.
- A. H. SALONIUS, Vitae Patrum, Lund 1920.
- J. H. SCHMALZ, Über den Sprachgebrauch des Asinius Pollio in den bei Cicero ad Fam. X, 31—33 Erhalt. Briefen, mit Berücks. der bei Quintilian, Seneca u.s.w. überlief. Fragmente aus dessen Reden und Geschichtsbüchern, 2te Aufl., München 1890.
- JOS. SCHRIJNEN und CHRISTINE MOHRMANN, Studien zur Syntax der Briefe des hlg. Cyprian, Nijmegen 1936.
- F. SOMMER, Vergleichende Syntax der Schulsprachen, Leipzig 1931.
- STOLZ — SCHMALZ, Lateinische Grammatik⁵, neu bearbeitet von Manu Leumann und J. B. Hofmann, München 1928.
- W. SÜSS, Studien zur lateinischen Bibel I, Tartu 1933.
- J. SVENNUNG, Orosiana, syntaktische, semasiologische und kritische Studien zu Orosius, Uppsala (Uppsala universitets Årsskrift 1922).
- , Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach und Volkssprache, Lund 1935.
- THESAURUS LINGVAE LATINAE, Leipzig 1900 sqq.
- E. TIDNER, Sprachlicher Kommentar zur lateinischen Didascalia Apostolorum, Stockholm 1938.
- J. WACKERNAGEL, Vorlesungen über Syntax, Basel I³ 1926, II 1924.
- A. WALDE — J. B. HOFMANN, Lateinisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1931 sqq.
- D. WESTERMANN, Handbuch der Fulsprache, Berlin 1909.

Plaatsregister.

Acta Apostolorum 5, 21	117	Bellum Afr. 80, 3	39
— — 59, 35	35	— Hisp. 40, 8	7
— Martyrum (Ed. Ruin.)		— — 41	55
Ver. 1731, p. 11 b	97	— — 42, 1	7
Ammianus 23, 6, 19	121	Caesar Bellum civ. 1, 45, 1	82
Ampelius 2, 9, 2; 7, 2, 2	88	— — — 2, 9	18
Anthologia Lat. 2, 671, 59	42	— — — 3, 70, 1	82
Apicius 3, 15, 4	12	— Bellum Gallicum 1, 26,	
Appendix Mart. 53	114	5	71
Apuleius Dog. Plat. 1	124	— — — 1, 35, 3	124
— Met. 2, 2	12	— — — 1, 39, 7	71
— — 4, 8, 13	86	— — — 1, 48, 6	10
— — 4, 12	85	— — — 1, 73, 3	40
— — 4, 13, 19	86	— — — 2, 2, 2	23
— — 6, 8	122	— — — 2, 4, 1; 2, 12, 2	70
— — 6, 8, 17	49	— — — 2, 13, 4; 2, 14, 5	110
— — 7, 5, 6; 7, 21, 2;		— — — 3, 2, 4	70
8, 17, 6; 9, 29, 1; 9,		— — — 3, 3, 2	82
29, 15	86	— — — 4, 2, 3	10
— — 10, 26, 9	50	— — — 4, 17	18
— — 10, 34	85	— — — 4, 24, 2	10
Augustinus Confess. 1, 7,		— — — 5, 33, 3	70
11	40	— — — 6, 3, 6	107
— — 1, 7, 12; 1, 9, 15	115	— — — 6, 8, 6; 6, 40, 8	83
— — 2, 6, 12	116	— — — 7, 23	18
— — 4, 9, 14; 5, 4, 7;		— — — 7, 28, 1	10
5, 12, 22	76	— — — 7, 52, 2	70
— — 6, 2, 2	73	— — — 7, 58, 6	40
— — 7, 5, 7; 8, 3, 7	83	Cassianus Conl. 4, 3	55
— — 9, 2, 3	76	Cato Agr. 143, 1	112
— — 9, 8, 18	31	— — 151, 2	68
— — 10, 4, 5; 10, 22, 32;		— Orat. 1, 27	109
10, 29, 40	76	— — 41, 1	110
— — 10, 36, 59	73; 76	— Orig. 4, 14	106
— — 10, 37, 62	73	— — 124	45
— — 13, 31, 46	76	— R.R. 18, 5; 18, 6; 21, 4	42
— Enchir. 100	88	Catullus 51, 3	119
— ad Iud. 3, 21	43; 56	Celsus 2, 16	77
— in Ps. 38, 10	126	— 3, 6	119
— — — 77, 8	5	— 3, 18; 3, 24	95

Celsus 5, 26, 31	129	Cicero Verr. 3, 69	3
— 5, 28, 14	64	— — 4, 74	23
— 8, 10, 1	36	— — 4, 108	53
Charisius G. L. K. 1, 80,		— — 5, 50	126
18	123	— — 5, 51, 134	100
Chiron 20	129	C. I. L. 13, 8337	122
— 92	98	Clemens ad Cor. 20, 6	123
— 480	12	Codex Bobiensis (k) Mc. 4,	
— 894	123	18	78
Cicero ad Att. 3, 4	125	— — — 9, 12	35
— — — 10, 8, 10	33	— — — 11, 28	8
— — — 10, 15, 4	11	— — — 13, 8	38
— — — 14, 22, 2	28; 33	— — — 14, 56	4
— — — 16, 6, 1	33	— — — 15, 20	8
— Brut. 1, 16, 2	110	— — Mt. 2, 11	8
— Cat. 4, 1	111	— — — 5, 30	15
— Cluent. 20, 55	84	— — — 9, 24	8
— Div. 1, 44, 100	82	— — — 14, 13	15
— — 1, 66	99	Columella 1, 1, 2	64
— Fam. 3, 3, 6	113	— 2, 8, 3	63
— — 4, 4, 14	95	— 4, 8, 2	77
— — 7, 3, 2	99	— 6, 2	3
— — 7, 26, 1	11	— 12, 34	54
— — 9, 26	8	Curtius 3, 12, 8; 6, 2, 16	7
— — 9, 26, 9	95	— 7, 1, 25	62; 95
— — 10, 31, 5	107	— 8, 4, 30	28
— — 11, 12, 2	113	— 9, 6, 1	24
— Fin. 3, 74	23	Cyprianus Ep. 1, 2 (H 467,	
— — 5, 9	14	7)	50
— Laelius 45	111	— — 2, 6 (H 500, 8)	116
— Leg. 1, 41; 2, 12; 2, 17	24	— — 3, 1 (H 469, 11);	
— Nat. Deor. 3, 56	7	3, 1 (H 469, 15)	50
— Off. 2, 27	87	— — 55, 6 (H 628, 19);	
— Orat. 3, 41	100	55, 7 (H 628, 19); 59, 3	
— Phil. 1, 4, 10	82	(H 669, 22)	12
— — 2, 32, 85	107	— — 59, 9 (H 676, 8)	34
— — 6, 5	63	— — 59, 13 (H 682, 18)	8
— — 12, 11	10	— — 73, 10 (785, 21)	12
— Pis. 3, 6	107	Didascalia Apost. 32, 12;	
— — 49	7	47, 16	9
— — 51	126	Donatus 4, 389, 23	53
— Quinct. 12	127	Ennius Ann. 628	106
— Rosc. 51	118	— Trag. 367	23
— Sulla 3, 9	87	— — 384	109
— Verr. 2, 4, 107	47	Epit. Caesarum 2, 2	74
— — 3, 25, 62	80	Eutropius 7, 18	38

Ev. Pal. 437, 2	56	Hilarius Ps. 64, 3	111
Festus Brev. 14, 1	124	— — 65, 17	129
Firmicus Maternus 4, 19,		— — 66, 7	102
33; 4, 19, 35; 8, 30, 4	50	— — 67, 10	128
Florus 1, 3, 5	94	— — 68, 7; 68, 23; 68, 25	38
— 2, 13, 16	92	— — 68, 31	35
— 4, 11, 9	94	— — 118, 8	35; 108
Fulgentius Rusp. c. Arian.		— — 131, 4	111
Mig. 67, 205	98	— — 137, 7	118
— Serm. ant. 6	45	— Trin. 1, 29	102
Gaius Dig. 18, 6, 16	116	— — 5, 28	129
— Inst. 2, 181	96	— — 7, 22	38
Gellius Noct. Att. 2, 3	64	— — 8, 10; 8, 40	102
— — — 12, 13, 4	63; 95	— — 10, 34	128
— — — 19, 10	52; 89	— — 10, 57	5
Gregorius M. Moral. 2, 42;		Horatius Carm. 1, 9, 5	27
10, 14	55	— — 1, 18, 8	27
— T.: Hist. Fr. 2, 3 p. 62,		— — 3, 18, 17	33
12	115	— — 4, 1, 6	47
— — — 2, 16 p. 82, 19	117	— Epist. 2, 2, 65	87
— — — 3, 34 p. 137, 12	31	Hyginus Fab. 67	87
Hegesippus 1, 30	92	Isidorus diff. verb. 579	97
Hieronymus Comment. in		Itala Act. 2, 10; 10, 6	123
Matth. 27, 33	104	— Deut. 1, 6	8
— Ier. 2, 15, 2	55	— — 6, 15	57
— Reg. Monach. 28		— — 17, 2	8
(Migne 11, 415)	105	— — 18, 6	9
— Sophon. 3, 10 in lib. 3		— Eph. 2, 17	57
in Amos 9, 7, 8 p.		— Exod. 36, 26; 38, 2;	
1091d	124	40, 20	57
— dl. 3, 1347 (Migne)	124	— Gen. 3, 8	117
Hilarius Const. 11	102	— Ier. 10, 11	57
— — 24	83	— — 13, 4	56
— Matth. 4, 17	114	— Iud. 18, 12	57
— — 4, 27	3	— Luc. 8, 22	119
— — 5, 4	83	— Mc. 3, 8	56
— — 7, 11	102	— — 8, 33	57
— — 14, 12	114	— Matth. 4, 25	57
— — 18, 6; 19, 11	129	— — 10, 33	121
— — 31, 7	35	— — 18, 28	57
— Ps. 14, 6	102	— Num. 7, 89; 14, 13	57
— — 14, 10	111	— Ps. 44, 3	64
— — 56, 4	128	— — 73, 5	57
— — 59, 1	35	— — 83, 3	9
— — 59, 8	83	Itin. Hieros. 16g	121
— — 62, 9	128	Iustin. 1, 7, 1	78

Iustin.	12, 15, 1	96	Nepos Phoc.	2, 4	118
Lactantius Inst.	4, 223	63	Nigid. fragm. Serv. auct.		
Landolfus Sagax	150, 17	121	Aen.	1, 177	48
Lex Acil. rep.	9 (Brunsp. 58)	96	Novellae Iust.	113, 3	55
Leg. Agr.	1, 25	118	Oribasius	3, 65	54; 125
— —	17	96	— 8, 1		122
Lex Sal.	10, 1; 22, 9	98	Orosius	1, 10, 1	114
Leg. Visigothorum Eur.			— 2, 6, 14		55
(ed. Zeumer)		3; 10	— 3, 4, 5; 4, 6, 42		115
Livius	1, 38, 1	63	— 6, 10, 4		98
— 1, 50, 6		36	— 7, 38, 2		109
— 2, 24, 5		111	Ovidius Fast.	1, 186	127
— 2, 27, 10		36	— Met.	5, 158	80
— 2, 31, 3		36; 37	— — 5, 442		23
— 2, 51, 2		36	— — 5, 607		127
— 3, 41, 4		62	— — 6, 373		39
— 3, 46, 1		17; 62; 125	— Tristia	2, 127	61; 64
— 4, 44, 12; 4, 53, 1		113	— — 5, 8, 23	16; 61;	64
— 5, 35, 2		46	Palladius	1, 8, 2	72
— 8, 32, 8		99	— 1, 21		71
— 21, 25, 2		47	— 1, 32		72
— 21, 26, 6		8; 124	— 1, 34, 7		73
— 22, 11, 6		14	— 1, 35, 3		72
— 23, 7, 8		77	— 1, 36, 1		72; 73
— 25, 5, 6		125	— 1, 37, 7; 2, 15, 18		72
— 25, 14, 4		8; 124	— 3, 9, 13; 3, 14		114
— 26, 34, 3		99	— 4, 7, 1; 4, 10, 20; 4, 11,		
— 27, 21, 10		47	8; 6, 2, 1; 8, 1, 2		72
— 28, 22, 10		125	— 11, 2		114
— 32, 30, 4		40	— 12, 7, 15		72
— 33, 6, 11		14	— 12, 7, 21		73
— 34, 61, 9		100	— 13, 5, 6		72
— 36, 21, 11; 37, 7, 2		99	Papirius Dig.	45, 3, 18, 3	96
— 38, 9, 4		111	Pard.	253 (A 361)	79
— 38, 25, 7		124	— 300 (A 612)		121
— 39, 9, 6		78	Paulus Dig.	17, 1, 5, 5	97
— 42, 10, 3		124	Paulus Fest. p.	4; 17	45
— 42, 48, 7		80	Paulus Diaconus	1, 25; 4,	
— 43, 11, 5		125	47		92
Lucanus	2, 13, 8	62; 125	Peregrinatio Aetheriae	38,	
Lucretius	1, 169	11	20 (ed. Gey.)		51
— 4, 275		63	— — 38, 24; 39, 25		26
— 6, 186		36	— — 40, 3		78
— 6, 191		42	— — 40, 13		51
Macer Dig.	11, 7, 37	55	— — 40, 16		78
Marcellus	17, 23	54	— — 40, 29		51

Peregrinatio Aetheriae

	41, 2	79
— — 42, 22		78
— — 43, 21		26
— — 45, 5		114
— — 45, 13		51
— — 45, 29		41
— — 45, 31; 47, 21; 47,		
23; 47, 25		78
— — 51, 17		40
— — 52, 1		35
— — 55, 20		73
— — 56, 11; 57, 8		51
— — 57, 9		78
— — 63, 4; 65, 10; 65,		
20		104
— — 66, 6		101
— — 66, 12		73
— — 66, 17	86;	101
— — 66, 21		114
— — 70, 5		51
— — 71, 23		98
— — 71, 24		110
— — 71, 27; 72, 3; 72,		
10		98
— — 72, 21		110
— — 72, 24		35
— — 73, 31		98
— — 75, 6		110
— — 75, 8		98
— — 75, 28		114
— — 76, 11; 78, 6		101
— — 82, 14		51
— — 86, 32		73
— — 88, 7		51
— — 90, 26		110
— — 99, 10		73
— — 99, 11		104
— — 1, 8, 2; 1, 19, 12;		
4, 11, 8; 6, 2, 1; 12, 13,		
5 (Her.)		72
Philostratos Apoll. 1, 4		121
Petronius 56, 8		31
— 86, 64		23
Plautus Amph. 28		11
— — 613		84

Plautus Amph. 704	11
— — 772	87
— — 833	101
— Asin. 783	110
— Aul. 105	10
— — 467	55
— — 468	17
— — 682	21
— Bacch. 177	33
— — 181	7
— — 367	33
— — 418	83
— — 420	110
— — 562; 607	33
— — 1032	68
— — 1146	84
— Capt. 277	11
— — 360	4
— — 384	116
— — 400	4
— — 590	84
— — 803	69
— — 1005	10
— Cas. 253	22
— — 254	28; 33
— Cist. 60	11
— — 146	84
— Curc. 67	7
— — 118	3
— — 206	7
— — 225	10
— — 341; 429	91
— Epid. 106	83
— — 540; 541; 554	91
— — 574	11
— — 610	84
— Men. 267	13
— Merc. 187	21
— — 417; 959	69
— Mil. 116	4
— — 161	101
— — 234	77
— — 387	69
— — 468	124
— — 853	68
— — 975	7

Plautus Mil. 1232	101	Plinius (maior) Nat. Hist.	
— — 1370	84	— — — — 20, 225; 23,	
— — Most. 233	4	— — — — 4; 25, 54	66
— — 440	10	— — — — 26, 43	48
— — 865	83	— — — — 26, 123; 28,	
— — 994	7	— — — — 202	66
— — Pers. 13	118	— — — — 31, 20	64
— — 545	77	— — — — 31, 24	66
— — Pocr. 19	80	— — — — 33, 27; 33,	
— — 495	7	— — — — 115	48
— — 663	91	— — — — 35, 139	66
— — Pseud. 156	118	Plinius minor Epist. 6, 31,	
— — 737	10	— — — — 16	36
— — 948	35	Pomponius 74 (R, 2 ² , p.	
— — 957	84	— — — — 237)	68
— — 1030	77	Pomponius Dig. 1, 2, 2, 31	60
— — Rud. 33—36	68	Priscianus 14, 34	52
— — 326	8	Propertius 1, 14, 12	127
— — 400	83	— 2, 28, 35	129
— — Stich. 103	84	— 3, 9, 2	94
— — 460	80	— 4, 5, 22	127
— — 688	84	Pseudo Apul. Herb. 5, 1	123
— — Trin. 23; 26	113	— Rufinus 3, 195; 3, 211;	
— — 69	84	— 5, 4, 2; 6, 3, 2	113
— — 771; 885	10	Ps. Quintilianus (Decl.	
— — 901	13; 91	— min.) 11, 26; 38, 14;	
— — 909	21; 91	— 41, 3; 41, 15; 41, 24;	
— — Truc. 291	69	— 53, 9	66
— — 348	60; 64	— — — — 76, 26	102
— — 702	4	— — — — 93, 17; 134,	
— — Vid. 52	84	— 8; 155, 12	63; 64; 66
Plinius (maior) Nat. Hist.		— — — — 156, 24; 171,	
— — 1, 7, 15	48	— — — — 9	102
— — — — 2, 91; 2, 137	66	— — — — 254, 12; 276,	
— — — — 2, 150	102	— 1; 326, 10; 427, 6; 439,	
— — — — 3, 28; 7,		— 25	67
— — — — 108;		Quintilianus (Decl. maior)	
— — — — 7, 124; 8, 136	66	— — — — 1, 10; 1, 17; 2, 11; 4, 7;	
— — — — 8, 219	48	— 5, 11; 8, 6; 8, 7; 8, 8;	
— — — — 10, 133	66	— 8, 11; 11, 8	49
— — — — 10, 135	124	— — — — p. 221, 4	66
— — — — 11, 269; 12,		— — — — 222, 5	54
— — — — 35; 12, 79; 13, 31	66	— — — — 231, 2; 302, 2;	
— — — — 14, 4; 14, 48	48	— 307, 6	66
— — — — 19, 8, 51	77	— Inst. 1, 5, 64	63
— — — — 19, 58	54	— — 3, 1, 1	94

Quintilianus Inst. 8, 4, 22	77	Seneca Nat. Quaest. 6, 52	48
— — 9, 2, 90	96	Scævola Dig. 45, 1, 122,	
— — 11, 3, 8; 11, 3, 45	94	1; 45, 1, 135, 2	96
Rabanus M. Hom. 5, 21		Sent. Minuc. 8	46
Patr. 110, 377	121	Servius Aen. 1, 470; 3, 390	92
Ruf. Brev. 3, 2	127	— — 7, 269	52
Rusticius Conc ^s . 1, 4 ^p 243,		— — 10, 62; 10, 201	92
38	55	— Comm. in Don. 4, 442,	
Sallustius Hist. 4 fragm. 38	76	15	52; 53
— — 3 fragm. 96	77	Storia d'Italia 4, 2, 498	98
— Iug. 8, 2; 30, 4; 54, 1	107	Suetonius Aug. 86, 1	7
— — 61, 2	24	— Cal. 25	5
— — 65, 2	76	— — 27, 1	21
— — 100, 1	72	— Claud. 7	47
Scaurus cit. Varro Gramm.		— — 14	102
7, 31, 6	117	— Galba 8	92
S. C. Bacch. 16	100	— — 9	87
Seneca Pat. Contr. I praef 6	64	— Oct. 40	110
— — — 1, 2, 13	64	— — 101, 4	24
— — — 1, 3, 11	52; 129	— Tib. 42	74
— — — 1, 8, 3	118	— Vesp. 14	62
— — — 2, 5, 3	72	Sulpicius ad Cic. Fam. 4,	
— — — 3 praef 4	61	5, 4	55
— — — 4, 7	61	Sulpicius Severus 2, 11, 3	102
— — — 7, 58	48	— — 2, 24, 1; 2, 46, 1	92
— — — 10, 1, 10	71	Tacitus Agr. 1, 11	65
— Suas. 1, 3	126	— — 8, 12	101
— — 5, 1	48	— — 12	108
— — 6, 15	107	— — 17, 10	38
Seneca Benef. 3, 7, 2	66	— — 26	108
— — 5, 15, 2	61	— — 35, 6	65
— — 7, 15, 2	65	— — 45, 9	128
— Clem. 1, 4, 3	17; 62; 125	— Ann. I 8, 7	63
— — 1, 25, 1	65	— — — 50, 11	26
— Dial. 3, 4, 3	62	— — II 16	43
— — 4, 20, 3	65	— — — 22, 1	107
— — 5, 33, 1; 6, 19, 5	48	— — — 28, 14; 35, 2	33
— — 7, 1, 3	36	— — — 35, 8	127
— — 7, 20, 1; 9, 4, 7	65	— — — 41, 1	68
— — 10, 13, 3	48	— — — 41, 71	91
— Epist. 74, 76	66	— — — 43, 15	85
— — 77, 4	61	— — — 54, 15	34
— — 83, 17	16; 61	— — — 55, 24	94
— — 101, 14; 102, 17	66	— — — 70, 2	127
— — 115, 1; 115, 8; 119,		— — — 78, 6	80
10	48	— — — 79, 3	62

Tacitus Ann	81, 2	108	Tacitus Dial.	21, 21	74
— — III	5, 6	107	— — 22,	12	49
— — —	17, 13	34	— — 27,	10	65
— — —	41, 11	33	— — 28,	12	49
— — —	72, 11; 75, 11	94	— — 41,	27	65
— — —	76, 7	107	— Germ.	8, 8	128
— — IV	5, 10	101	— — 16,	8	65
— — —	11, 11	120	— — 28,	11	40
— — —	40, 19	95	— — 28,	14	49
— — —	54, 4	68; 74	— — 30,	12	38
— — —	64, 2	63	— — 32,	12; 43, 18	36; 38
— — —	74, 5	33	— — 44,	1	85
— — V	6, 1	34	— — 44,	13	108
— — VI	2, 19	63	— Hist. I	5	108
— — —	15	27	— — —	8, 4	37
— — —	15, 9	34	— — —	13	49
— — —	21, 1	33	— — —	14, 5	37
— — —	24, 19	128	— — —	17, 6	107
— — —	28, 4	34	— — —	18, 2; 18, 10	63
— — —	35, 22	42	— — —	36, 16	108
— — —	49, 7	34	— — —	49, 10	101
— — —	50, 13	63	— — —	51, 19	37
— — XI	3, 1	33	— — —	55, 8	63; 125
— — —	15, 1	34	— — II	8, 2	33
— — —	15, 7	49	— — —	8, 6	37
— — —	21, 5	63	— — —	12, 12	77
— — —	23, 4	33	— — —	14, 10	128
— — —	29, 1	49	— — —	22	43
— — XII	22, 4	33	— — —	24, 17	37
— — —	22, 14	16; 61; 65	— — —	29, 14	83
— — —	38, 1	34	— — —	30, 12; 44, 13	37
— — —	53, 10	95	— — —	59, 15	107
— — —	61, 2	34	— — —	63, 10	34
— — XIII	42, 9	85	— — —	63, 11	63
— — XIV	8	49	— — —	94, 11; 101, 4	37
— — —	9, 11	33	— — III	7	108
— — —	25, 3	109	— — —	9, 25	107
— — —	43, 4	34	— — —	12	92
— — XV	5, 15	34	— — —	27	43
— — —	23, 2	63	— — —	31, 14	108
— — —	24, 3	34	— — —	32, 5	85
— — —	28	10	— — —	39, 6; 45, 2	37
— — —	36, 5	34	— — —	58, 6	63
— — —	47, 6	68	— — —	63, 2	128
— — —	52, 17	34	— — —	74, 12	108
— Dial.	3, 18	49	— — —	77, 21; 80, 9	37

Tacitus Hist. IV 9, 732;	33	Vergilius Aen 7, 358	31
— — — 23	43	— — 7, 803	36
— — — 30, 7	80	— — 8, 245	42
— — — 38, 3	38	— — 8, 416	77
— — — 40, 23	33	— — 9, 61	27
— — — 55, 8	38	— — 9, 274	42
— — — 58	108; 111	— — 11, 262	53
— — — 58, 15	38	— — 11, 317	127
— — — 82, 2	33	— — 12, 178	71
— — V 11, 6	109	— — 12, 295	57
— — — 23, 8; 26, 2	38	— — 12, 662	46
Terentius Andr. 58	87	— Cul. 307	80
— — 271	71	— Ecl. 1, 8; 1, 53	15
— — 655	53	— — 7, 27	17; 62
— — 703	8	— — 8, 87	71
— — 768	3	— — 9, 9	53
— Heaut. 59	83	— Georg. 1, 211	127
— — 257; 259	69	— — 2, 243	15
— — 940	112	— — 2, 273	36
— Phormio 98	99	— — 3, 2	15
— — 469; 927	71	— — 3, 263	31
Tertullianus Apol. 39, 2	110	— — 4, 333	127
adv. Hermog. 38, p.		Vita S. Pachomi cap. 39	
168, 13 (Oc.)	55	(Migne) 73, 257	88
adv. Iud. 2, p. 704,		Vitruvius 1, 1, 17	78
29 (Oc.)	55	— 2, 8, 1	36
adv. Marc. 1, 25	9	— 3, 12	42
Ulpianus Dig. 50, 16, 133	96	— 4, 1, 9	46
Valerius Maximus 5, 4, 1	77	— 4, 2, 5	129
Varro L.L. 5, 25	55	— 4, 8; 10, 15	42
— — 5, 28; 5, 47	45	Vulgaat Act. 2, 10; 10, 6	123
— — 5, 50	124	— — 25, 6	108
— — 7, 3 ¹	45	— Bar. 6, 5	57
— R.R. 1, 18, 3	101	— Eph. 2, 17	57
— — 1, 54, 3	54	— 3 Esd. 2, 13	127
Vegetius 3, 23	92	— Exod. 25, 22	43
Velleius Paterculus 2, 79, 4	47	— — 38, 2; 40, 20	57
Vergilius Aen. 1, 160	15	— Ezech. 19, 10	40
— — 1, 165	43; 57	— Ier. 5, 6	31
— — 1, 750	33	— — 10, 11	57
— — 3, 506	78	— Joel. 1, 8	35
— — 4, 255	78	— Jon. 3, 10; 4, 10	35
— — 6, 452	77	— Iud. 18, 22	57
— — 6, 794	31	— Luc. 8, 22	124
— — 7, 24	80	— — 17, 24	57
— — 7, 72	77	— — 23, 28	35

Vulgaat 2 Macc. 2, 18	57	Vulgaat Mc. 8, 33	57; 122
— — 11, 10	35	— — 13, 8	38
— Matth. 18, 28	57	— — 14, 56	3
— — 27, 19	108	— Num. 7, 89	57
— Mc. 3, 8	56	— — 14, 13	57
— — 6, 34; 8, 2	35	— 1 Rcg. 14, 10	31

Zaakregister.

ab	9; 54	aperegre	19
abante	2; 53; 117	apud	49; 51
abeo ab	10	— in de bet. van <i>cum</i>	118
abextra	2; 97; 105	— in de bet. van <i>inter</i>	118
abinde	19	— in de bet. van <i>penes</i>	118
abintra	97	— ter versterking van den	
absumo super	34	locat.	14; 93; 117; 121
abultra	126	aretro	122
abusque	53	adscendo c. acc.	8
acontra	119	— in	8
ad	112	asuper	44
— in samenstellingen	121	atrans	125
— tot omschrijving van		benedictionem dico super	35
den dat.	2; 116	circa	45—59
ter versterking van den		circa 20; 51; 52; 103; 111; 123	
locat.	14; 93	— in plaatselijke bet.	47
— in de plaats van <i>in</i>	116	— in temporeele bet.	47
adante	117	— in de bet. van <i>ad, apud,</i>	
adfero ad	3	<i>iuxta</i> etc.	47
adfero c. dat.	3	— in de bet. van <i>de</i>	45;
adeo super	34	48; 49; 50;	58
adin	18; 53; 55; 116	— in de bet. van <i>erga</i> en	
adintra	97	<i>contra</i>	48; 58
adprope	18; 55; 121	— ter versterking van den	
adsuper	44	locat.	14; 121
adtrans	125	circiter	58
adusque	53	circum	20; 45; 58
adversus	119	— in plaatselijke bet.	46
aforas	103	— in temporeele bet.	46
aforis	54; 103	circumcirca	2; 17; 51;
ago super	33	52; 53; 54; 55;	58
aio ad	5	cis	59; 60; 64
altrinsecus	122	citra	59—68
altus	26	citra 81; 83; 86; 96; 99; 103	
amane	19	— in plaatselijke bet.	63
*ambi	45; 46; 51; 58	— in temporeele bet.	63
*amfi	20	— in de bet. van <i>contra</i>	64
amodo	19	— in de bet. van <i>extra</i>	60;
ante	112; 116; 117	63;	64
anunc	19	— in de bet. van <i>praeter</i>	64

citra in de bet. van <i>sine</i> 20;		de latus	79
59; 60; 61; 63; 64;	66	depost	53; 57; 58
— in de bet. van <i>ultra</i>	64	deprope	57; 121
— in praegnante bet. 16;		deretro	57; 122
17; 60;	62	dès < de ex	17
colloco in c. abl.	23	desidero ad	9
— — — c. acc.	24	desilio de	10
comprehendo	32	desub	54; 57; 129
concupisco in	9	desubtus	129
confirmo ad	5	desuper	2; 42; 57
consido in c. abl.	24	— in plaatselijke bet.	43
consilium do super	33	— in de bet. van <i>de</i>	43
consisto in c. abl.	24	detrans	54; 57; 125
constituo in c. abl.	23	de ultra	126
consulo super 28; 29;	33	dextra	59
consulto super 28; 29;	33	dico ad	6
contego in	12	dico propter	73
contra 81; 86; 87; 103;	118	diluo in	12
creo ex	11	discedo a	10
credo in c. abl.	6	dissero super	28; 34
— — — c. acc.	5	do c. dat.	116
cum	118	do ad	6; 116
cunctor super	34	doleo ab	11
curro ad	7	dolor super	35
curro in	7	econtra	119
da < de a	17	edo super	28
de 9; 10; 54; 57;	74	eo c. acc.	7
— ter versterking van den		— in c. acc.	7
gen. part.	15	erga	120
deab	53	erubesco de	24
deabante	117	— in	24
deante	117	etrans	125
decipio propter	71	ex	9; 54
decirca	51; 58	ex ter versterking van den	
decontra	119	genit. partitivus	15
decx 2; 53; 57;	58	exante	117
defigo in c. abl.	23	excelsus	26
deforas	57	exsuper	44
deforis	54	extra	90—103
deinde	19	extra 59; 60; 81; 83; 86;	
deinsuper	57	103; 104; 105	
deinter	57; 58	extra in plaatselijke bet.	100
deintra	98	— in de bet. van <i>contra</i>	
deintro	98	101; 102; 103	
deintus	54; 57	— in de bet. van <i>praeter</i>	
deiuxta	79	99; 100; 101	

extra in de bet. van <i>sine</i>		insuper	2; 18; 41
	101; 102	insuper in de bet. van	
fabricam do super	33	<i>praeter</i>	42
facio ex	11; 12	— c. acc. en c. abl.	42
— super	33	intelligo ad	9
figo in c. abl.	23	inter	80; 118
fleo super	35	inter medium	93
*fora	104	interpello pro	111
foras	103; 104; 105	interrogo super	28; 34
foris	103; 104	intono super	31
foris a	103	intra	91—98
foris de	103	intra	14; 59; 98; 100
frustror pro	111	— adverbiaal	91
gravis in	12	— in plaatselijke bet.	91
iacto super	28; 34	— in de bet. van <i>ante</i>	96
in	14; 80; 111; 128	— in de bet. van <i>citra</i>	96; 97
— tot omschrijving van		— in de bet. van <i>in</i>	20;
een dat.	2	21; 91; 92; 93;	97
— giro	20; 50; 51; 58	— praegnans	1; 62; 95
— medio	93	— restrictief	94
— terra marique	14	intrinsicus	122
inante	117	intro	98
incido in c. abl.	24	introco c. acc.	8
incirca	51; 58	— in	8
incircum	51; 55; 58	intus	57; 91
incircumcisio	55	irrideo c. acc.	8
incircumcisis	55	— in	8
incircumscripte	55	iuxta	76—79
incircumscriptibilis	55	iuxta 2; 14; 21; 47; 51; 123	
incircumscriptio	55	— cum	77
incircumspecte	55	— adverbiaal	76; 77; 78
incircumspectus	55	— in plaatselijke bet.	76;
incircumveniendus	55	77; 78	78
incontra	119	— in de bet. van <i>cum</i>	77
inde	124	— in de bet. van <i>secundum</i>	
infra in de bet. van <i>in</i>	93	77; 78;	79
inicio c. dat.	4	— in de bet. van: in ver-	
inicio in c. acc.	3	gelijking met	79
inprope	121	laboro ex	11
inretro	122	lacrimo super	31
inruo super	38	libero a	11
inscribo in c. abl.	24	litteras facio super	34
insculpo in c. abl.	24	loco in c. abl.	23
instituo c. dat.	3	loquor ad	4
instituo ad	3	mando ad	5; 116
instituo in	3	memoro super	28; 29; 34

misceo ex	12	praeter ter vermijding van	
miscreor super	35	opeenvolgende abl.	85; 86
mitto ad	6	praeterpropter	88; 89; 90
mitto super	33	precor pro	109
modicus	26	pro	106—115
natus c. abl.	11	— in causale bet.	112;
— de	11		113; 114
— ex	11	— in de bet. van <i>de</i>	108; 111
necto ex	23	— in finale bet.	112; 115
nosco super	33	— in de bet. van <i>in c. abl.</i>	106, 107, 108
numero in c. abl.	24	— in de bet. van „ <i>loco alii-</i>	
nuntio c. dat.	4	<i>cuius sive personae sive rei</i> ”	112
nuntio ad	4; 116	— in de bet. van <i>secundum</i>	112
ob 2; 21; 71; 73; 74; 75;		— ter versterking van den	
76; 79; 80; 113		dat. commodi	108
obter	80	— in verbinding met ver-	
oro pro	109; 110	ba orandi	109
orationem facio pro	110	— in verbinding met ver-	
orationem habeo super 28;	34	ba pugnandi	109
parvus	26	pro eo quod	113; 114
pendeo ab	23	profero super	31
penes	118	prope	57; 68; 121
penes in de bet. van <i>coram</i>	121	propter	68—76
— in de bet. van <i>in</i>	121	propter	2; 21; 74; 75;
— ter verwijzing naar		76; 77; 79; 111; 112;	113
bronnen	121	— in plaatselijke betee-	
per	68; 71	kenis	68; 74
— giro	50; 51	— in causale beteekenis	
— girum	20; 50; 51	68; 69; 71; 74;	78
permodicus	26	— in de beteekenis van <i>de</i>	
peto pro	110	73; 74	
plangor super	35	— in finale beteekenis	72;
pono in c. abl.	23	73; 78	
post	57	— in verbinding met	
prae	68; 80; 112	subst. als <i>latitudo</i> ; <i>altitudo</i>	
praedico ad	5	etc.	70
praeter	80—90	— in verbinding met	
—	68; 100; 101;	woorden als <i>multitudo</i> ,	
	104; 125	<i>paucitas</i> etc.	70
— in plaatselijke bet.	80; 81	— in de bet. van „ <i>ter be-</i>	
— in de bet. van „ <i>behelve</i> ”	81; 84; 86;	<i>scherming van</i> ”	71
87		— in de bet. van: „ <i>ter</i>	
— in de bet. van <i>contra</i>	81; 82; 83; 86;	<i>bescherming tegen</i> ”	71; 72
87		provideo super	35
— in de bet. van <i>sine</i>	83;	pugno pro	109; 110
87; 88			

pugno propter	73	super in de bet. van <i>de</i> 21;	
pulso ad	8	27; 28; 29; 32; 33; 34;	35
redeo ex	10	— in de bet. van <i>ad, apud,</i>	
refero in c. abl.	24	<i>in</i> 32; 39;	40
— super	28; 34	— in de bet. van <i>praeter</i>	
respondeo super	28; 34	35; 36;	37
responsa edo super	34	— in de bet. van: „van	
retro	57; 122	boven af”	42
rogo super	29	— ter vermindering van op-	
rogito super	33	eenvolgende abl.	37
rumor super	33	supplicio pro	109
sacrifico pro	112	supra	125
scribo pro	28; 29; 35	terra marique	14
secundum	112; 122; 123	traduco trans	8; 124
secus	122; 123	traicio trans	8
sentio ad	9	trans	54; 57; 124
sequens	122; 123	transcontra	18; 55; 119
sine	60; 83; 87	transduco ultra	124
sinistra	59	transeo c. acc.	8
sollicitus de	111	— in	8
sollicitus pro	111	transfero trans	8; 124
statuo in c. abl.	23; 32	transfretio trans	124
— — — acc.	24; 32	transmitto trans	8; 124
— super	28; 32; 33	transtineo trans	124
sub 17; 54; 57; 80; 127;	128; 129	tutus ab	72
— instrumentaal	129	— propter	72
— in de bet. van „onder		uls	60
<i>in”</i>	127	ultra 17; 59; 60; 67;	
— praegnant	128	124; 125	
subante	117	— praegnant	62
subinde	129	usque	53; 126; 127
subter	80	— ad	53; 126; 127
subterinfra	18; 55	— ante	126
subtus	129	— in	126
succendo ab	23	— post	126; 127
super	27—44	— sub	127
super	14; 57; 125	— super	126; 127
— in plaatselijke bet. 27;	30	— trans	127
— in de bet. van <i>contra</i>	38	vicem	111
		vigilo super	31

STELLINGEN.

I

Een uitlating als Aug. ad Iud. 3, 21 (Patr. Migne 34, 542) *sumpsit gladium desuper femore, sic interpretari potuit quod graecus habet ἀπὸ ἄνωθεν* nam locutio minus latina est, wordt volkomen weerlegd door het materiaal van den Thesaurus s. v. *desuper*. Ook latere auteurs (bijv. Salonius Vitae Patr., p. 218) hechten te groote waarde aan Grieksche beïnvloeding.

II

De opmerking van Kroll, dat men moet afzien „von der Durchführung der lokalistischen Kasustheorie für das Lateinische”, (Wissensch. Synt.³, p. 32) berust op een onvoldoende schifting van het materiaal en een miskennis van algemeen geldige psychologische tendenzen.

III

Het betoog van J. Enoch Powell, dat het Grieksche *τράχηλος* gebruikt zou kunnen worden „for neck and head” (Class. Rev. LIII, 1939, p. 58) is niet steekhoudend.

IV

Causale en instrumentale begrippen zijn in zeer veel gevallen terug te brengen tot een zuiver locale voorstelling.

V

De opvatting van vele schoolgrammatica's als zou erga uitsluitend in vriendelijken zin gebezigd worden, wekt een verkeerde voorstelling aangaande de historische ontwikkeling van deze praepositie.

VI

In verbindingen van het type *Δημοσθένης Δημοσθένους* is geen ellips van het woord *viós* te constateeren.

VII

Terecht vat T. Finnegan (Class. Rev. XLX, 1935, p. 57) Aen. VII, 626 sqq. *arvina pingui* als ablativus separativus op.

VIII

Bij het vervagen van het specifieke gevoel voor naamvallen in het Latijn was het zeer wel begrijpelijk, dat vooral in de groeptaal der Christenen zich in vele uitdrukkingen de psychische drang tot nadere localisatie verwezenlijkte.

IX

Het zou aanbeveling verdienen, op het gymnasium ook eenigen tijd te besteden aan de lezing van een vulgair-Latijnschen tekst, mede in verband met het onderwijs in het Fransch.

